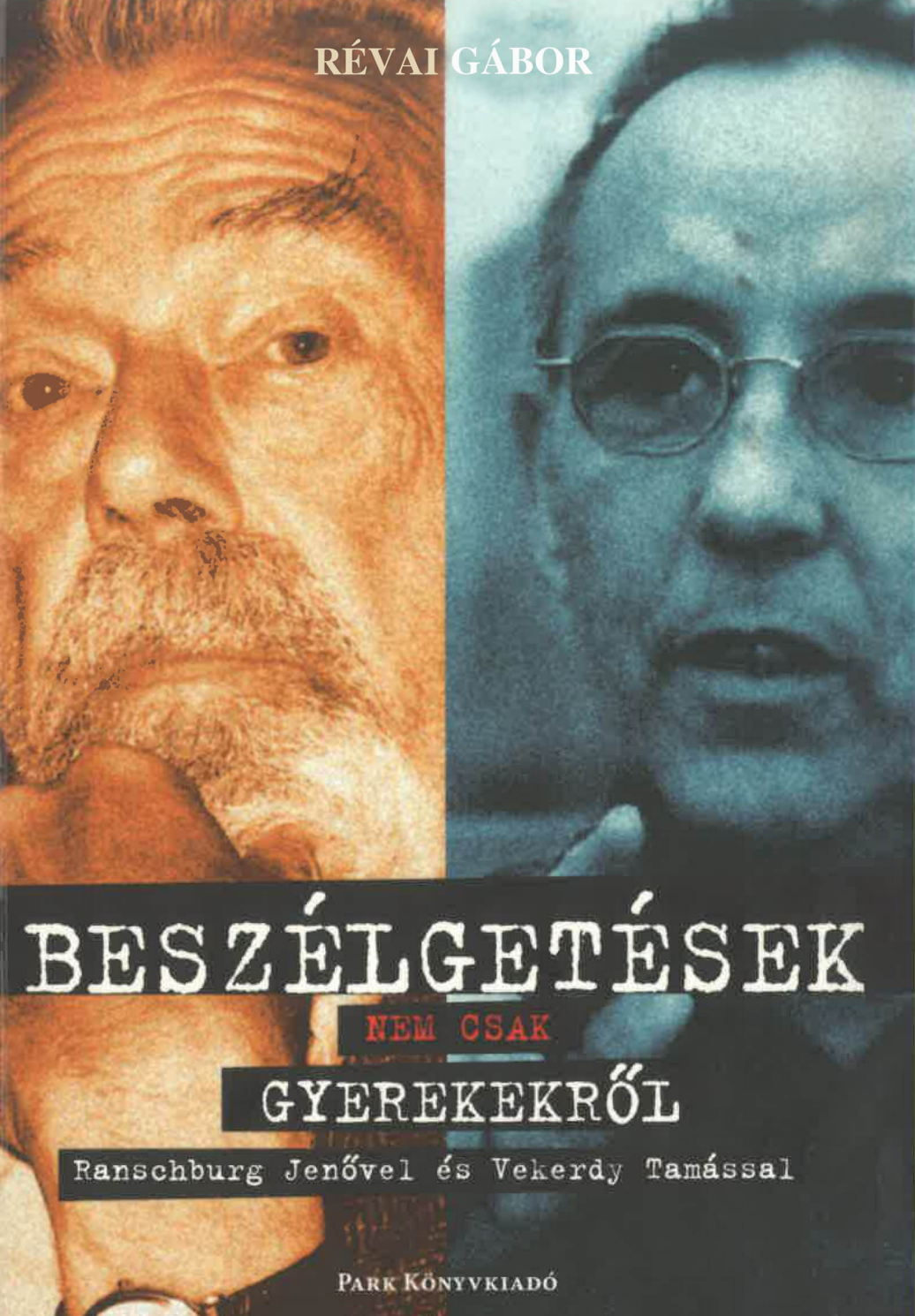

RÉVAI GÁBOR

BESZÉLGETÉSEK

NEM CSAK

GYEREKEKRŐL

Ranschburg Jenővel és Vekerdy Tamással

PARK KÖNYVKIADÓ

1935. december 19-én születtem Budapesten. 1961-től – a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola elvégzését követően – gyógypedagógiai tanárként dolgoztam, és 1964-ben szereztem pszichológusi diplomát az ELTE Bölcsészettudományi Karának esti tagozatán. Több mint 40 éve – oktatóként, kutatóként és gyógyító pszichológusként – gyerekekkel, családokkal foglalkozom, s lám, ennek ellenére még mindig élek. Voltam tudományos kutató az MTA Pszichológiai Intézetében, docens az ELTE Pszichológiai Tanszékén, egyetemi tanár a Szolnoki Főiskolán, most pedig emeritus professor vagyok a gyöngyösi Károly Róbert Főiskolán. Rengeteg cikket, tanulmányt és valószínűleg hűsznál is több könyvet írtam – ígérem, egyszer összeszámolom, mennyit. Ezek közül néhányat különböző idegen nyelvekre is lefordítottak. Még szerenese, hogy a japánul megjelent könyveim borítóján ott a nevem, különben sohasem jönnék rá, hogy valamennyit én írtam. 1971 óta klinikai gyermekpszichológus, 1972 óta a tudomány kandidátusa vagyok, és néhány éve habilitált doktor. Ez utóbbiról nem tudom, mit jelent, csak azt, hogy a címre az egyetemi tanári kinevezésemhez volt szükség, és ennek érdekében egykori tanítványaimból álló testület előtt kellett tanúbizonyságot tennem arról, hogy ismerem a szakmát, amelyre megtanítottam őket. Hosszú életem során kitüntetések is kaptam, nem is keveset. A tisztikeresztet a fiókomban őrzöm, és amióta Budapest díszpolgára vagyok, reggelente komoly belső tartással rogom kötelező penzumaimat Zugló utcáin a lyukas gyaloglócipőmben. Boldog házasságban élek 41 éve egy csinos, szőke kislánnyal – aki februárban lesz 60 éves. Három gyermekünk és négy unokánk van.

Ranschburg Jenő

Beszélgetések
nem csak
gyerekekről

Ranschburg Jenővel
és **Vekerdy** Tamással

Unokáimnak

RÉVAI GÁBOR

Beszélgetések
nem csak
gyerekekről

Ranschburg Jenővel
és **Vekerdy** Tamással

Park Könyvkiadó

„Egy zuhanás kétségtelenül
mindig zuhanás, de más dolog,
ha azért esünk a kútba,
mert nem néztünk magunk elé,
és megint más, ha azért estünk
bele, mert egy csillagot követtünk
a tekintetünkkel.”

(Henri Bergson: A nevetés)

© 2007 Révai Gábor

© 2007 Park Könyvkiadó, Budapest

www.parkkiado.hu

Felelős szerkesztő Tönkő Vera

Műszaki szerkesztő Szabados Erzsébet

A borítót Papp Zoltán tervezte

Tördelte a Malum Stúdió

Megmutatni magam és megismerni a másikat – együttélésünk nélkülözhetetlen feltételei. De mert embernek születtünk, és gesztusaink fogyatékosak, ehhez mindenekelőtt szavakra, mondatokra van szükségünk. Beszélgetésekre. Szomorú, hogy egyre kevésbé tudunk beszélgetni. Ha egyáltalán szóba állunk egymással, vagy elbeszélünk egymás mellett, vagy megértés helyett azonnal ítélkezünk.

Ebben a könyvben két olyan emberrel beszélgetek, akiket sokan és jól ismernek, akik évek, évtizedek óta beszélnek hozzánk rádióban, televízióban, az újságok hasábjain, tucatnyi könyvükben. Mindketten elmúltak hetvenévesek. Vajon tudnak-e újat mondani a gyermeki lélekről, családról, iskoláról, nevelésről, a világról? A válasz, amelyet maguk a beszélgetések adtak erre a ki nem mondott kérdésre, engem is meglepett. Nem is az, hogy beszélgetőtársaim a hetedik évtizeden túl is maradéktalanul megőrizték szellemi frissességüket; ezt feltételeztem róluk. Inkább az, hogy az általam „lerágott csontnak” hitt témákról is vannak meglepően új gondolataik. Nem lett volna baj az sem, ha nem szállnak le pszichológusi-pedagógusi vesszőparipáikról, hiszen egy újszülöttnek – mint tudjuk – minden vicc új, fontos dolgokat ismételni pedig sosem árt. De nem ez, legalábbis nem *csak* ez történt. Ranschburg Jenő úgyszólván mindent újragondolt. Hol egy kicsit

többet, hol pedig egészen mást mond (például az abortuszról), mint korábban. Vekerdy Tamásnál, a Waldorf-módszer erényeinek leglelkesebb magyar hirdetőjénél pedig nincs kíméletlenebb bírálója a hazai Waldorf-gyakorlatoknak.

Ebben a könyvben nem csak gyerekekről esik szó. Fontosnak tartottam, hogy kifagassam beszélgetőtársaimat az életükről és a minket körülvevő világról. Feltételeztem, hogy érdekes és tanulságos lesz, amit mondanak.

Mindketten 1935-ben születtek, gyerekként élték át a háborút. Ranschburg zsidó, Vekerdy félzsidó. És mindketten magyarok. „Min múlik, hogy ki a magyar? Várségén? Ilyen nincs. Aki aminek vallja magát. A XX. században más megkülönböztetés egész egyszerűen kizárt.” Ezt Vekerdy mondja. „Azt hiszem, a származásom megakadályozta volna, hogy előítéleteim legyenek, még ha lett is volna hajlamom rá. Ha már üldözökre és üldözöttekre oszlik a világ, én az utóbbiakhoz szívesebben tartozom, mint az előbbiekhöz.” Ezt Ranschburg. De biztos vagyok benne, hogy mondhatták volna fordítva is. Sok mindenben hasonlítanak. Mindketten polgárok, demokraták, szabadelvűek, szociálisan érzékenyek, és érthető módon mindketten ragaszkodnak e fogalmak eredeti, nem átpolitizált és meghamisított tartalmaihoz.

Ranschburg békésebb, megengedőbb, elfogadóbb. Vekerdy harcosabb, sarkosabb, türelmetlenebb. És mégis, mintegy lélekben kiegyensúlyozandó ezt a különbséget, Ranschburg lemondóbb, borúlátóbb, Vekerdy bizakodóbb, optimistább.

Sokféleképpen lehet az egyik oldalon állni, ahogy sokféleképpen lehet a másikon is. Nem a sokféleséggel van baj, hanem a megosztottsággal, az értetlenséggel, az előítéletességgel, a közös értékek hiányával.

Illúzió talán, hogy ezen itt és most lehet segíteni. Ezt az illúziót kergetik ezek a beszélgetések.

A háborútól a pályakezdésig

„Az ember nem tehet mást,
mint hogy felemelt fejjel viseli
a bélyeget, amit rásütöttek.”

A háborútól a pályakezddésig

Vágjunk bele a közepébe.

Mit ért, mit észlel, mit fog fel

a világból egy hat-hét-nyolc-tíz éves gyerek?

Izgalmas kérdés, de az én szakmámban szinte csak izgalmas kérdések vannak... A magam részéről még ezt a négyéves időszakot is legalább két részre bontanám. Először azt mondom el, ami a korosztály egészére érvényes. Egy egészséges, jól szocializált hat-tíz esztendőes gyerek alapvetően konformista. Ezek a gyerekek „felháborítóan” konformisták, nagyfiúknak, nagylányoknak képzelik magukat. Azt hiszik, hogy a szülői normák és értékek, amelyeket átvettek, megkérdőjelezhetetlenek, és teljes mértékben azonosulnak velük. Nem feltétlenül tartják be ezeket, de az soha nem merül fel bennük, hogy a szabály vagy a norma esetleg rossz is lehet. Eszükbe sem jut, hogy hiba lehet a törvényhozóban. A kulcs ott lóg a nyakukban, elmennek a testvérükért az oviba vagy a bölcsibe, és azt hiszik, hogy már felnőttek. Nekem meggyőződése, hogy ez egy olyan, kötelezően konformista szakasz az ember életében, amelyből kötelezően következik egy nonkonformista serdülőkor, és a kettő egymástól elválaszthatatlan. A gyerek tizenegy éves kora táján rájön arra, hogy halálosan be van csapva, hiszen a nevelés paradoxona az, hogy „hivatalból” becsapjuk a gyerekeket. Átverjük őket. Azt hiszik, hogy saját maguk alkotnak értékeket és ítéleteket, holott

a mi értékeinket és ítéleteinket szajkózzák. Ezt nevezi a pszichoanalízis introjekciónak. A külső belsővé válik. Magukévá tesszik a szülői normarendszert, és tizenegy éves korukban rájönnek, hogy átvették őket.

Ne is menjünk tovább, mert én szándékosan csak tízéves korig kérdeztem...

Azért is mondtam, hogy ketté kell osztani ezt az időt, tehát a hatévestől a tízéves korig tartó szakaszt, mert hatéves kora táján a gyerek még nagyon sok mindent hordoz egy korábbi periódus varázslatos világából. Jó okunk van rá, hogy ezt már iskoláskornak nevezzük és ne óvodáskornak, de van azért valami, amiben a hat-hét éves gyerekek még a náluk fiatalabb korosztályhoz kapcsolódnak. Az a varázslatos világ, amelyben az óvoda él, és ami még az iskoláskor kezdetén is felismerhető: a hatévesek világa még jelentős részben képi. Nagyon ritkán és nagyon hibásan használnak absztrakt fogalmakat, kifejezetten vizuálisak. Amikor azt hisszük, hogy elvont, szemlélettelen fogalmakat alkalmaznak, mint a felnőttek, rendszerint kiderül, hogy számukra ezek a fogalmak képekhez kötöttek. Ha megkérdezed a hatéves gyerektől, hogy a nagypapa idősebb-e vagy az anyu, akkor azt fogja mondani, hogy a nagypapa, de ha megkérdezed, hogy miért, akkor azt mondja, hogy azért, mert nagyobb, azért, mert fehér a haja, és ha megkérdezed, hogy melyikük született előbb, akkor azt feleli: fogalma sincs, mert még nem kérdezte meg tőlük. Aki fehér hajú, az idősebb, aki kisebb, az fiatalabb. Tehát a döntés alapvetően vizuális tapasztalatokra épül, és ebből fantasztikusan sok csoda származik. Az egyetemen a diákjaimnak mindig Sam Small történetét meséltem el. Ő egy yorkshire-i angol, ami olyan, mintha azt mondanám, hogy „székely góbé” a szó gárdonyis, Tamási Áron-os értelmé-

ben. Sam Small egy alkalommal elmegy a templomba, meghallgatja a vasárnapi misét, ahol a pap azt prédikálja, hogy mindent el tud érni az ember, csak akarnia kell. És ezt ő elhiszi. Hazamegy, lefekszik este az ágyába, és azt gondolja, hogyha a pap azt mondta, hogy amit nagyon akar az ember, az meg is valósul, akkor ő most repülni fog. Egyszer csak érzi, hogy felemelkedik az ágyból, és röpködni kezd a szobában. De azt is érzi, hogy ebben valami nem stimmel, ezért nem meri elmondani senkinek. Egyszer aztán lebukik, mert bejön a felesége, és látja, hogy ő röpköd a csillár körül. Hát miért nem mondtad, hogy tudsz repülni, kérdi az asszony, olyan magas a mennyezet, ezentúl te fogod leszedni a pókhálókat. Aztán egyszer csak megtudja a világ, hogy Sam Small repülni tud, és be kell mutatnia a tudományát olyan idétlen felnőttek előtt, mint amilyenek mi vagyunk. És Sam Small felrepül, és röpköd a hatalmas teremben, sok ezer ember látja, és tudod, mi történik? Nem hisznek a szemüknek. Elkezdik keresni a rejtett drótokat, a vetítógépet, mert az „teljesen lehetetlen”, hogy ő repül. Hét-nyolc éves kor táján ez történik az emberrel. A gondolkodásában kialakul egy olyan háló, amelynek minden mozzanata alapvetően védve van. Ha akár egyetlen „lehetetlenséget” elfogadok, összedől az egész rendszer. Tehát nekem nem szabad elhinnem egyetlen „lehetetlenséget” sem. Ez egy hatéves gyereknel még nem alakult ki. Ha ő azt látja, hogy hirtelen berepül a szobába egy hatalmas, szárnyas elefánt, azt mondja: „akkor berepült”. Tehát gondolkodás nélkül elhiszi, pedig tudja, hogy ez lehetetlen, mert az elefántnak nincs is szárnya. Miközben a hét-nyolc éves ugyanilyen helyzetben kételkedik: „Nana, ez lehetetlen, biztos, hogy valami trükk van a dologban!” A hat-hét éves még hordozza azt a varázslatos világot, amelyben minden lehetséges, ahol a csoda nem csoda. Ez a világ alapvetően vizuálisan irányított. Az ilyen korú gyerek gondolkodása képekben és vá-

gyakban áramlik, és azt hiszi, hogy a vágyai és azok megvalósulása között oksági összefüggés van, vagyis a „varázslat” reális lehetőség. Ahogy a négyéves gyerek becsukja a szemét, és azt kérdi, apu, hol vagyok, keress meg, mert ha lehunyja a szemét, akkor eltünteti a világot, vagy magát a világból. Ez a varázslat szűnik meg hétéves korban. És marad a helyén egy kis nosztalgia. A nyolc-kilenc éves ezt letagadja, még a serdülő is, de ahogy növekszünk, egyre inkább ott van bennünk a nosztalgia. Ezt az esti elalvás előtti álmodozásainkban szoktuk realizálni, amely sokszor valóban hasonlít a gyermekkori gondolkodáshoz. Így aztán van, ami a hat-tíz éves kort összeköti a nyolc-tíz éves korral, és van, ami elválasztja tőle.

Mi van akkor, ha a hat-nyolc éves gyerek orrát állandóan beleverik abba, hogy ezek a varázslatok nem léteznek?

Némely hat-hét éves gondolkodása már túllép ezen a stádiumon, de az igazi hatéves még gyakran az óvodáskori világképpel operál. Egy svéd pszichológus tüneményes kísérlete során két agyag-golyót gyúrt a kezében, két egyforma golyót, és megkérte a gyerekeket, öt-hat esztendősek voltak, hogy mérjék meg őket a tenyerükön. Először megmérték a tenyerükön, aztán megmérték egy kis mérlegen. Látták, hogy azonos a súlyuk. És akkor a pszichológus az egyik golyót a gyerekek orra előtt szétnyomta palacsintává, mire a gyerekek azt mondták, hogy az ettől nehezebb lett. Na most én bebizonyítom, kisfiam, hogy csacsiságot beszélsz. Tedd föl a mérlegre! Beleveri az orrát abba a ténybe, hogy butaságot mondott. Fölteszi a mérlegre, és azt mondja: jó, akkor ugyanannyi. Tévedtél, nem baj, ismételjük meg. Megcsinálja a két golyót, az egyiket szétnyomja a tenyerén, és a gyerek már kiáltja is: tudom, tanár bácsi, ugyanannyi. Tegyük a mérlegre, mert neked ezt meg kell tanulni. Háromszor történik meg ugyanez, és ne-

gyedszer, amikor a gyerek nem figyel oda, a pszichológus oda-nyom egy kis agyagot az egyik golyóhoz, szétnyomja a tenyerén, és újra megkérdezi a gyereket. Tudom, tanár bácsi, ugyanannyi maradt. Tegyük a mérlegre. Odateszik, és a mérleg nyelve lebillen. Tudod, mit mond a hatéves? Megrándítja a vállát, és azt mondja: akkor több. És mit mond a hétéves? Nana, tanár bácsi, valamit tetszett csinálni, mert az teljesen lehetetlen, hogy attól, hogy szét tetszett nyomni, több lett. Valami trükk van a dologban. A hatévesnek eszébe sem jut gyanakodni: azt hittem, hogy ugyanannyi, de több, és kész. Részéről el van intézve a dolog. Ezért nem lehet általános érvényű törvények felismeréséhez elvezetni. Mert benne még nincs meg a kizárásos alap: lehetetlen, hogy másképp legyen! Ez adja ebben az életszakaszban a gondolkodásnak azt a fantasztikus játékosságát, amit én azért idézőjelbe tennék. Mindannyian irigyeljük, meg azt mondjuk, hogy a gyerekek fantáziájáról van szó, pedig ez nem fantázia, ez a gyerek *par excellence* gondolkodásmódja. Így gondolkodik. Ő nem a fantáziáját ereszti szabadjárá, hanem ilyen a gondolkodása, és ez egyszerre csak, legtöbbször hét-nyolc éves korban, felszívódik, megszűnik, és a mi merev szabályaink szerinti, igazi felnőtt gondolkodássá válik. Ettől lesz aztán a gyerek alapvetően konformista.

Te 1941-ben voltál hatéves és 1945-ben tízéves. Ez egy meglehetősen veszélyes időszak volt, számodra pedig talán különösen is. Hogy élted meg a gyerekkorodat?

Az az igazság, hogy az én életem ebben a korszakban nagyon sok szempontból paradox módon igazolja vissza a tudományos tényeket, és erről nagyon szívesen mesélek. Soha nem titkoltam azt, amit ma mintha szégyen lenne bevallani, hogy én zsidó családban születtem. Én ezért nagyon hálás vagyok a sorsnak, mert lehetetlenné tette, hogy igazságtalan és más em-

berekkel szemben előítéletekkel terhes legyek. Azt hiszem, a származásom megakadályozta volna, hogy előítéleteim legyenek, még ha lett is volna hajlamom rá. Ha már üldözőkre és üldözöttekre oszlik a világ, én az utóbbiakhoz szívesebben tartozom, mint az előbbiekhez. 1935 decemberében születtem, és a legkorábbi emlékeim már szorosan összefüggenek a zsidótörvényekkel. Pedig nem is voltam túlzottan okos, rettenetesen magányos voltam mindig, nem nagyon voltak barátaim. Igazi egyke voltam, túlságosan féltett, túlságosan szeretett, túlságosan befelé forduló. Négyéves koromban már tudtam írni, olvasni. A legkorábbi emlékeim az apám munkaszolgálatához fűződnek, ha jól emlékszem, ő már 1939-ben vagy 1940-ben munkaszolgálatos volt. Ketten voltunk otthon az anyukámmal, akivel hihetetlenül nehéz körülmények között éltünk...

Polgári, kispolgári család...

Nem. A probléma a nevemből ered. Miközben nagyon büszke vagyok a Ranschburg névre, sokszor megkeserítette az életemet. Élt ugyanis ezen a néven egy világhírű gyermekpszichiáter, Ranschburg Pál, aki 1945-ben halt meg. Az én édesapám abban a hitben élt, és engem is úgy nevelt, hogy mi közvetlen rokonai vagyunk Ranschburg Pálnak. Ugyanakkor az én apám egy hihetetlenül szegény, nyomorult erdélyi családból származik. Apja egy szerencsétlen partiumi, zilahi szabómester volt. Apám hatéves volt, amikor nagyapám meghalt, és a nagymám a négy gyerekével – szegényen és elhagyatottan – feljött Budapestre. Ez valamikor a XX. század elején volt, 1911-ben vagy 1912-ben, és a legenda szerint Ranschburg Páltól próbáltak segítséget kérni, aki visszautasította őket. Hangsúlyozom, hogy ez legenda, semmiféle bizonyítékom nincs arra, hogy valóban megtörtént, ez csak apám kisgyerekkori emléke. Apám

egyik testvére éhen halt, a nagymama is meghalt, és az én apámból, akinek sikerült egy halálos betegséget túlélnie, villanyszerelő lett. Villanyszerelőként dolgozott egy ideig, aztán amikor kiderült, hogy súlyos műtétje következtében több bordája is hiányzik, nem tudta folytatni a szakmáját, de mivel nagyon lelkiismeretes ember volt, el tudott helyezkedni kistisztviselőnek az *Esti Kurír* című újságnál, mely egy jó emlékezetű lap a magyar újságírás történetében. 1939-ben vagy 1940-ben apámat elvitték munkaszolgálatra, és a százkilós, hatalmas ember 1945-ben 45 kilóra fogyva, félholtan jött haza Mauthausenből. Nekem később módomban volt találkozni Ranschburg Pál közvetlen leszármazottaival, akikkel korábban nem is ismertük egymást, mert amikor én neves ember lettem, mégis kíváncsiak lettek rám. Hozzátenném, hogy számomra ez mindig mindegy volt. De rengeteg bajom származott abból, hogy mindenki a „nagy tudós” rokonának vélte. Apám számára élet-halál kérdése volt, hogy én orvos legyek, hogy én Ranschburg Pál reinkarnációja legyek, és mindent meg is tett ezért, pedig én soha nem akartam orvos lenni. 1954-ben érettségiztem, és nem vettek fel az egyetemre, mert a nevem miatt az „egyéb” kategóriába kerültem. Pedig hát én echte proletár voltam. Öt elemi végzett az apukám, mint mondtam, villanyszerelő volt, az anyukám meg a Divatcsarnokban eladó. Igazi proletárok voltunk. De ezt soha, senki nem hitte el nekünk, az apámnak sem, aki a lelke mélyén büszke volt rá, hogy neki ezt nem hiszik el. Szóval nem vettek fel. Apám elment Erdei-Grúz Tiborhoz, az akkori miniszterhez, aki azt mondta neki, hogy „nézze, kérem, a Ranschburgokból elég volt egy, tanuljon valami szakmát a fia”. És az apám, aki halálosan kétségbe volt esve, rettenetesen büszke is volt, hogy őt a Ranschburgok közé sorolták, és akkor Ranschburg a fia is, akit nem vettek fel az egyetemre. Érzed a skizofréniát ebben a dologban? Én egyáltalán nem voltam elkeseredve,

mert nem orvos, hanem író, meg költő, meg magyartanár akartam lenni. Munkába álltam, nem tanultam szakmát, elmentem a Kisipari Szövetkezetek Kölcsönös Biztosító Intézetébe, ami olyan volt, mint az SZTK, afféle táppénzkifizető hely a kisiparosok számára. Ott helyezkedtem el tisztviselőként, 600 forint volt a fizetésem, és gyűlöltem a blokkolóórát, meg a napi nyolcórás hivatalt, de mivel szorgalmas, jól szocializált fiú voltam, nagyon igyekeztem helytállni. Meg is becsültek és szerettek. Ott is kariert tudtam volna csinálni.

Azt még nem mondtad el, hogy neked és az itthon maradt családtagoknak hogy sikerült túlélni a háborút.

A Szövetség utca 38.-ban laktunk anyukámmal, egészen a nő-sülésemig. Ez a Nemzeti Színház mellett volt, most Rejtő Jenő utcának hívják, amire nagyon büszke vagyok. Ott laktunk, és azt a házat csillagos háznak minősítették. A maiak talán nem tudják, hogy ez mit jelent. Sok zsidó lakott benne, és ennek következtében úgynevezett csillagos ház lett, éppen ezért a nagynéném a két kicsi gyerekével hozzánk költözött, mert ahol ők laktak, az nem lett csillagos ház. Ebben a szoba-konyhás lakásban egyszerre csak öten lettünk, három gyerek és két asszony, de legalább maradhattunk. Aztán onnan is elhurcoltak. Megjelentek a nyilasok, megütötték a gongot, gyülekező az udvaron, és elhurcoltak. A lényeg az, hogy amikor már nem volt hová mennünk, az anyám beadott a zsidó árvaházba, ő pedig egy hamis Schutzpasst szerzett magának. Nem mindenki tudja, hogy voltak Schutzpassznak nevezett menlevelek, és akinek szerencséje vagy sok pénze volt, az szerezhette magának igazit, akinek meg egyik sem, az hamisítottat. Az anyukámnak is csak hamisítotttra tellett, és miután nem bízott benne, engem elhelyezett az árvaházban, ő pedig a Pozsonyi útra került, ahol a védett házak

voltak. Ő egy svéd védett házban lakott a nagynénémmel és a nagynéném férjével, akiknek igazi Schutzpassuk volt. Csak arra nem számított senki, hogy az árvaházból hamarosan elviszik és a Dunába lövik a gyerekeket. Kétszer kerültem olyan helyzetbe, hogy körülöttem mindenkit a Dunába lőtték, és én életben maradtam. Az egyik ilyen eset úgy történt, hogy légiriadó volt, a gyerekeket sorakoztatták, aztán levitték a pincébe. A Fasorban volt az árvaház. Levittek minket a pincébe, és mellettem állt egy fiú, akit alig ismertem, de ő került mellém a sorba, és ott álltunk, és hallatszott a bombázás, aztán egyszerre csak valaki kiabált, hogy itt vannak a kapu előtt a nyilasok, sorakozni kell, visznek el mindenkit. Én halálra voltam rémülve, félénk, gyáva kisfiú voltam. Éreztem, hogy ez valami nagyon rosszat jelent. És akkor a mellettem álló fiú azt mondta, hogy te, gyere, szökjünk meg. Én pedig, mint akibe villám csapott, éreztem, hogy kimondta az igazat. Hát tényleg ezt kell csinálni. Az árvaház hátsó oldala le volt bombázva, fölmentünk az emeletre, és az első emeleti ablakon keresztül, a romokon át, hátrafelé kimásztunk, és megszöktünk. Nekem magamtól soha nem jutott volna az eszembe. Zakóban voltunk, december volt, hideg tél. És most hová megyünk? Nekem fogalmam sem volt. Ez a fiú meg mondta, hogy az ő apukája a svéd követségen bújt el, és meg kellene keresnünk a svéd követséget. Ha jól emlékszem, a Mérleg utcában volt, de gőzünk sem volt, hogy hol a Mérleg utca. De én akkor már a helyzet magaslatán álltam, és addig mentünk, amíg nem találkoztunk az utcán egy apácával, akihez odamentem, és megkérdeztem, zakóban, decemberben, a hidegtől és a félelemtől reszketve, hogy hol a Mérleg utca. Az apáca ránk nézett, és megkérdezte, hogy hova megyünk. Azt feleltem, meglátogatjuk egy barátunkat, és azt hittem, hogy nagyon racionális és értelmes választ adtam. Az apácán látszott, hogy egy pillanatig gondolkodik, aztán elmagyarázta, hol a Mérleg utca. El is jutottunk

a Mérleg utcába, és a fiú apukája valóban ott volt. Egy fából ácsolt galérián bujkált pár menekült zsidó, nekem pedig eszembe jutott, hogy azonnal értesítést kell küldeni a Pozsonyi útra, mert ha az anyukám meglátogat, nem talál majd az árvaházban. Küldtek is a követségről egy küldöncöt a Pozsonyi útra egy levéllel, melyet az anyukám az imakönyvében őrzött a haláláig, hogy a kisfia jól van, a svéd követségén átvehető. És az anyukám valóban meglátogatott, és ott találta az üres árvaházat, és az öngyilkosság gondolatát forgatta a fejében, mert azt hitte, hogy én már nem élek. Fölment a lépcsőn, a szobában megtalálta a holmit, mert én persze semmit nem tudtam magamhoz venni. Azt hitte, hogy neki már nincs fia, és már-már öngyilkos lett, amikor csöngetett a futár...

De a másik történet még döbbenetesebb, mert az anyukám még mindig azt hitte, hogy én ott, a Pozsonyi úton nem vagyok jó helyen, és...

Magával vitt a követségről?

Igen, értem jött a svéd követségre, és elvitt a Pozsonyi útra, de egykettőre el is vitt onnan, és a Munkácsy Mihály utcában helyezett el, ahol egy másik gyermekintézmény volt. Hiába könyörögtem neki, hogy nem lesz ez így jó. Ott volt az unokatestvérem is, Pista, aki nálam pár évvel idősebb volt. És tudod, hogy onnan miért jöttem el? Ezt életemben először most mondom el, még soha senkinek nem mondtam. Azért, mert gyűlöltem a burizst.

Micsodát?

A burizst. Nem volt ennivaló, és mindennap burizst kellett enni. Azt mondtam az unokabátyámnak mint rutinos szökő, hogy mi innen szökjünk meg, mert én burizst többé nem

eszem. Itt ütközik össze a megfontolt, életéért küzdő ember, az- az a túlélés ösztöne és a csacsi kiskölyök. Szóval oksági össze- függés volt az én szökésem és a burizs között. Egyszerűen nem bírtam megenni.

Ez miféle étel?

Azt hiszem, a gerslivel azonos, amit árpagyöngynek is nevez- nek, de nem vagyok benne biztos.

Kását főztek belőle?

Igen, kását vagy levest. Én embertelenül rosszul voltam tőle, és reggelire, ebédre, mindig burizs volt. Nem volt más ennivaló. Mi megszöktünk, aztán az összes gyereket megölték.

Elvitték őket a nyilasok?

Igen, és mind egy szálig belőtték őket a Dunába. Néhányan el- bújtak a romok között, ők éltek túl, meg mi ketten, akik elszöktünk. Mindenki mást belelőttek a Dunába.

És ti hova szöktetek?

Az anyukámhoz. És akkor már ott tartott az anyukám. Aztán őt vitték el, akkor ő szökött meg, és visszajött, és aztán 1944 kará- csonyán mindannyiunkat becipeltek a gettóba. Úgyhogy igazán csak két-három hetet töltöttem a gettóban, a felszabadulás előt- ti két-három hetet. Még ott is szerencsém volt. Az egyik nagy- néném, anyám egyik testvére az Akácfa utcában lakott, és az Akácfa utcai ház a gettóhoz tartozott. Amikor minket bevittek, akkor az anyukám úgy intézte, hogy mi oda kerüljünk. Az Akác-

fa utcai nagynénémnek volt két kis zsák sárgaborsója, és miközben körülöttünk mindenki éhezett, mi folyton sárgaborsót ettünk, és én éppúgy utáltam, mint a burizst. Az elkényeztetett kisfiú, aki mindig nyafogott, hogy csak sárgaborsót lehet enni. Azóta sem ettem. Így dekkoltunk ott két vagy három hetet, amíg azután az oroszok felszabadították a gettót. Ez tulajdonképpen dióhéjban a történet. Tényleg csodával határos, hogy megmenekültem. Nem csak azért, mert megszöktem, inkább az volt a csoda, hogy én szöktem meg, pedig nem vagyok egy szökős típus, én egy jó kisfiúnak nevelt ember vagyok, amit egyébként a szakmámban nem is szeretek. Nem véletlen, mert az ember szakmai ízlése valahogy összefügg a személyiségével. Mindaz, amit magamban nem szeretek, szerepet játszott abban, hogy kialakítsam a magam gyerekideálját. Tehát sohasem szerettem magamban ezt a jókisfiúságot. Én az ilyen gyerekeket úgy nevezem, hogy „használat előtt felrázandók”. Én is egy „használat előtt felrázandó” és mindig felrázható kisfiú voltam. A történet, amit elmeséltem, azt mutatja, hogy tudtam kapcsolni, tehát ott volt bennem, de magától nem jött elő, valaminek történnie kellett, fel kellett engem rázni, hogy használhatóvá váljak. És ha véletlenül nem az a fiú kerül mellém az árvaházban, vagy ha a Munkácsy Mihály utcában nem burizst adnak...

És hogy milyen 1944-ben egy kilencéves gyerek pszichéje? A lelke mélyén érzi az állandó bajt, a veszélyt. Én hihetetlenül szorongtam. Másrészt előjön a gyerek. Hogy burizst én nem vagyok hajlandó enni. Úgyhogy itt jelen van az a paradoxon, ami 1944 és egy nyolcéves zsidó gyerek között föloldhatatlanul jelen kell hogy legyen.

Hogyan éltem át a gettóba való bevonulásunkat? Nagyon sokat gondolkoztam a Kertész-könyv kapcsán, valahol egyszer meg is írtam, de már nem tudom, hol, hogy mit szerettem benne. Megpróbáltam magamat behelyettesíteni, hiszen ő sem

sokkal volt idősebb, mint én. Kérlek szépen, a következő történt. Vonultunk be a gettóba, én fogtam az anyukám kezét, és a gettó deszkából ácsolt kapuja előtt sorakoztunk sok százan, a Pozsonyi úti védett házakból összegyűjtött zsidók, amikor fölállt egy asztalra az egyik nyilas, és azt kiabálta, hogy akinél bármilyen érték maradt, óra, ékszer, akármi, tegye ki az asztalra, mert a kapunál motozás lesz, és akinél ilyen találnak, azt azonnal főbe lövik. A karomon volt egy óra, melyet nem sokkal korábban kaptam, mert mindig is vágytam rá. Említettem már, hogy nagyon korán tudtam írni-olvasni, és saját óráról álmodoztam. És kaptam is egyet, ami különösebb értéket nem képviselt, de én imádtam. És az első dolgom volt, itt jön a konformizmus, hogy lecsatoltam, és odaadtam az anyukámnak, hogy anyu, ne felejtsd el odatenni. Persze, fiam, mondta, és elvette tőlem az órát. Aztán bementünk a gettóba, és amikor már bent voltunk, és nem lógtak a nyilasok a nyakunkban, az anyám elővette ruhája valamelyik rejtett zsebéből az órát, és visszaadta nekem, hogy csatoljam föl. Nehogy azt hidd, hogy örültem! Úgy éreztem, hogy becsaptuk a nyilasokat. Az volt a benyomásom, hogy valami tisztességtelen dolog történt, hiszen szót kellett volna fogadnunk. Azt mondták, hogy tegyük oda, és az én anyukám megszegte a szabályt, holott engem arra tanított, hogy a szabályokat mindig be kell tartani. Az én anyukám hazudott, becsapta ezeket az embereket. Én tudtam, hogy ezek az emberek gonoszak, de az volt a szabály, hogy az órát oda kell tenni, és az én anyukám megszegte ezt a szabályt. Nem tudom igazán elmagyarázni, de ugyanezt éreztem Kertész könyvében, amikor például azt írja, hogy igyekezett tisztességesen dolgozni Auschwitzban, jó kisfiú akart lenni, azt akarta, hogy megdicsérik. Ugyanez történt velem is. Úgy éreztem, hogy rossz gyerek voltam, nem lett volna szabad ezt a csalást elkövetni a nyilasokkal szemben. Döbbenetes, azóta is kísért engem ez az érzés,

és azt hiszem, hogy a jól szocializált nyolcesztendőös gyerekeknek nagyon karakterisztikus vonása ez a konformizmus, hogy a szabály szent és sérthetetlen. Ezt ki kell nőni. Ebből ki kell mászni, mert aki ebben benne marad, nem tud igazán felnőni.

Vagyis nem tipikusan zsidó vonásnak tartod?

Egyáltalán nem. Ezt én egy polgári, középosztálybeli módon nevelt gyerek sajátosságának tartom, mert az én szüleim mindent elkövettek, hogy én középosztálybeli gyerek legyek, hogy rendesen legyek öltözve, és a magatartásom is olyan legyen, ahogy az egy Ranschburghoz illik. Számukra ez élet-halál kérdése volt. És ezzel együtt jár ez a fajta magatartásmód. Miközben ott volt a lelkem mélyén az, amit az előbb a használat előtt felrázandóságról mondtam, hogy átrázom azt a társaságot, és megszököm, csak valakinek kezdeményeznie kell. Ma is emlékszem, ahogy ott állok a légiriadó alatt, és a mellettem álló fiú azt súgja: szökjünk meg. Mintha villám csapott volna belém. Ez az, ezt kell tenni, holott magamtól sohasem jutott volna az eszembe.

Most folytathatod a történetet 1954-től.

Én akkor tisztviselő lettem, és tettem a dolgom. Megint itt van ugyanaz a kettősség. Igyekeztem megfelelni. Jutalomüdülést kaptam. Kétszer voltam gyerekkoromban a Balatonnál. Egyszer 1946 nyarán, amikor valamelyik zsidó társaság – a Joint – elvitt egy gyerektáborba. Az én szüleimnek soha nem volt arra pénzük, hogy eljussunk a Balatonhoz. 1956 áprilisában kéthetes jutalomüdülést kaptam Balatonberénybe, mert olyan jól dolgoztam. Mindenki el volt ragadtatva, hogy milyen szorgalmas gyerek vagyok. Persze áprilisban nem lehetett fürdeni, de ott

voltam a Balaton partján, és csodálatos volt. 1954-ben nem vettek fel az orvosira, aztán 1955-ben egykori magyartanárom, aki nagyon szeretett, fölhevít, és azt mondta, hogy van a szegedi jogi karon egy ismerőse, jelentkezzem, és föl fognak venni. Beadtam a jelentkezésemet, meg is jött a felvételire a behívó, de nem mentem el, mert közben nagyfiú lettem, és rájöttem, hogy hiába vesznek fel, nekem a joghoz az égette világon semmi közöm nincs. 56 nyarán jelentkeztem a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolára. A felvételi vizsgám jól sikerült. A vizsgabizottság elnöke egy joviális, ősz hajú, csodálatos külsejű úr, úgy hívták, dr. Kanizsai Dezső, világhírű logopédus volt. A vizsga alatt végig Ranschburg Pállal volt elfoglalva. Én neki is elmondtam azt, amit neked, de természetesen nem hitte el, és azt mondta, hogy „Jenőkém, itt jó emberek között vagy, valld be nyugodtan”. És megint ugyanaz történt: én nagyon akartam, hogy ez a Kanizsai Dezső szeressen engem. Örömet akartam neki szerezni. Mint amikor a gyerek azt mondja este az anyukájának, hogy anyuka, mostam már fogat, pedig pontosan tudja, pillanatokon belül le fog bukni, de nem érdekli, mert örömet akar szerezni. És akkor azt mondtam, igen, az apukám újságíró volt az *Esti Kurír*-nál. Na ugye, mondta Dezső bácsi, hát tudtam én. Az *Esti Kurír* ugyan igaz volt, de az én apukám ott fillérekért tisztviselő volt, neki kellett kivinnie az újságot a standokhoz. Szerintem én vagyok az egyetlen ember a világon, aki ellenkező irányban hazudott, aki önsorsrontó módon hazudott. Érted ezt? A történet további része pedig az, hogy ült ott egy fiatal tanársegéd, úgy hívták, Palotás Gábor, aki az én legjobb barátom lett sok évvel később, ő mesélte el nekem, hogy mi történt, amikor én kimentem a teremből. Azt mondta az aranyos Kanizsai Dezső bácsi, hogy kérem, ez egy dandy, aki sohasem fog fogyatékos gyerekeket tanítani, nem szabad felvenni. Nem is vettek fel. Az érdekes az, hogy 1957-ben, az 56-os forradalom

után megint oda jelentkeztem, és akkor már nem Kanizsai Dezső bácsi volt a felvételi bizottság elnöke, hanem Bárczy Gusztáv, az önálló magyar gyógypedagógiai képzés megteremtője, és felvettek. De Kanizsai Dezső később tanított, és nagyon jóban lettünk. Amikor már kezdtem híres lenni, egyszer fölhívott telefonon, és mikor úgy szólítottam, hogy professzor úr, ő azt felelte, fiam, ne mondd nekem, hogy professzor úr, mondd csak, hogy Dezső bácsi, mert éppen arra kért, hogy segítsék egy ismerősének bejutni az egyetemre.

És még akkor is örömet akartál szerezni neki?

Igen, de nem tudtam elintézni. Túlbecsülte a képességeimet. A lényeg az, hogy nem vettek fel 1956-ban, csak 57-ben. Mindig azt szoktam mondani, az 56-os forradalomnak kellett jönnie ahhoz, hogy a Ranschburg Magyarországon egyetemre kerülhessen.

Volt neked valami közöd az 56-os forradalomhoz?

Abszolúte semmi.

Végül is 21 éves voltál, épp abban a korban, amikor az utcán lett volna a helyed.

Eszembe se jutott, illetve eszembe jutott, de egy nagyon kedves barátom lebeszélte. Ez megint egy érdekes paradoxon. Ezt a barátomat, aki később szintén jó nevű pszichológus lett, de korán meghalt, a Biztosító Intézetnél ismertem meg, mert ő is odakerült dolgozni, nem vették fel az egyetemre. Nagyon jó barátok lettünk, és együtt mentünk haza október 22-én, és láttuk, hogy rengeteg ember áll sorba újságért, azt hiszem, *Esti Budapest* volt

akkor a lap neve, ez lett később az *Esti Hírlap*. Hallottuk, hogy tüntetések vannak, és akkor én azt mondtam Bélának, hogy csatlakoznunk kellene. Ő gúnyosan elmosolyodott, őket akkoriban engedték haza, a családjával együtt ki voltak telepítve, elmosolyodott, és azt mondta, hogy ez egy fölülről szervezett ügy, és csak nem képzeled, hogy részt veszünk benne?! Igaza lehet ennek a Bélának, gondoltam, ez biztosan egy fölülről szervezett dolog, mert alulról ilyet nem lehet. És másnap már nem tudtunk dolgozni menni. Ha rajtam múlik, még délután csatlakoztam volna a társasághoz. De Béla lebeszélte, és én nem bántam meg.

De legkésőbb 23-a után már tudhattad, hogy nem fölülről szervezett dolog.

Igen, de ahogy múltak a napok, egyre jobban féltem.

Ennyire féltél az antiszemitizmustól?

Igen, nagyon. Ez volt a döntő ok, ami engem visszatartott attól, hogy csatlakozzam ahhoz, ami akkor októberben történt. Ne felejtse el, hogy csak tíz év telt el.

De tudtommal semmi jele nem volt...

De volt. Nem azt mondom, hogy 23-án és 24-én, de ahogy telt az idő, az a 8-10 nap november 4-ig, egyre erőteljesebben éreztem. Tudod, nekem pókfóbiám van. Ez egy nagyon különös betegség. A lényege az, hogy az ember nemcsak fél a pókoktól, hanem ha bemegy egy szobába, ahol már egy csomóan remekül elvannak, a szoba legrejtettebb zugában is fölfedezi a pókot, amit a többiek észre sem vesznek. Valami speciális kapcso-

latom van a pókkal, azonnal megérezem a jelenlétét. Ez egyébként ma már kísérletileg igazolt tény. Ugyanígy vagyok az antiszemitizmussal is, és ennek következtében bele is ütközöm. Akkor is beleütköztem egy-két kifinomult formájába. Október 23-án föltettem a kokárdát, mert úgy éreztem, csatlakoznom kell.

Korábban nem voltál párttag?

Nem, dehogy. Szóval mentem haza a kokárdával, és a ház lakói kint álltak a gangon. Gangos házban laktunk, nekünk udvari szoba-konyhás lakásunk volt, a gang pedig köztudottan izgalmas szociálpszichológiai jelenség. Szóval ott álltak kint azok a lakók, akik nekem az életet jelentették. Egy részük zsidó volt, a másik részük pedig, hogy is mondjam, „befogadott” keresztény, mert abban a házban a keresztény családokat gyakorlatilag befogadta a nagyobb zsidó közösség, mint Tóthékat. Tóth bácsi szabómester volt, Tóth néni pedig háziasszony, aki a két helyes fiát nevelte. Én nagyon szerettem őket. Szóval ők is kint álltak a gangon, és igen harsányak voltak, miközben a többiek csendesebbek a szokásosnál. Tóth néni meglátott, ahogy a lépcsőházból jöttem föl a gangra, ránézett a kokárdámra, és azt mondta, hogy „jaj, de rendes fiú vagy, hogy ezt föltetted”. Én meg azt gondoltam magamban, uramisten, hogyhogy rendes fiú vagyok? Nem volt ebben egyébként semmi fenyegetés, csak a másságnak egy olyanfajta tudomásomra hozása, ami engem mérhetetlenül zavart, és ez a pillanat számomra feledhetetlen.

***Végül is az, amit Tóth néni mondott, tulajdonképpen
– ha egyáltalán van ilyen – egy „pozitív” antiszemitizmus.***

Igen, persze. Tóth néninek eszébe sem jutott engem bántani. Ő úgy érezte, hogy én tényleg rendes gyerek vagyok: a „zsidó

gyerek”, aki szimpatizál a „magyar” forradalommal. Semmi rosszat nem akart.

Honnan ered ez az érzékenység?

1944-ből. Én egyértelműen éreztem a kívülállóságomat, azt, hogy én legfeljebb csak jóindulatú szimpatizáns lehetek, és ez volt az, ami rettenetesen elriasztott. De hadd mondjak valamit a zsidósághoz való kapcsolatomról. Az apám igazi proletár volt, akinek semmi, de semmi köze nem volt a zsidósághoz. Sem mint valláshoz, sem mint etnikumhoz. Igazi proletár volt, őt elemivel. Az anyám családfája nagyon sajátos, és bennem nyilván mind a kettő él. Édesanyám a Hortobágyon nőtt fel. Az apját úgy hívtak, hogy Jónap Ignác, ami nem magyarosított név. Igazi, kutyabőrös magyar nemes volt, akinek az apja, tehát az én dédapám, nemes, földbirtokos zsidó volt, aki, mint ahogy az egy derék magyar nemeshez illik, elkártyázta és elitta a birtokát, de nagyapám még elvégezte a mezőgazdasági akadémiát, mai nyelven szólva agrónomusdiplomája volt, és elhelyezkedett a Hortobágyon egy tízezer holdas birtok intézőjeként. Ragyogó mezőgazdász volt, aki az egész életét a birtok intézőjeként élte le. Vallásos zsidó volt, és a gyerekeit is ebben a szellemben nevelte. Anyám még a nagy ünnepek betartását is kötelezővé tette, miközben az apám azt se tudta, hogy mi mi-csoda, de anyám előmondta azokat az imákat, amelyeket egy zsidó családban csak a férfi mondhat. Apámnak fogalma sem volt, hogy mit motyog, de ő előmondta, ahogy valaha az apjától hallotta. Közben ez a nagyapám igazi magyar mezőgazdász volt, aki fogaton járt, aki előtt rémülten hajoltak meg a parasztok, akitől rettegték. Az, hogy intéző volt, az ötvenes években elég rosszul hangzott, ezt például mindig le kellett tagadnom az önéletrajzomban, annak ellenére, hogy nem is ismertem. Ta-

lán nyolc hónapos voltam, amikor meghalt. Ő még a karjaiban tartott, de nekem már nincs emlékképem róla. Az anyám húszéves volt, amikor először Budapestre jött, de a tanyasi kislányságát egész életében megőrizte. Mindig félt a várostól, ahol aztán az egész életét leélte. Húszéves koráig abszolút magányos volt, kirohant a Hortobágy kellős közepére, és ott Petőfi-verseket kiáltott bele a szélbe. Magánúton végzett négy polgárit, vagyis magántanárt kapott a nagyapámtól, aki teljesen fölöslegesnek tartotta, hogy tanuljon. Menjen férjhez. De anyám tanulni akart, és minden év nyarán felültették a homokfutóra, és bevitték Tiszacsegére, ahol levizsgázhatott. Aztán húszévesen följött a városba, és kalaposszakmát tanult. Masamód lett, így hívták régen a kalaposlányokat, és a Párizsi Nagyáruházban volt eladó, amikor apámmal megismerkedett. Így jött létre ez a fura, hogy is mondjam, nem tudom, hogy milyen, sok-sok gyökérből táplálkozó, de mindenféleképpen proletárszinten élő család, ahol anyám képviselte a műveltséget, neki voltak elképzelései a zsidóságról és a költészetről. Ez aztán az én életemben borzasztó fontos lett, mert anyám imádta a verseket, és sokat fejből tudott, néhány Petőfi-vers még ma is az anyukám hangján szólal meg. Tehát én egy végtelenül egyszerű családból származom, miközben mindenki igazi felső középosztálybelinek hisz és hitt engem, amiből örökké csak bajom származott. Amikor baj volt felső középosztálybelinek lenni, akkor én mindig annak bizonyultam, nem vettek fel az egyetemre, sehova nem vettek fel. És ezt azzal fejezném be, hogy később megismerkedtem az „igazi” Ranschburgokkal, akiket egyébként nagyon szeretek, még a külföldön élők is megkerestek. Ranschburg Endrét, aki már nem él, és aki Ranschburg Pál fia volt, szerettem a legjobban. Ő kétségbeesetten törekedett arra, mert időskorában családtörténettel foglalkozott, hogy bebizonyítsa a rokonságot. Akkor már neki volt fontos, nekem kevésbé, és

azt bizonygatta, hogy van egy erdélyi ága a Ranschburgoknak, és valószínű, hogy ez ugyanaz a család. Később tanítottam egy Ranschburg lányt az egyetemen, pszichológus lett, Ranschburg Ágnesnek hívják, ahogy a húgomat. Jóban voltunk, összejártunk, aztán érdekes módon az 1990-es évek elején írt a *Népszabadság*ba egy hosszú cikket, hogy én nem vagyok igazi Ranschburg, ő az igazi Ranschburg. Amikor én ezt elolvastam, azt gondoltam, válaszolok, és megírom, hogy teljesen igaza van, és engem igazában Kovácsnak hívnak, amit én titokban Ranschburg-ra magyarosítottam. Mit csináljak, kiderült, hogy nem vagyok igazi Ranschburg. Addig, amíg ebből csak bajom származhatott, mindig igazi Ranschburgnak minősültem, utána – mikor már hasznos is lehetett volna – kiderült, hogy nem vagyok igazi. Kanizsai Dezső bácsihoz, akiről már meséltem, egyszer oda mentem, és mondtam neki, hogy engem örökké a Ranschburg névvel zaklatnak a főiskolán, ahol az aulában ott volt Ranschburg Pál szobra. Közöltem vele, hogy megváltoztatom a nevem. „Tudja, fiam – mondta ő –, ha valaki a Ranschburg rokona, és nem Ranschburgnak hívják, annak Ranschburgra kell változtatnia a nevét.” Így aztán végül Ranschburg maradtam, de tényleg fölmerült bennem az ötvenes évek végén, hogy megváltoztatom a nevemet. Utána egyébként az MTA Pszichológiai Intézetében dolgoztam, ahol tudományos osztályvezető voltam, és az igazgatói irodában a falon függött egy hatalmas Ranschburg Pál-festmény. Mindig beleütköztem Ranschburg Pálba, aki egyébként tényleg nagyszerű figurája volt a magyar pszichológiai életnek, az ő nevéhez fűződik az első magyar pszichológiai laboratórium létrehozása. Így aztán mindenképpen nagyra tartom, akár a rokona vagyok, akár nem.

1989 után is foglalkoztatott téged a zsidóság és az antiszemitizmus problémája?

Persze hogy foglalkoztatott, szüntelenül foglalkoztatott. Bevalom neked, olyan ez az én életemben, mint valami imprinting. Ez egy angol szó, lenyomatot jelent. Mintha 1944 az idegrendszeremben kitörölhetetlen lenyomatot hagyott volna. Én tökéletesen emlékszem azokra a napokra. Arcokra, eseményekre, napról napra. Az 1980-as évek végén én egyike voltam azon keveseknek, akik a változásokat összefüggésbe hozták az antiszemitizmus életre beszélésével. Olyan emberekkel beszéltem erről, akik vallásukat tekintve nem voltak zsidók, csak abszolút tiszta fejű emberek. 1989-ben nekik mondtam, de mások is hallották, hogy itt most borzasztóan nagy baj van, mert életre fogják beszélni az antiszemitizmust. Harsányan kinevettek, és jóindulatúan paranoiával vádoltak meg, holott én pontosan tudtam, mi következik. Ezt nem lehet önmagát megvalósító jóslatnak nevezni, mert én semmit nem tettem azért, még álomban sem, hogy az antiszemitizmus életre beszélődjék, de pontosan tudtam, hogy bekövetkezik. Inkább másvalamin lepődtem meg, ami talán téged lep meg. Kezdtem nagyon nagyra becsülni a magyar népet, mert úgy éreztem, hogy nehéz beadni neki. Én azt hittem, hogy könnyebb lesz. 1944-ben fölemelt karral vonultunk végig az utcákon, amikor a Szövetség utcából a nyilasok a téglagyárba vittek – ez volt az én harmadik nagy megmenekülésem. Ott vonultunk fölemelt karral, az anyukám, a nagynéném a két pici gyerekkel meg én. És az utcán, a járda szélén derék magyar állampolgárok álltak, és nézték, hogy vonulnak a zsidók. A téglagyárba hajtottak bennünket, hogy onnan Auschwitzba vigyenek tovább. A lényeg az volt, hogy mentünk fölemelt karral, és láttam az embereket, akik vagy gúnyos megjegyzéseket tettek, vagy szomorúan néztek, és láttam az ablakokat, ahogy egymás után behúzódtak a fejek, és leereszkedtek a redőnyök. Ez azóta is szimbolikus kép az életemben, „távozz tőlem, sátán, nekem ehhez semmi közöm”. Bámészkodás

közben lemaradtam a sortól, és egy nálam hat-hét évvel idősebb kamasz lelépett a járdáról, és hátulról fenékbe rúgott. Nem talált el, nem fájt nagyon, de azóta is éget, azóta is rettenetesen fáj a helye. A téglagyárban töltöttük az éjszakát, és másnap vittek volna minket tovább Auschwitzba, de akkor megjelent két kakastollas csendőr, bementek a fabódéba, ahol a nyilasok voltak, és aztán kihírdették, hogy mindenki mehet haza. Horthyéktől jött az utasítás, hogy el kell engedni a zsidókat, mi meg ott álltunk anyámmal bevagonírozásra készen, szorongatta a kezem, és azt hajtogatta, hogy „ne engedjük, kisfiam, hogy elszakítsanak minket egymástól”, és reszkettünk, hogy mikor kerülünk sorra. Még ma is látom a két kakastollas csendőrt, és hallom azt a sárga karszalagos, munkaszolgálatos zsidó férfit, aki föl ugrott egy padra, és hangosan üvöltötte: „Éljen Szálasi!” Én tehát tudtam, mi következik. Kezdődött a Csurka-dolgozattal, folytatódott Csoóri írásával. Csak azt nem gondoltam, hogy a magyar nép ilyen sokáig ellenáll a csábításnak. Ezt én nagyon nagyra értékeltem, és értékelem mindmáig, miközben az ellenállás egyre kisebb. De legalább nem ment olyan gyorsan, mint 44-ben.

Az antiszemitizmus iránti érzékenységedet a pókfóbia metaforájával érzékeltetted. Azt mondtad, hogy amikor a pókfóbiában szenvedő bemegy egy szobába, ahol nagy társaság van, azonnal észreveszi a legkisebb pókot is, és elkezd félni, rettegni. Manapság mindenki jól tudja, hogy az ilyen típusú fóbiákat viszonylag könnyen lehet gyógyítani. Ha egy pszichológus néhány alkalommal elbeszélget akár egy klausztofóbiával, akár egy pókfóbiával, akkor enyhül, kezelhetővé válik a fóbia. Vajon az antiszemitizmus iránti túlzott érzékenység, amelynek teljesen érthetők ugyan az okai és a gyökerei, nem gyógyítható betegség-e, hiszen maga az érzékenység kvázi előhívja, hogy az illető mindig megtalálja azt a pókot, akármilyen kicsi és jelentéktelen is? És ha a szobában van egy

társaság, mindenki zavartalanul szórakozik, jól vagy rosszul érzi magát, teljesen függetlenül a póktól, nem kizárólag a pókfóbiás ember számára elviselhetetlen-e a pók jelenléte?

Nem gondoltam rá, hogy ezt a hirtelen jött analógiát vagy metaforát a végletekig feszegessem, de megpróbálhatjuk. Nyilvánvaló, hogy ha egy fóbiás ember nem megy pszichoterapeutához, egyetlen öngyógyítási lehetősége van. A fóbiában szenvedő emberek hetven százaléka úgy éli le az életét, hogy nem megy terapeutához, hanem elkerüli azokat a szituációkat, amelyekben például pók található, és így az élet elviselhető. Ugyanez a helyzet az olyan fóbiáknál, mint a klausztrofóbia. Ha valaki nem képes beszállni a liftbe, akkor felcapat az ötödik emeletre. Egy kedves kollégám, aki repülésfóbiában szenvedett, ha külföldre utaztunk, mindig egy nappal előbb indult el, és vonattal ment. Lehet így élni. A fontos csak az, hogy a helyiségben, ahová bemegyek, ne legyen pók. Ez az önvédelem természetesen benne van az emberben, de ha kiterjesztem az antiszemitizmusra, akkor experimentálisan ellenőriznem kell, hogy van-e pók a helyiségben. Én ugyanis sohasem zárkóztam el az olyan helyiségektől, amelyekről előre nem lehetett tudni, hogy lesz-e bennük pók vagy sem. Az experimentális része a dolognak az, hogy villámgyorsan közlésem a pókfóbiámat, és figyelem a reakciókat. Abban az esetben, ha azt veszem észre, hogy a helyiségben pók van, akkor visszahúzódom, és azt a helyiséget többé nem keresem fel. Tehát ha én megismerkedem emberekkel, akkor nemcsak hogy nem titkolom a származásom, hanem ha esélye van egy tartósabb kapcsolat kialakulásának, akár heteroszexuális értelemben, akár társas-baráti értelemben, akkor azonnal manifestálom a származásomat, és a reakcióktól teszem függővé, hogy a továbbiakban lesz-e ebből kapcsolat vagy sem.

A szobáról, ahol egyedül te fedezted fel a pókot, kijelented, hogy rossz a levegője. De ha ez egy betegség, akkor csak a fóbiában szenvedő ember érez így, a többiek nem, és lehet, hogy a szobával valójában nincs is különösebb baj...

Tegyük fel, hogy a társaság számára az antiszemitizmus indifferens dolog, vagyis számukra nincs jelentősége a póknak, sőt van olyan társaság is, ahol mindenki, hogy úgy mondjam, pókbarát. Tehát ahol az antiszemitizmus abszolút természetesen van jelen, sőt összetart bizonyos csoportokat. Ebben az esetben én rosszul viselem a szoba légkörét, még akkor is, ha nekem megbocsátják a származásomat, mert van ilyen. Ezt én nem vagyok hajlandó elfogadni, ugyanúgy, ahogy nagyon rosszul viselem a filoszemitizmust is, mert számomra ennek minden variációja póknak minősül. A különbség csak az, hogy az egyik esetben az állat csakugyan pók, a másik esetben pedig mi minősítjük annak. Én a filoszemitizmust is póknak minősítem, és abban a pillanatban az antiszemitizmussal kapcsolatos fóbiám élni kezd. Mellesleg azért rossz az analógia, mert meggyőződésem, hogy terápiára nem én szorulok, nem én vagyok a beteg, hanem azok, akik a pókot odahelyezik a falra, azokat kellene gyógyítani, akik a pókokat létrehozzák. Ha engem gyógyítanának meg, akkor nekem szeretnem kellene a pókot, vagy el kellene viselnem az antiszemitizmust. Ilyen terápiát nem tudok elképzelni.

Én még mindig kötözködöm egy kicsit. Egyáltalán nem vonom kétségbe, hogy ott van a szobában a pók. Vagyis hogy létezik antiszemitizmus Magyarországon, csak éppen, a hasonlatra visszatérve, lehetségesnek tartom azt, hogy ártalmatlan, hogy nem befolyásolja lényegileg a szobában lévő emberek hangulatát, jóérzését. Ott van, tudjuk, van, aki észreveszi, van, aki nem, de alapvetően csak az antiszemitizmusra túlérzékeny, mondjuk úgy, fóbiás ember

számára elviselhetetlen. Egy objektív szemlélő azt mondhatja, hogy igen, a pók ott van, de valójában nem árt senkinek.

Megmondom őszintén, én ezt nem tudom így értelmezni. Én öreg vagyok, sok mindent megéltem. Régen is azt mondogatták, hogy mindezzel végül is együtt lehet élni. Aztán jött 1944. Én a magam részéről az antiszemitizmus minden formáját veszélyesnek tartom, és úgy érzem, hogy nem az én túlérzékenységem az, ami kezelendő. Alapvetően az a gond, hogy kihal az én generációm, amelyik pontosan tudja, hogy pók és pók között nincs akkora különbség, mint ahogy ezt egyesek el szeretnék hitetni. És itt a szalon-antiszemitizmusra gondolok, meg az ehhez hasonló jelenségekre, amelyekre legyinteni szokás. Szerintem ez ártalmas. Egyrészt alapvetően etikátlan, és magában hordozza azt a veszélyt, hogy legyengíti a társadalomban azt az immunrendszert, amelynek a segítségével ki tudná vetni magából a valóban veszélyes pókokat. Az ilyen légkörben ezek otthont találnak maguknak, gyorsan szaporodnak, és egyre veszélyesebbekké válnak. Muszáj elmondanom, hogy én nem vagyok és nem is voltam vallásos zsidó. Én „vállalt” zsidó vagyok, ha létezik ilyen kategória. Beleszülettem egy családba, amelyet zsidónak minősítettek, és ami miatt én ma is zsidónak tartom magam. Az ember nem tehet mást, mint hogy felemelt fejvel viseli a bélyeget, amit rásütöttek.

Én a háború után születtem, ezért ez a fajta érzékenység nem alakult ki bennem, következőképpen nem feltétlenül veszem észre a pókokat a szobában...

Ebből a pókfóbiás metaforából egy vájt fülű olvasó esetleg arra a következtetésre juthat, hogy a Ranschburg paranoiás, és ennek következtében tulajdonképpen ő provokálja ki a környeze-

téből az antiszemitizmust. Én a magam részéről teljesen nyitott lélekkel lépek be a szobába, semmi előérzetem vagy szorongásom arra vonatkozóan nincs, hogy velem szörnyű dolgok történnek majd, mert pókok fognak szaladgálni a falon. Abszolút gyanútlanul lépek be minden új szobába és minden új közösségbe. Abban az esetben azonban, ha a pókot észreveszem, és többnyire előbb veszem észre, mint mások, rögtön visszahúzódom. De ha nincs pók a falon, akkor kevés nálam boldogabb ember van. Tehát én nem provokálom ki, és nem képezem oda a falra a pókokat, csak a létező pókokra reagálok.

Térjünk vissza a pszichológiához. Miért akartál egyáltalán pszichológus lenni? Van ennek valami köze a Ranschburg Pál-féle létező vagy nem létező rokonsághoz?

Egyrészt az ötvenes években a pszichológiát mint szót nem is ismertem. Csak nagyon kevesen hallhatták ezt a kifejezést, én a magam részéről soha. Nem tudtam, hogy létezik ilyen szakma, ilyen tevékenység. Ranschburg Pálról is csak azt tudtam, hogy ideggyógyász volt, fogalmam sem volt róla, hogy az ő neurológiai tevékenységének pszichológiai aspektusai voltak, nem olvastam egyetlen művét sem. Így azután a névrokonság vagy rokonság csak annyiban befolyásolta az életemet, hogy a szüleim rettenetesen akarták, hogy orvos legyek. Végül is annak, hogy pszichológus lettem, van egy felszínebb és van egy mélyebb oka. Mind a kettőt elmondom. A felszínes ok az, hogy 1957-ben felvettek a Gyógypedagógiai Főiskolára. Én ott csodálatosan éreztem magam, és azt kell mondanom, hogy életem legszebb négy éve volt, amit ott töltöttem. Volt egy tantárgy már első éves koromban, aminek az volt a neve, hogy gyermeklélektan, és egy kívül-belül csodálatos teremtes tanította, akit úgy hívtak, hogy Lányiné Engelmaier Ágnes. Gyönyörű fiatalasz-

szony volt, okos, mint a nap, és hihetetlenül vonzó. Én pedig a tárgyába és a személyébe is mindenestül beleszerettem. Borzasztóan szerettem volna okos lenni, szerettem volna, ha fölfigyel rám, ha tehetségesnek tart, és ennek következtében én mindig többet akartam tudni, mint amit egy ötöshöz a vizsgán tudni kell, és megállás nélkül olvastam és mutogattam magam, mert ugye jól szocializált voltam, és minden iránta érzett vonzalmamat a tárgyába vetítettem. Ezt a különös érzést talán nem is szerelemnek, inkább valami megrendült, nagy lelkesedésnek lehetne nevezni. Rájöttem, hogy pszichológus akarok lenni, és 61-ben, az államvizsga után rögtönfelvételiztem pszichológia–magyar szakra. Mert az az álmom is megmaradt, hogy magyar szakos tanár legyek, így aztán összekapcsoltam a kettőt.

Lett valami ebből a plátói szerelemből?

Ugyan, erről szó sem lehetett. Ő egy boldog házasságban élő nő volt. Ha úgy adódik, hogy ezt te megírod, megjelenik, és ő a kezébe veszi, könnyen lehet, hogy rettenetesen meg fog lepődni, hiszen ő ebből csak annyit látott, hogy ott egy fiú, akit érdekes módon Ranschburnak hívnak, okos, és feltűnően érdeklődik az ő tárgya iránt. Tehát ő ezt tökéletesen szocializált magatartásformaként és érdeklődésként fogta fel. Azt sem tudta, hogy én életemben először ott hallottam azt a szót, hogy gyermeklélektan. Utána mi nagyon sokszor találkoztunk a szakmai munkánk során, konferenciákon voltunk együtt, és én mindig a legnagyobb szeretettel és tisztelettel vettem körül. Ő is szeretett engem, de az én pályaválasztásom története az ő számára valószínűleg teljesen ismeretlen.

De van egy mélyebb ok is, ami igazában csak most, öregkoromban jutott eszembe. Tudod, én elég sok életrajzot olvastam. És arra jöttem rá, hogy vannak emberek, nehogy félreértsd és

nagyképűnek tarts, igen jelentős emberek a tudomány különböző területein, akiknek az életrajzából egyértelműen kiderül, hogy érdeklődtek valami iránt, mielőtt még ez a valami egy tudományághoz köthető lett volna. Hogy előbb voltak például fizikusok, mint hogy ők maguk tudták volna, hogy az érdeklődésük a fizikuspálya felé vezeti őket. Vagy előbb voltak pszichológusok. Ilyen volt például Jean Piaget, aki az én szakmám Freud mellett talán a legkiemelkedőbb alakja. Piaget életrajzából az derül ki, hogy az ő alapvető pszichológiai gondolatai, mint például az asszimiláció, az akkomodáció, az egyensúly, ami mind a fejlődéslélektan alapfogalmai közé tartozik, előbb megvoltak, mint a szakma ismerete. Én már akkor elkezdtem foglalkozni gyermeklélektanral, amikor még azt sem tudtam, hogy létezik ilyen a világon. Az érettségi után, amikor nem vettem fel az egyetemre, függetlenül attól, hogy napi nyolc órát dolgoztam, egy irodalmi körben tevékenykedtem, és éltem a karrierre vágyó irodalmár, a magát tehetségesnek érző író jellegzetes életét, szinte mindig gyerekekről és gyerekeknek írtam. Nem is tudtam, hogy miért. Az egyik legjellegzetesebb történet a színdarabom története. Írtam egy verses mesejátékot gyerekeknek, fogalmam sem volt, hogy miért. Ez a mesejáték egyébként drámai fejezet az életemben, mert be kellett volna vonulnunk katonának, és sorozásra kellett mennünk, de a barátaimmal együtt rettegünk, hogy mint antikatonákkal szörnyűségek történnek majd velünk. Akkor az egyik barátom, aki színésznek készült, azt mondta, hogy írjak egy katonaságról szóló filmforgatókönyvet, és küldjem el a Honvédfilmnek, ahol majd megcsinálják, és akkor nekünk nem kell bevonulnunk katonának. Neki is álltam, ugye, tizennyolc évesek voltunk, és egy éjszaka összeütöttem a forgatókönyvet egy esetben fiatalemberről, aki bevonul katonának, és a katonaság embert farag belőle. A forgatókönyvet el is küldtem a Honvédfilmnek. Óriási szerencsém

volt, mert a filmgyár vezető dramaturgját úgy hívták, hogy Szinetár György, aki Szinetár Miklós nagybátyja volt. Szinetár György, a felszabadulás utáni első magyar filmek szerzője, a *Lúdas Matyi*, a *Szabóné* forgatókönyvírója, tehát igen jeles és tehetséges ember volt. Pár nap múlva jött egy levél a Honvédfilmtől, amelyben kérték, hogy menjek be, és keressem meg Szinetár Györgyöt. Mondanom sem kell, eszméletlenül boldogok voltunk, hogy lesz film, és nem kell bevonulnunk. Bementem Szinetárhoz, aki leültetett, és azzal kezdte, hogy ugye tudom, hogy amit leadtam, szemét. Én meg lesütöttem a szememet, és mondtam, hogy igen, tudom. Erre azt mondta, hogy akkor most dobjuk be együtt a papírkosárba, de ő azért kíváncsi rám, és kíváncsi, hogy miket csinálok. Mondtam, hogy már hetek óta lelkesen dolgozom egy verses mesejátékon. Megadta a lakáscímét, és kérte, hogy keressem fel, és vigyem el. Elmentem, és attól kezdve heteken keresztül, volt, amikor naponta, felolvastam neki a készülő mesejátékot. Neki rettenetesen tetszett, és egyszer szólt, hogy beszélt az Ifjúsági Színház vezetőjével – ez a mai Thália Színház, a Fővárosi Operettszínházzal szemben –, mert ha befejezem, akkor ott be fogják mutatni. Nos, akár hiszed, akár nem, soha többé egyetlen sort le nem írtam a darabból, és amikor Szinetár György keresett, az anyukámmal letagadtattam magam. Soha többé nem találkoztunk.

De miért?

Ez borzasztó nehéz kérdés. Álmatlan éjszakáim voltak. Úgy éreztem, hogy ez a darab alkalmatlan arra, hogy bemutassák, nem vagyok tehetséges, abba kell hagynom az írást, mert én rossz író vagyok, és rossz írónak lenni borzasztó. Ez persze nem jelenti azt, hogy soha többé nem írtam. Nagyon szerettem gyerekeknek verseket, verses mesejátékot írni, és úgy érzem,

hogy ez az egész a gyermeklélektannal folytatódott. Ebben a szakmában, amelyről azt sem tudtam, hogy létezik, megtaláltam azt, ami engem mindig is érdekelt.

A gyerekverseidet, amelyek megjelentek, ha jól tudom, kifejezett kiadói felkérésre írtad. Szerintem fantasztikusan jók.

De hát én ezeket akkor írtam.

Mikor?

Negyven évvel korábban. Az úgy volt, hogy egyik egyetemi órán éppen az óvodáskor különböző sajátosságairól meséltem esti tagozatos diákoknak, akik már felnőtt emberek voltak. Én imádtam tanítani. Életem legszebb éveit töltöttem oktatóként. Amikor tanítok, nem vagyok azonos önmagammal, megszűnik a fejfájás, a fogfájás, akkor boldog vagyok. Ha jó az előadás, visszajelez a hallgatóság, és akkor az ember szárnyalni kezd. Én mindig képes voltam arra, a legutóbbi időig is, hogy barokkos kacsaringókkal, egy-egy asszociációt megragadva és körbejárva visszatalláljak oda, ahonnan elindultam. Eszembe jutott, hogy – istenem! – én harminc évvel ezelőtt erről a témáról írtam egy verset, amikor még nem tudtam, hogy ez a téma egyáltalán téma, és van egy tudomány, amely megpróbálta ezt interpretálni, de a jelenséget magát leírtam. Azt a címet adtam neki, hogy *A tűz*. Később kiderült, hogy a vers eredeti címe *A kályha* volt. Megpróbáltam elmondani a hallgatóimnak: „A tűz biztosan gonosz lehet / Apukám vashordóba zárta / Úgy hívják, kályha. / Most mérges a tűz, / Zúg, morog, / Szikrák pattannak belőle, / Ahogy háborog / És szórja szerte mind a fényt. / Azt hiszem, kicsit félek tőle, / Bár inkább sajnálom szegényt, / A kályha biztosan szűk neki. / Megkérem majd az apukám, / Hátha szabadon engedi.”

Egyrészt az animizmusról beszéltem a hallgatóknak, tehát arról, hogy a tárgyak, az önmozgó dolgok, amilyen a tűz, a lángnyelvek, a gyerek számára élnek, az élő és az élettelen között elmosódik a határ. Másrészt arról, hogy a szülő mindenható, a szülő omnipotens a kisgyerek számára: „Megkérem majd az apukám, hátha szabadon engedi”, hisz neki mindent lehet. Na most a hallgatók között ült egy fiatalember, aki véletlenül jó barátságban volt a Magvető Kiadó igazgatójával. És ez az igazgató keresett magának évekkel később kiadandó műveket. A barátja pedig mondta neki, hogy amikor egyetemre járt, akkor ott a Ranschburg elmondott egy jópofa gyerekverset. Egyszer csak megszólalt a telefon, és felhívott a Magvető igazgatója, Morcsányi Géza. Hallotta, hogy én gyerekverseket írok. Én meg mondtam, hogy nagyon meg vagyok hatva, de attól tartok, hogy itt baj van, mert ezeket a verseket én 30-40 évvel ezelőtt írtam, és alig-alig emlékszem rájuk. Mire ő azt mondta, hogy nem baj, majd megírom újra. Morcsányi Géza megmentette az életemet, mert életem egyik legnehezebb időszakában hívott, és neki köszönhetem, hogy nem haltam meg infarktusban, hanem át tudtam vészelni a következő három hónapot, mert három hónapig gyerekversekkel játszottam. Megpróbáltam felidézni, megpróbáltam újraírni őket. Ez az a kötet, amely azután *Gyerekségek* címmel megjelent. De ezeknek a verseknek a legnagyobb része már megvolt húszéves koromban. Olyannyira, hogy a könyv második kiadása előtt az én kishúgom, aki most volt éppen hatvanesztendős, a gyerekkori füzeiteiben megtalálta a régi verseim egy részét. Ezek valóban akkor íródtak, immár ötven esztendeje. Az új kiadásban már ezek is benne vannak. Azt kell mondanom, hogy nem voltak ezek nagyon rossz versek, de valami hiányzott belőlük. Én nem vagyok költő, nem vagyok író, csak jól tudok verseket és prózát írni. De ami elválasztja az iparost a művésztől, az a plusz, azt hiszem, hiányzott belőlem, és

jól döntöttem, amikor elbújtam Szinetár György elől, bár lehet, hogy nem ezt a módot kellett volna választanom. A mesejáték ugyan mai szemmel nagyon aranyos, de Heltai Jenőé sokkal, de sokkal jobb. Mi a csudának akkor epigonkodni? Én csak kerestem, hogy ki vagyok én, mi vagyok én, és azt hiszem, hogy a gyermeklélektanban megtaláltam azt, ami az irodalmi érdeklődésemet táplálta, és ami összekapcsolja a mostani tevékenységemet a tizennyolc éves kori írói ambícióimmal.

***Vannak a pszichológiában példaképeid vagy mestereid?
Nem Piaget-ra gondolsz, inkább személyes találkozásokra,
magyarokra: Mérei Ferencre, Török Sándorra vagy
Pető Andrássra. Te nem nagyon szoktad őket emlegetni.***

Pedig találkoztam velük, sőt néhányukkal hamarabb, mint bárki más. Pető András a tanárom volt, hiszen én gyógytérapeuta voltam, és a csodálatos, különleges, egzotikus Pető tanított, szeretett is engem. Rengeteget vitatkoztunk. Én vak gyerekekkel akartam foglalkozni, és Pető, aki mozgásterapeuta volt, állandóan kötözködött emiatt. Ma is emlékszem, hogy üvöltött velem az órán: „Nézzék ezt az embert, ez meg akarja tanítani a vakokat látni.” Képtelen vagyok felidézni, hogy mi az, amin akkor összevesztünk, de ő mindenesetre észrevett valami nagyon fontos dolgot. Én tényleg látni akartam tanítani a vakokat, és az egész életemet kíséri ez a kicsit illúzióknak nevezhető igényesség. Túl magas célokat tűztem ki magamnak, és ezt ő nagyon jól észrevette. Petőt én igazán nagyon szerettem, miközben mindig volt bennem vele kapcsolatban valami kis gyanú. Soha nem tudtam közel kerülni hozzá, mert az volt az érzésem, hogy is fogalmaztam, egy nagyszerű emberrel kapcsolatban nagyon nehéz negatívumot megfogalmazni, az volt az érzésem, mintha egy kicsit rájátszana, mintha egy kicsit kimódolt

lenne, és ennek következtében volt bennem némi tartózkodás. A mozgásterápia engem nem igazán foglalkoztatott, de az attitűdjeiből, a szemléletmódjából sokat tanultam, és biztos, hogy számomra nagyon hasznos volt a találkozásunk.

Amikor Mérei Ferenc kiszabadult a börtönből, kellett neki egy pár év, amíg összeszedi magát. Nagyon sokféle keresett állást, többek között az MTA Pszichológiai Intézetében is, ahol én tudományos segédmunkatárs voltam, de nem vették fel. Ezt még kimondani is döbbenetes, hisz Mérei a gyermeklélektan legnagyobb alakja volt Magyarországon. Végül a Lipóton kapott egy pici állást, ami pont elég volt neki ahhoz, hogy néhány év alatt pszichológiai centrummá fejlessze a Lipótot. De közben én már kezdtem nevet szerezni, szárnyára vett a tömegkommunikáció. Mérei alapvetően hiú ember volt, ahogy én is az vagyok, de őt ez nagyon zavarta. Ennek következtében sohasem tudtunk igazán közel kerülni egymáshoz. Ha késik a sikerem, nagyon sokat profitálhattam volna ebből a kapcsolatból. Zavarta az én televíziós karrierem, és amikor egy-két hónapra kiszálltam a *Családi kör* szakértéséből, akkor Mérei ugrott be helyettem. Na most azt kell mondanom, hogy a nézőknek fogalmuk sem volt róla, hogy itt milyen minőségi csere történt, hogy egy lelkes, de kezdő fiatalember helyett a szakma egyik óriása interpretálta azt, ami a képernyőn történt, és nem honorálta igazán Mérei szereplését. Ez különösen rosszat tett a mi kapcsolatainknak. Valószínűleg az is szerepet játszott benne, hogy én fiatal voltam, ő meg öregember, valahogy hozzám szoktak a nézők, és őt nehezebben fogadták el, pedig amit hallottak, az sokkal többet ért, mint amit tőlem hallhattak volna ugyanabban a témakörben. Aztán még sokszor találkoztunk különböző konferenciákon, beszélgettünk, de soha nem kerültünk közel egymáshoz. Mindig éreztem benne valami gunyorosba menekülő sértettséget, amit csak öregkoromra értettem meg igazán.

Két ember állt hozzám a legközelebb, akikről ritkábban hallani ma, mint Petőről vagy Méreiről, de én talán tőlük tanultam a legtöbbet. Az egyik Kardos Lajos, aki akkor a Pszichológiai Tanszék vezetője volt, vagyis a legmagasabb rangú pszichológus Magyarországon, egyetemi tanár. Általános lélektannal foglalkozott, amivel én soha, meg állatlélektannal, amivel még kevésbé. Ugyanakkor tudott valamit, amit ma nagyon kevés pszichológus tud, amit én úgy fogalmazok, hogy tudott „pszichológusul”. Ha a tudomány más területei kerültek szóba, ő akkor is pszichológus tudott lenni. Én nagyon nagyra becsültem őt annak ellenére, hogy amit tanított, az nem volt a szívem csücske. Így amikor aspiráns lettem, ő lett a vezetőm. Amit én kutattam, neki soha nem volt a szakterülete, mégis tudott olyanokat mondani, amiket senki mástól nem hallhattam volna, és hihetetlen nagy segítséget nyújtott a disszertációm elkészítéséhez. Kardos Lajost emberként is nagyra tartottam. Szikár, magas, igazi úr volt. Az ötvenes években ez nagyon nagy dolog volt. Ő soha nem volt hajlandó a micisapkáig süllyedni, mert úriember volt, és soha nem mondta ki azt a szót, hogy marxista pszichológia. Erre nem volt hajlandó, és noha az állását kockáztatta, nem írta le, hogy marxista pszichológia. Nem azért, mert politikai ellenérzései voltak, hanem mert azt mondta, hogy ennek, kérem, nincs szakmai értelme, olyat pedig az ember nem ír le, ami szakmailag nem értelmezhető. Valószínűleg az állatlélektanba is azért menekült, hogy minél távolabb legyen a politikától. Ugyanakkor alapvetően szemérmes ember volt. Soha, amíg élek, nem felejttem el, hogy egyszer, amikor kimentünk egy konferenciára Franciaországba, néhányan, fiatal pszichológusok, elcipeltük őt egy pornófilmre. Már csak azért is, mert mi magunk is nagyon kíváncsiak voltunk. Kardos Lajos el tudott pirulni, hetvenéves korában is pirult. Nézte a filmet, és lángvörös volt az arca. Lehetett előtte malackodni, még ak-

kor is, de mindig elpirult, és én azóta is úgy érzem, hogy nagyon kevés férfiasabb dolog van, mint ennek a hetvenéves embernek a pirulása. Nagy szeretettel és hálával gondolok rá, annak ellenére, hogy Mérei Ferencet divatosabb említeni. Bár amikor az én szakmai életem kiteljesedett, Mérei már nem gyermeklélektannal foglalkozott, hanem különféle tesztek standardizálásával és leírásával a Lipóton. Az ő Rorschach-könyve ma is alapmű a magyar klinikai pszichológusok számára. Mérei Ferenc hiúságára egyébként nagyon jellemző, már elfelejtettem, ki mondta, de biztosan igaz, hogy nagyszerűen viselkedett a tárgyalásokon, amikor az ő és társai pere zajlott, csak azt viselte volna rosszul, ha a bíróság valakit a társai közül több évre ítél, mint őt. Én a magam részéről ezt nagyon karakterisztikusnak tartom. Ő maga mondta, hogy egy dolog volt az életében, amivel nem tudott megbirkózni, és az a hiúsága, mert zseniális ember volt, és nagyon jól ismerte magát. Ez akadályozta meg, na meg persze az én hiúságom, hogy közelebb kerüljünk egymáshoz.

És ki volt a másik?

Radnai Béla, aki tragikusan korán, ötven-egynéhány évesen halt meg. Ő volt a második ember az egyetemen Kardos mögött. Kardos halála után nagyon nagy tülekedés volt, sokan akartak tanszékvezetők lenni, őt pedig nem akarták kinevezni, mert nem volt az akkori politika kegyeltje. Végül mégis kinevezték, és akkor meghalt. Két napig sem volt a Pszichológiai Tanszék vezetője. Radnai Béla elsősorban az ismeretterjesztésben volt az én modellem, ha szabad ezt a kifejezést használni. Csodálatos előadó volt, sziporkázó, szellemes, tele ötlettel, nagy szakismerttel, az egyetemi óráira nem lehetett beférni. Mindig a legnagyobb termet jelölték ki, de egy fél órával előbb be kellett ülni,

mert különben nem jutott hely. Tőle tanultam meg, hogy a pszichológia olyan tudomány, amelyről lehet beszélni úgy is, hogy ne csak az a néhány ember értse meg, aki a témával foglalkozik. És mindez nem ment a szakmai minőség rovására. Nem egyszerűsített, nem vulgarizált, csak megfelelő szókincssel beszélt magyarul. Ezt én tőle tanultam. Neki köszönhetem, hogy bekerültem az egyetemre. 1961-ben felvettek pszichológia-magyar szakra. A gyógypedagógiai diplomámmal Velencére helyeztek tanítani. Akkoriban ez úgy volt, hogy az emberrel közölték, hova helyezik. És én, aki már tudtam, hogy felvettek az egyetemre, aggódtam, hogy hova kerülök. Szerencsére Velence közel volt, értelmi fogyatékos gyerekeket kezdtem tanítani. Reggel öt órakor indult a vonat Budapestről, és délben feljöttem az egyetemre. Ez a vonatozás volt életem hőskorszaka. Óriási áldozatot hoztam azért, hogy pszichológus és magyartanár lehessenek. Aztán mégsem lettem magyartanár, mert a pszichológia szakon évet vontam össze, úgyhogy harmadéves voltam magyar szakon, amikor már megvolt a pszichológusdiplomám. Azért a magyart folytattam volna, ha nem jelenik meg az első közleményem a *Magyar Pszichológiai Szemlében*. Tulajdonképpen ez a szakdolgozatom témája volt, és vak gyerekekről szólt. A vakok Rorschachja. Óriási úgy volt, komoly szakmai visszhangot keltett. Nekem az jutott az eszembe, hogy miért ne lehetne a vakokkal Rorschach-tesztet csinálni. Miután ezt kitaláltam, elmentem a Rádióba. Akkor még nem „A Ranschburg” ment a Rádióba, hanem egy névtelen senki. Elmentem a zajtárba, ahol egy kedves szőke hölgy fogadott, aki az egész archívumot a rendelkezésemre bocsátotta, én pedig – *summa summarum* – csináltam tíz zajképet. Tudod, hogy a Rorschach tíz képből állt. Egymással semmiféle összefüggésben nem lévő zajokat kevertem össze, és ezeket lejátszottam gyerekeknek a vakok intézetében, és azt kértem tőlük, hogy mondjanak egy történetet arról,

amit hallottak. Fantasztikusan érdekes volt, hogy ilyen zajok köré hogyan építették föl a történeteket. Ez aztán nagy feltűnést keltett, és engem fölterjesztettek akadémiai jutalomra. Mérei Ferenc előadást is tartott róla a rádióban, hogy a képzetáramlás, ami eddig a Rorschachban vizuálisan ment, az nálam akusztikusan zajlik.

Erről soha nem hallottam. Mi lett belőle?

Ehhez egy kis kitérőt kell tennem. Volt akkoriban két-három csodálatos „öregasszony” Magyarországon, idős pszichológusnők, akik úgy tartották fenn magukat, hogy érdeklődő fiataloknak különórákat tartottak. Mi meg öten-hatan összeadtuk a pénzt, és ezektől az idős hölgyektől tanultuk a szakmát. Én például doktor Gleinman Annától fejlődéslelektant tanultam. Az ő nevét, amíg élek, mindig emlegetni fogom, csodálatos, rozoga öregasszony volt, hihetetlen intellektussal. Németországban végzett, a Gestaltpszichologie óriási tudásanyagával a fejében, született tanár volt. Magyarország mindig elengedte az embereket, vele se törődött senki. Imádtunk hozzá járni. Különórán tanultunk rorschachozni is. A Gyógypedagógiai Főiskola ugyanis attól volt számomra életem leginkább személyiségformáló időszaka, hogy belecsöppentem egy különös társaságba, amely magába szívott. Ott ismerkedtem meg Montágh Imrével, aki akkor volt harmadéves, amikor én elsős, Palotás Gáborral, akinek ma iskola viseli a nevét, Illyés Sándorral, aki sok évvel később a magyar pszichológia egyik vezető egyéniségévé vált, és több olyan „ifjú titánnal”, akik a mai közélet ismert személyiségei. Érdekes, heterogén társaság volt, hasonló kevés van a világon, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a későbbiek során mindenből híres ember lett. Pszichoanalízisbe is együtt jártunk egy harmadik, ugyancsak csodálatos pszichológus asz-

szonyhoz. Ő aztán nagyon belekavart az életembe. Neki köszönhetem életem első komoly konfliktusát. Liebermann Lucy, mert így hívták, hamar fölfedezte, hogy érdekes, átlag fölötti emberekkel hozta össze a sors. És akkor történt valami, amivel Lucy emberi kapcsolatokat tett tönkre. Amikor engem fölterjesztettek akadémiai jutalomra, Lucy felhívta az igazgatómat, kezdő tudományos segédmunkatárs voltam az MTA Pszichológiai Intézetében, szóval fölhívta Barta Lajost telefonon, és azt mondta neki, hogy ez a téma nem az enyém, én ezt valakitől elcsaklítottam. Barta Lajos megkérdezte tőle, hogy Ranschburggal beszélt-e már erről, mire Lucy zavartan azt mondta, hogy nem. Barta behívatott az igazgatói irodába, leültetett, és elmondta a beszélgetését Lucyval. Esküszöm neked, én akkor úgy éreztem, hogy elkezd velem süllyedni a szék, amin ülök. Azt hiszem, elszédülhettem, ájulás kerülgetett. A lényeg az, hogy soha többé a vakok Rorschachjával nem foglalkoztam. Elmentem Liebermann Lucyhoz, és megmondtam, hogy többé nem jövök hozzá analízisbe. Aztán a halálos ágyán bocsánatot kért tőlem.

Miért mondta ezt Liebermann Lucy, ha semmi alapja nem volt rá?

Nem szeretek erről beszélni. Elmondott valamit, amit az egyikünkől analízisben hallott. Nem mondok nevet, ez most már nem fontos. Aki ezt neki mondta, nem számított rá, hogy az analízisből kikerül, hiszen az analízisből nem kerülhet ki semmi. Ami történt, megtörtént. Mondanom sem kell, visszavonták az akadémiai jutalmamat, én pedig soha többé nem foglalkoztam a vakok Rorschachjával. Hozzáteszem, hogy persze az illetővel is megromlott a kapcsolatom. Én szerettem volna tisztázni a dolgot, egyszer el is mentem hozzá, de rossz pillanatban. Nem szeretek embereket elveszíteni, én megértettem volna a hiúságát is, hisz ő is hiú. Neki eszébe sem jutott, hogy az,

amit ő a világ legdiszkrétebb helyzetében mond valakinek, kikerül onnan. Arról nem tehetett, hogy élete végén Lucy indiszkkrét lett.

Valóban mástól hallottad először ezt az ötletet?

Én ezen ötven éve gondolkodom. És azt kell neked mondanom, hogy ez egy olyan jó szellemű társaság volt, hogy bárkinek az eszébe juthatott ugyanez. Mindannyian rorschachozni tanultunk, érdekelt is minket, hiszen izgalmas, egy kicsit ezotérikus dolog volt. Miért ne juthatott volna az eszébe másnak is? Nekem eszembe jutott, és itt semmiféle elcsaklítás nem volt. Mindenesetre Lucy ebből ügyet csinált, és ez nekem, mint kezdő pszichológusnak, nagyon rosszat tett. Egy világ omlott össze bennem. Ez a történet engem azóta is kísért. Nem csak úgy mondom, hogy ötven éve gondolkodom rajta. Én a magam részéről tökéletesen vétlennek érzem magam, miközben egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy ez a gondolat másnak is eszébe jutott. De én voltam az, aki elmentem a rádióba, és megpróbáltam valamit csinálni belőle. Legalább húsz ötletünk volt akkoriban hetente, amelyek elszálltak a levegőben. Nekem ebből lett életem első publikációja. Szakmai ügy lett belőle, mert Gegesi Kis Pál, aki akkoriban az I. sz. Gyermekklinika igazgatója és – ha jól emlékszem – az Orvostudományi Egyetem rektora volt, fölfigyelt rá, mert Mérei Ferenc fölfigyelt rá, és úgy tűnt, hogy ez valakinek nagyon rosszulesett. Az első közleményt nagy büszkeséggel olvastam a *Magyar Pszichológiai Szemlében*, amikor megjelent, de ezek után soha többé nem foglalkoztam a témával.

***Ez után az affér után te többé nem foglalkoztál vele.
De magának a témának van valami utóélete?***

Semmi azon kívül, hogy megjelent róla egy nagy tanulmányom. Ez volt életem első publikációja. Ha jól emlékszem, még akadémiai előadást is tartottam róla, hisz azért terjesztettek fel akadémiai díjra, amit aztán visszavontak. Attól kezdve én soha nem foglalkoztam vele, és a téma alszik.

Azt írod valamelyik könyvedben, hogy egy ember életében a változások kora tulajdonképpen a serdülőkorral lezárul. Megemlíted a tipikus gyermekkori változásokat, és utolsó szakaszként a serdülőkort jelölöd meg, mintha ez után már nem változhatna alapvetően a személyiség. Én azt tapasztaltam, hogy az ember felnőttkorban is átélhet olyan helyzeteket, olyan nagy válságokat, amelyek mintegy felkínálják számára a változás lehetőségét. Beleverik valamibe az orrát, amit aztán muszáj átgondolnia. Volt ilyen a te életedben?

Engem a fejlődéslelektanban mint tudományban az a különös és izgalmas tény ragadott meg, amit egykor úgy fogalmaztam, hogy az ember az élet minden pillanatában egy kicsit más, mint az előző pillanatban volt, és mégis mindig azonos önmagával. Ez engem mindig hihetetlen izgalommal tölt el. Sohasem a gyerekek vonzottak engem, hanem a felnőttek, illetve az, hogy miből lesz a cserebogár, hogyan válik valaki felnőtté. Nagyon egyszerűen és durván fogalmazva én úgy gondolom, hogy még a serdülőkor előtt véget ér az a fajta karakteralakulás, amiről beszéltünk. Tehát nyolc-tíz éves korra lezárul, és a továbbiakban drámai karakterváltozások nemigen fordulnak elő. Ugyanakkor az embernek állandó mozgástere van, az ember mindig változik. De az első tíz évben mintha kialakulnának azok a keretek, amelyeken belül a mozgás van. Kialakulnak azok a határok, amelyeken aztán már nem tud a későbbiekben átlépni. Ezek elsősorban a karakter határai, a jellem alapvető vonásai, tehát nem intellektuális kérdések. Az intellektussal kapcsolato-

san Piaget úgy fogalmaz, hogy az ember akkor válik igazán felnőtté, amikor kialakul az a gondolati körülhatároltság, amelyből nem lehet többé kilépni. Azt hiszem, hogy ez a karakterrel is így van. Lehet, hogy sok mindent nem tudok magamról, sok mozgáslehetőségem van, de megvannak azok a határok, amelyekben már nem lehet átlépni. Hogy valakinek mit jelent a tisztesség, a becsület, az empátia, szóval mindaz, ami a karakter alapvonásait adja, már nyolc-tíz éves korra kialakul. Alapvető, nagy változások már nem következhetnek be.

Beleértve az emberi kapcsolatokat is?

Igen, beleértve a más emberekhez való viszonyok tendenciáit is, a hűséget, a kitartást, a nyitottságot vagy a gyanakvást. Meggyőződésem, hogy ezek már jelen vannak és kitapinthatók. A mozgástér nagy, és egyáltalán nem mindegy, hogy mi történik az emberrel, és meddig tud eljutni a saját mozgásterén belül. Ez az egyén élete szempontjából borzasztóan fontos. De az összefüggérendszer a kisgyerekkorhoz vezet el.

Még mindig kötekednék. Itt van Pál apostol esete, amely számomra emblematikus, hiszen azt üzeni, hogy felnőttkorban is történhetnek páfordulások. Ezek a te pszichológusi felfogásod szerint nem változások?

Nekem az az érzésem, hogy hiheti magáról valaki azt, hogy ő Saulus, és aztán kiderül, hogy Paulus. De az a Paulus ott volt benne. Egyáltalán nem véletlen, hogy ki az a Saulus, akiből Paulus lett, mert akárkiből nem lehet. Tehát a „Paulus-magnak” ott kell lennie minden Saulusban, aki Paulussá válik. És a millió pszichoterápia, nevelés és oktatás kudarca mutatja, hogy nem mondhatom minden Saulusról, hogy én belőle Paulust akarok csinálni,

mert az nem megy. Van, aki *sui generis* Saulus, és mese nincs, ő Saulusként éli le az életét. Az, akiből Paulus lesz, hordozza magában Paulust akkor is, amikor még Saulus, és én erről beszélek.

Én pedig arról, hogy az nagyon nagy dolog, ha a belső lehetőségek, a Saulusban rejlő Paulusok meg tudnak valósulni.

Éppen ezért alapvetően fontos a környezet, amelyben az ember él. Ezért nem mondhatom azt, hogy egyrészt genetikai tényezők, másrészt a korai tapasztalatok alapvetően determinálnak. Közben én azt hiszem, hogy determinálnak, amennyiben jól érzékelhető határokat szabnak a lehetőségeknek. Egy emberi élet rövidke hetven-nyolcvan évében beláthatatlanul nagynek tűnnek ezek a lehetőségek. Olyan nagy a tér, ami a korlátokon belül van, hogy az ember szabadnak érezheti magát, pedig a korlátok ott vannak. És ezek a korlátok bizony nyolc-kilenc éves korra kialakulnak, és lehet, hogy valaki kicsit csalt kisgyerekkorában, és aztán nagyot csal felnőttkorában, de a kettő közötti összefüggés teljesen nyilvánvaló. Ha egyáltalán fölteszik nekem a kérdést, hogy mi is a fejlődés, hisz fejlődéslélektannal foglalkozom és foglalkoztam egész életemben, Carl Rogers gondolatait szoktam idézni, miszerint az ember előtt két út áll: az egyik az, hogy megvalósítja saját magát, azt, akinek ő született; a másik az, hogy mindent megtegyen azért, hogy szeressék, mert ez a vágy is vele született. És a szeretetnek mindig ára van. Akkor szeretnek, ha így és így viselkedem. Létrejön egy sajátos ellentmondás, hiszen az én belső, önkibontakozási tendenciáim nem arrafelé mennek, amiért engem szeretnek. Akkor válaszút elé kerülök, hogy olyanná legyek-e, akit nem szeretnek, de aki én vagyok, vagy olyanná legyek, akit szeretnek, hiszen ez is velem született törekvés, de önmagammat kell feladnom érte. Szeretném, ha szeretnének. Tulajdonképpen az embernek, freudi

terminológiával élve, két felettes énje van. Az egyik felettes én, amit Freud gyönyörűen leírt, a szülő, aki belebújik az emberbe, és ott belül, mint egy kis *homunculus*, irányít. Megbűntet, ha valamit rosszul teszek, és megdicsér, ha valamit jól teszek. Ennek a felettes énnek akkor vagyok a legjobb, ha olyan vagyok, amilyennek a szülő engem nevelni akar. De az is lehetséges, hogy én egészen más szeretnék lenni, a velem született felettes én egészen más irányba terel, vagyis egészen más karakter az, ami bennem van, ami aztán akár a későbbiek során is ki tud bújni, vagy ha nem, akkor ez nagyon sok keserűség forrása lehet, nagyon sok úgynevezett neurózis, magatartási zavar háttérében lehet fölfedezni. Nekem, mint lelkes kertésznek, sohase volt elég pénzem, hogy gyönyörű, nagy növényeket vegyek, hanem csak piciket, vagy a magot ültettem el. Ahogy múltak az évek, láttam, hogy lesz a növény egyre szebb és nagyobb. Nekem az volt a dolgom, hogy állandóan gondoskodjak róla, miközben hagytam, hogy önmaga legyen. Ha elültetek egy tuját, teljesen kizárt, hogy ciprust akarjak belőle nevelni, mert az teljesen lehetetlen, de hogy milyen tuja lesz, nyomorult kis vacak, vagy hatalmas, egészségtől duzzadó növény, az tőlem függ. Azt hiszem, hogy az ember, ha tujának született, rettentő nehezen válhat ciprussá, hiába is erőltetnék a szülők. A gyermeknevelés igazában a mag kibontakozásának a segítése, és nem az, hogy én kitalálok egy karaktert, és különféle nevelési elvek segítségével próbálom kinevelni. Ebből alapvető bajok származhatnak.

Aztán a következő kérdés, hogy lehet-e valaki eleve jó vagy rossz, lehet-e rossznak születni. Az az érzésem, hogy nem lehet. Rousseau volt az, aki ezt a kérdést először fölvetette. Rousseau, magunk között szólva, valószínűleg lehetetlen alak volt, de az *Emil*ben sok figyelemre méltó megfigyelés van. Azt mondja, hogy az ember jónak születik, amit akkoriban bátorság volt kimondani – és a kérdés ma sem egyszerű. A klasszikus pszicho-

analízis szerint az embert veleszületett késztetése alkalmatlanná tesz arra, hogy a társadalom morális keretei között élni tudjon. A szocializáció, a nevelés kényszeríti arra, hogy visszafogja agresszív és szexuális ösztöneit, ezért eleve boldogtalan. (A civilizáció ára az egyén boldogsága – írja Freud.) Szondi Lipót is ezt a kérdést feszegeti *Káin, a törvénszegő* című csodálatos könyvében. Lehet-e Káinból Ábel? Lehet-e Saulusból Paulus? A témáról néhány éve írtam is egy könyvet (*Jellem és jellemtelenség*), hiszen Kant például úgy véli, hogy az olyan ember, akinek veleszületett hajlama van a jóra, nem is igazán jellemes, hiszen úgy könnyű! Az az igazán jellemes ember, akinek le kell győznie ellenirányú késztetéseit! Schiller ki is gúnyolja Kantot egyik versében: „Szívesen szolgálom barátaimat / De sajna erre hajlam késztet / Így azután gyakran furdal a gondolat / Hogy nem vagyok erényes!” Én azt hiszem, hogy az ember nem születik se jónak, se rossznak. Karaktervonások születnek vele, és az én dolgom, hogy kibontsam ezeket. Nincs agresszív karaktervonás, csak van egy temperamentumos kölyök, aki agresszívvá tud válni, ha én egy „használat előtt felrázandó” gyereket szeretnék magamnak nevelni belőle. De ha együtt tudok élni az ő temperamentumosságával, akkor egy temperamentumos, szocializáltan agresszív ember lesz, aki rengeteg hasznos dolgot fog művelni életében. Ezek az alapvonások vele születnek az emberrel. *Goodness of fit*, az egybeesés jósága, mondják az angolok, nem tudok rá jó magyar kifejezést, vagyis hogy mit vár a család, amikor megszületik egy baba, és mi az, ami vele született. És ha ez a kettő egybeesik, tehát ha én körülbelül olyannak várom őt, amilyennek született, akkor ez fantasztikusan szerencsés egybeesés, és az egészséges szocializáció minden lehetősége adva van. Mi minden magányos embert szorongónak tartunk, azt hisszük, hogy ő tulajdonképpen más szeretne lenni, és elkezdjük rugdosni a közösség felé. Pedig nem biztos, hogy így van.

Jung ezt nagyon jól tudta. Lehet, hogy ő introvertált ember, aki egyedül érzi jól magát. Képzeld csak el, ha egy alapvetően extrovertálnak született embert, akinek a közösség a lételeme, órásmesternek nevelek, akkor ebből csak tragédia lehet. Itt keresem én az összhangot a környezet és a veleszületett karakterjegyek között, és azt is ki merem mondani, hogy már négyéves kortól meg lehet jósolni, hogy kiből mi lesz. Utálom a jóslásokat, borsódzik tőlük a hátam, ennek ellenére azt mondom, ha én megnézhetek egy négyéves gyereket, akkor merek arra vonatkozóan jósolni, hogy Káin lesz-e belőle vagy Ábel. Meglátom benne azokat az alapvonásokat, amelyek később esetleg a fiatalkorúak börtönébe juttatják. A különbség az a négyéves és a tízéves kor között, ezt is nagyon komolyan gondolom, hogy a négyéveseknél még van modifikációs lehetőségem, de nyolc-kilenc éves korra ezek megszűnnek, vagy erősen lecsökkennek. Ahhoz, hogy én valóban hatékonyan be tudjak avatkozni a szocializációba, a karakter alakulásába, a gyereknek nyolc-kilenc évesnél fiatalabbnak kell lennie. Ma a tudomány is erre felé halad, régi sejtéseim igazolódni látszanak. Az USA-ban már hároméves gyerekekről írják, amit én a négyévesekről mondok, hogy tudniillik hároméves korban kellene megtalálni azokat a magatartásjegyeket, amelyek később alapvető problémákhoz fognak vezetni. Ilyenkor kell beavatkozni. De ahogy ezek lassanként rögzülnek, egyre kevesebb lesz a beavatkozási lehetőség. Amikor a tizenöt éves fiatalkorú bűnözőt vizsgálja az ember, és azt találja az anamnézisében, hogy évek óta pszichológushoz jár, itt kezelték, ott kezelték, és egy fabatkát sem ért az egész, akkor nem arra kell gondolni, hogy a pszichológia, úgy, ahogy van, nem ér semmit, vagy rossz pszichológusokhoz járt, hanem arra, hogy későn kezdte, amikor már kikristályosodtak ezek a vonások. A televízió hatásával kapcsolatosan azt írják a kutatók, hogy a tévében látott agresszivitás nyilvánvalóan befo-

lyásolja a karaktert, de az is nyilvánvaló, hogy ezt a hatást nyolc-kilenc éves kor előtt fejt ki. Ha az a helyzet, hogy a gyerekek nyolc-kilenc éves koráig nem néz erőszakos filmeket, kilenc éves kora után viszont elárasztják velük, akkor nem lesz belőle agresszív felnőtt. Ha nyolc-kilenc éves kora előtt folyton agresszív filmeket néz, utána viszont egyet sem, az agresszivitás ott van a karakterében, ha nem is kizárólag az erőszakos filmek miatt. Tehát úgy tűnik, hogy a főbb karakterjegyek már a serdülés előtt kialakulnak, és bár a serdülés számos területen változásokat hoz, az alapjegyek már előbb jelen vannak. Amikor megszületünk, nem vagyunk sem Káinok, sem Ábelek, de magunkban hordozzuk mindkét lehetőséget, és jórészt az élet korai éveiben dől el, hogy Káinként vagy Ábelként tart majd minket számon a kollektív emlékezet.

A háborútól a pályakezdésig

***Mit érez és ért a világból egy hat-tíz éves
gyerek?***

Erre vannak szakszerű válaszok, különösen Piaget kutatásai óta, de én nem tartanám magamat ezekhez, mert azt gondolom, hogy a korrekt válasz az, hogy nem tudom. Azért nem tudom, mert a gyerekek roppant individuálisak, nagyon-nagyon különbözőek. Ennek ellenére természetesen igazuk van mindazoknak, legyen az Piaget, Karácsony Sándor vagy Rudolf Steiner, akik azt mondják, hogy bizonyos életkoroknak vannak jellemzőik. Tehát miután megmondtam, hogy nem tudom, és az egyedi gyerek az érdekes, mégis mondok valamit. Mindenképpen a konkrétum és a képszerűség az, amit jól felfog, tehát nem az absztrakció, nem az elvont gondolatmenet. Az érzelmekkel át-fűtött képek, a konkrétumok. Nem az elhangzott szavakra reagál általában, még félve azt is hozzátenném, ha jó állapotban van, hanem arra, hogy ki az, aki mondja, és milyen érzelmi háttérből mondja. Ez a döntő a számára. Azért mondom, hogy ha jó állapotban van, mert már Mérei Ferenc figyelmeztetett arra, hogy vannak ünnepelt kis zsenik, három-, négy-, öt évesek, akiknél Mérei mindig nagy óvatosságra intett. Persze lehet, különösen ha zenéről vagy matematikáról van szó, hogy egy Mozart rejtőzik bennük, vagy ha nem is Mozart, mert az ritkán születik,

de valami igazi tehetség. De valójában nem igaz, hogy a tehetség korán megnyilvánul, azt is mondhatnám, hogy épp ellenkezőleg, a tehetség későn érik, lásd Einstein, bár vannak területek, mint például a zene és a matematika, amelyekben vannak, lehetnek kivételek. Mérei arra figyelmeztetett, hogy a túl korai intellektuális előrerohanás egyrészt érzelmi nélkülözés jele lehet, így próbál a gyerek megkapaszkodni valamiben, mert nincs meg az érzelmi biztonsága, másrészt egy korai betegség előjelezése. Az ilyen gyerekekben esetleg egy ifjúkori skizofrénia vagy más betegség bontakozik ki. Szóval nem feltétlenül jó, ha nagyon korán nagyon okos és hihetetlenül virtuóz egy gyermek.

A kis Vekerdy Tamás mit látott és mit értett az őt körülvevő világból?

Először is a gyerekkoromra úgy emlékszem vissza, mintha a tudatom vattába lenne csomagolva. Minden egy kicsit homályos, lassan bontakozik ki. Másfelől viszont nagyon pontosan emlékszem nagyon korai időponttól kezdve politikai tényekre vagy megnyilvánulásokra ha nem is hatéves koromtól, de egy-két évvel későbből. Emlékszem arra, hogy kinéztek a Nádor utcai lakásunk második emeleti ablakából, az én szobámból, amelyik az Árpád utcára néz, és lent az utcán az van kimázolva a falra, hogy „Jön, jön Szálasi!”. És erre úgy emlékszem vissza, mintha értettem volna, hogy miről van szó, hogy kik a nyilasok. Apámnak volt egy német ügyfele, Gebauer, nagy földbirtokos vagy földbérlő; már a nácik elől menekült, nem volt zsidó, német volt, de nem szerette a nácikat. Ő benne él az emlékeimben. Vagy apám mérhetetlen ellenszenve a nácik és a bolsevikok iránt. Apám, aki nagyon szelíd és jó humorú ember volt, olyanokat mondott, persze csak szimbolikusan, hogy ha az Urál alatt az utolsó német az utolsó oroszba mártja a kardját, és az utolsó orosz az utolsó németbe, akkor végre nyugalom és boldogság lenne Ma-

gyarországon. A németeket talán mint németeket utálta, az oroszokat pedig mint a bolsevizmus képviselőit, mert egyébként természetesen a könyvtárban hatalmas tömegben volt képviselve Dosztojevszkij és Tolsztoj.

Te örököltél valamit ebből a németgyűlöletből?

Nekem német kisasszonyaim voltak, először ugyan egy magyar dajkám, de őt hamar kiutáltam. Folyton azzal nyaggatott, hogy szeretem-e. „Szeretlek, ha jössz, de még jobban, ha elmész”, mondtam neki állítólag hároméves korom előtt. De azután német kisasszonyok jöttek hozzánk. Először az imádott Gréte. Gréte Graz környékéről származott, és rajongtam érte, azt is mondhatom, szerelmes voltam bele gyermeki módon. Hosszú évekig volt nálunk, tőlünk ment férjhez. Ő például a *János vitéz* egy feketébe kötött könyvből németül olvasta fel nekem. Grétét férjhezmenetele után Lotti követte, így aztán én kisgyerekkorom óta beszéltem németül, és jól el tudtam társalogni azzal a német katonával, aki a tözsdepalota előtt a motorját szerelte, és minket ragasztáshoz való gumidarabkákkal, üveggyölkkel ajándékozott meg. Aztán 1945 után feltört a németgyűlöletem. Imádott nagypapámat a magyar nyilasok begyűjtötték a Bucsinszky kávéházból, ahova egész életében járt, mert képtelen volt elfogadni, hogy oda hat után zsidó nem mehet. Egy razzián elvitték, előbb a Rök Szilárd utcai rabbiképzőbe, majd onnan Kistarcsára az internálótáborba, ahol anyám rendszeresen látogatta, csomagokat vitt neki. Utolsó hírünk róla, hogy a kistarcsai internálótáborban fekszik egy nyugágyban a kora nyári napfényben, és ingujjban szivarozik. Valahonnan még volt szivarja. De hamarosan bevagonírozták Auschwitz felé. Böske nagynéném, akit nagyon szerettem, és nagybátyám, Pista, akkor még a városban voltak. Nagymamán hihetetlen ener-

giával vállalta a bujkálást padlásokon és egyéb helyeken, Óbudán, Herczeg Kataéknál, ahol majdnem húsz zsidó dekkolt a padláson. Böske, a nagynéném, aki bízott a törvényességben, ezt nem vállalta. Hát istenem, mondta, majd elvisznek egy munkatáborba, ahol dolgozunk. *Arbeit macht frei*. Bízta a törvényekben. Böskét a Szent István parki védett házból kétszer elvitték, és végül őt is bevagonírozták. Először még a nagymám kiszöktette, és mondta neki, hogy menjen vele bujkálni, de ő visszament a védett házba, onnan a téglagyárba került, onnan pedig Auschwitzba. Pista nagybátyám pedig nyilas egyenruhában és fegyverrel járt, azt hiszem, „mentő” nyilasoknak hívták őket; így szabadított ki zsidókat, és mentette magát is. Nyilasnak álcázott zsidó különítmény, kommunisták is talán, akiknek az volt a tragédiájuk, hogy néhány perccel hamarabb jöttek be az oroszok Zuglóba, mint remélték. Ott találták őket nyilas egyenruhában, hatalmas fegyverarzenállal egy pincében; mindenkit kivégeztek. Ő tulajdonképpen megérte a felszabadulást. Szándékosan használom ezt a szót, amelyet hosszú ideig, negyven évig kerültem, de most már tudatosan használom. Tehát ő megérte a felszabadulást, és azonnal lelőtték azok, akik felszabadították. Ez történt Pistával. Ezeket a dolgokat én elég jól felfogtam már 8-9 éves koromban, és valami mérhetetlen gyűlölet élt bennem a németek és persze a magyar nyilasok iránt. Nem voltam hajlandó németül beszélni, és szerencsésen elfelejtettem, vagy úgyszólván elfelejtettem. Csak 1953–54-ben éreztem megint úgy, hogy meg kell tanulnom németül, hogy Rudolf Steinert olvashassam. Erre egy nagyszerű hölgy, Földes Klári néni hívta fel a figyelmemet, aki egyben meg is tanított vagy visszatanított engem németre. Ezek a leckék úgy folytak, hogy elővettük Goethétől a *Vonzások és választásokat*, melyből természetesen először egy kukkot sem értettem, de ő nem adta fel, hetekig ültünk egy-egy bekezdés fölött, és egyszer csak – he-

tek-hónapok múlva – meglódult a dolog. Igenis lehet nyelvet tanulni úgy, hogy valami érdekeset rág az ember, másrészt nyilván a gyerekkori emlékek is felelevenedtek. És egész gyorsan, mondjuk, másfél év alatt elkezdtem tudni németül. Amikor Camus megkapta a Nobel-díjat, akkor én, franciául nem tudván, német fordításban olvastam el a *Pestist*, ugyanis Magyarországon leállították a kiadását, mivel a Nobel-díj átvételekor Camus Nagy Imréről mondott megrendítő beszédet.

Te magad és a szűk családot hogyan éltétek át és túl a nyilas időszakot? Említetted a rokonokat, és azt is, hogy egy német tisztel beszélgettél az utcán.

Ha jól emlékszem, az „árja-párja” törvény kiterjedt anyámra is. Közbevetően, apám őskálvinista, magyar nemesi családból származik, bár zseniális unokabátyám, akit talán a legjobban szeretek a rokonaim közül, mindig azzal bosszantotta a család másik, magyar úri módon nem kimondottan antiszemita, de azért, ahogy a magyar középosztályban ez szokásos volt, hogy is mondjam, születetten jobboldali, ma azt is mondanám, homofób, kissé rasszista ágát, akiket egyébként szintén nagyon szeretek, mert nagyon rendes emberek, hogy a mi nagymamánk, aki Vekerdy Nagy Józsefhez, egy hódmezővásárhelyi bankigazgatóhoz ment feleségül Szegedről, Adler Josefa volt. Ez az Adler nem porosz nemesi család volt, ahogy a család tartotta – mondogatta Laci –, hiszen ezek az Adlerok építették az első emeletes házat Szegeden, földbérlők voltak, na már most, ha valaki emeletes házat épít, földbérlő és Adler, az nem lehet más, mint egy Mária Terézia korában kikeresztelkedett zsidó. Ergo mi mindnyájan, mondta Laci, félzsidók vagyunk. Természetesen nem lehet tudni, hogy így van-e, és legalább ugyanannyi sansza van annak, hogy mégiscsak porosz nemesek voltak, mint an-

nak, hogy zsidók. Mindenesetre az én apám már a hódmezővásárhelyi Bethlen-gimnáziumban, mintha a vér visszakívánczozna, a „zsidó párt” vezére volt. Jóllehet semmi köze nem volt a zsidókhoz. A XIX. század végéről, XX. század elejéről beszélünk; apám 1887-ben született! (Késői gyerek voltam.) És a „zsidó pártnak” – ezek a városi értelmiségi fiúk voltak – állítólag csak egy „zsidaja” volt, nevezetesen a Fő utcai Weisz könyves fia, Weisz Samu, akit én jól ismertem. Jó barátja volt később is apámnak. Hosszú ideig Bécsben élt, majd visszajött, hogy itt elpusztíttassa magát. Jeles magyar hazafi volt egyébként. De nemcsak hogy a „zsidó párt” vezére volt az apám, hanem első nagy szerelme Bauer Böske, a malmos Bauer lánya volt, gyönyörű, zsidó lány. Aztán apám pesti mezei jogász lett, újságíró, nagy *Nyugat*-rajongó, *Ady*-rajongó. Gyűlölte a háborút, amelyben a bátyja tüzértisztként vett részt, az öccse vitézi kitüntetést kapott. Ő mindenképpen felmentést akart szerezni, semmiképp nem énekelte, hogy: „Megállj, megállj, kutya Szerbia, nem lesz tiéd soha Bosznia!” Ő ebben nem vett részt. A felmentésén működött sikerrel, bírósági fogalmazó lett Nagyváradon, ott elszerette egy rokonát a frontra vonult férjtől, akivel később párbajozott, nagyon csúnya ügy volt. Ezt az elvált asszonyt elvette feleségül, majd miután mindent ilyen úri módon elrendezett, feljött Budapestre, és kertészeti munkás lett, majd a kommün után ügyvédjelölt Pánczél Sándor ügyvédi irodájában. Felhozta a feleségét Nagyváradról, de már itt 1919 és 21 között beleszeretett későbbi anyámba, aki akkor gépírókisasszony volt Pánczélnál. Ebből nagy szerelem lett. 14 évig titkolt és tiltott, de mindenki által tudott viszony, amelyet anyám többször felmondott, de mindig újra kezdődött. Végül apám megszakította a kapcsolatot a feleségével, lezárta a szobáik közt az ajtót. De anyámat mégse vette el, mert kitarzott a felesége mellett anyagi és egyéb értelemben. Amikor a felesége megbete-

gedett, akkor pláne nem hagyhatta el, végül mégis elváltak, és akkor 34-ben elvette anyámat, és azt mondta neki, hogy látod ezt a pisztolyt, azon a napon, amelyen nem tudom biztosítani Mariskának az anyagi ellátást, főbe lövöm magam. Ez volt a nászajándék. Be is mentek együtt az akkor kórházban fekvő első feleséghez, aki kvázi áldását adta a frigyre, és nyakláncával ajándékozta meg anyámat, aztán meg is halt. Apám sírkövet állított neki a Kerepesi temetőben, és oda jártunk halottak napján. Anyám, amikor apám elvette, már kálvinista volt. Tizen-négy éves korában a skót nők iskolájába járt gyors- és gépírást tanulni, és ott megtért, kikeresztelkedett.

Ő volt zsidó a szülők közül?

Igen. De olyan erős volt benne az asszimiláció vágya és kénysze-re, hogy 14 éves korában kitért, és protestáns lett. Tehát apám már egy protestáns kálvinistával találkozott. Bauer Böske óta a zsidó vonzalom is fennállt, ennek is eleget tett anyám, mondom viccelődve, másrészt mégiscsak egy kálvinista, tehát minden rendben. Aztán apám a hitleri hatalomátvétel után anyám egész családját, akikkel nagyon jóban volt, rábeszélte, hogy keresztelkedjenek ki. És mindenkit kikereszteltetett a Fasori református templomban. De mindez hiába volt, mert nem számított. Szóval itt volt egy kálvinista család, amely nem számított kálvinistának. A magyar egyházak a főrendi házban egyként szavazták meg a zsidótörvényeket. Kálvinisták, katolikusok, mindenki. Elképesztő. Csak az hozható fel a mentségükre, hogy ugyanezt tették a német keresztény egyházak, amelyek ünnepelték Hitler hatalomátvételét, még a később koncentrációs táborba került Martin Niemöller is. Ezt soha ne felejtjük el. Csak sokkal-sokkal később mondta azt Serédi Jusztinián, és amilyen „jó” ez a mondas, olyan borzalmas is, hogy a kormánynak *a megkeresztelkedett zsi-*

dókat ki kellene vennie a zsidótörvények alól! Úristen! Milyen különbségtétel ez? Szóval *durch und durch* totálisan rasszista keresztény egyházaink voltak, és néha az az ember érzése, hogy vannak mindmáig. Ami csak azért furcsa, mert az Úrjézuskrisztus zsidó volt, Mária zsidó volt, a tizenkét tanítvány zsidó volt, Pál apostol zsidó volt, és sorolhatnám.

Ez a „zsidó párt”, amelyet az apád vezetett, baloldali párt volt? Mert mondtad ugyan, hogy egyforma gyűlölettel viseltetett a németek és a bolsevikok iránt, én viszont azt feltételezem, hogy a század elején a „zsidópártiság” együtt járhatott a baloldalisággal.

Biztos, hogy igazad van. Az Ady-rajongás és a Nyugat iránti elkötelezettség is ezt jelzi.

Tudsz valamit arról, hogy viszonyult 1919-hez?

A Károlyi-forradalom még igen, 1919 már nem. Jóllehet, ez nagyon fontos, én gyűlöltem 1919-et, ma már nem így vagyok ezzel. Nagyon csodálkoztam, hogy szelíd emberek, például Tóth Árpád Az *új Isten* című versében, üdvözli a vörös istent! Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Kodály Zoltán, Bartók Béla, meddig soroljam, ezek az emberek mind ujjongva üdvözölték, nemcsak a Károlyi-forradalmat, hanem a Tanácsköztársaságot is.

Viszont ne felejtjük el, hogy Ady, halála előtt közvetlenül, amikor a Szovjetunióban már átvették a hatalmat a bolsevikok, ezt írja: „Óh, mostani Május, / Szörnyű és szörnyű, / Véres vagy és vörös: / Gyalázataidat nem fogom / Lelkemre nagyon venni...”

És előtte még: „Mert az a hit, / Nem olyan nagy hit, / Mint aki volt / És a szívem valami újért sikolt.” Tehát a halála előtt egy perccel még felismeri, mert zseni, hogy úristen, azt, amire az egész életét rátette, itt nagyon elrontották. Másnak ez kicsit tovább tar-

tott. Van itt egy nagyon fontos különbségtétel. A bolsevizmusba, nevezzük így, a kommunizmusba a legjobb fejek masíroznak be. Ezt a náciizmus soha nem tudta elérni! Persze azért Stefan Georgét is, Heideggert is megcsapta egy pillanatra a szele, de hamar felébredtek. Itt egy sokkal tartósabb hatás van. Azt is meg lehet mondani, hogy miért. Mert a bolsevizmus – tulajdonképpen persze: a szocializmus, aminek hazudja magát – célkitűzései voltaképpen rendkívül nemes eszmék. Az embernek egy pillanatra a régi perzsa mese jut az eszébe: Mi jellemzi a sátánt? Hogy isten majma. Ellesi Isten gondolatait, és abortáltatja őket. Megvalósítja őket előbb, és rosszul – hogy elvegye az emberek kedvét!

Nagyon kiváló emberek esnek abba a csapdába, hogy azt hiszik, keresztül tudják hazudni magukat az igazsáig, ahogy Lukács mondta.

Erről van szó. Emlékszem ifjúkoromra, amikor még nagyon rossz néven vettem Thomas Manntól, Roosevelttől, hogy azt mondták, sokkal inkább az oroszok és Sztálin, mint Hitler. Hogy lehet ezt mondani, gondoltam magamban, hát ezek egyformák. Aztán rájöttem, hogy nem. Ma én is azt mondanám, hogy sokkal inkább ők, mint Hitler. Igenis van különbség. Persze tudom, a hitlerizmus csak rövid ideig állt fenn, és „csak” 12 millió embert irtott ki, vagy nem tudom, mennyit, a sztálinizmus majdnem 70 évig, és majdnem 60 millió embert...

Én ezt egy kicsit másképp fogalmaznám: ég és föld a különbség a kommunizmus és a fasizmus között, de korántsem ég és föld a különbség Hitler és Sztálin között.

Ebben igazad van. Sőt Hitler be is vallotta, hogy a koncentrációs táborok gondolatát Sztálintól leste el. Egy német mondás sze-

rint az egyik ördög kinyitja az ajtót, és a másik besétál rajta. Persze nincs ilyen különbség.

Szóval megmásítottam a negyven éven át, az úgynevezett szocializmus negyven évében képviselt álláspontomat, és ma már megértem Thomas Mann-t, megértem Rooseveltet, megértem azokat a nagyszerű zsidó intellektueleket, akikre 1945 után nagyon haragudtam. Ha egyszer Szerb Antal vagy József Attila világosan látta 1936 után, hogy rettenetes ez a szovjet bolsevizmus – „És vigasztald meg, ha vigasz / a gyermeknek, hogy így igaz. / Talán dünnyögi egy új mesét, / fasiszta kommunizmusét –”, akkor ők miért nem látták? Ma pedig úgy vélem, igazuk volt. Ma azt hiszem, amit soha nem hittem volna magamról, hogy 45 után én is beléptem volna a kommunista pártba, olyan rettenetesnek látom a fasizmust és magyarországi képviselőit. Míg ugyanis a bolsevizmus mindig egy nagyszerű eszmét hangoztatott (hazudott), addig a náciizmus, hogy úgy mondjam, kezdettől nyíltan beszélt, már a *Mein Kampf*-ban is. A zsidókat ki kell irtani, mert ez a nép minden rossz oka. Természetesen Thomas Mann-nak van igaza, amikor megkérdezi: melyik népben él annyi zsidó vonás, ha egyáltalán vannak ilyenek, mint a németben? A saját feladatai elől menekülő németiség a zsidóságra önmaga el nem vállalt belső lehetőségeit és terheit vetítette ki, ezeket gyűlölte és üldözte. Ez egy fontos kérdés. Menynyire projiciálnak például a buziverők? Pontosan tudjuk, mindnyájunkban ott van az érdeklődés mind a két nem iránt. A heteroszexuálisokban is. Ezt a nőknek jobban megengedi a közvélemény, mint a férfiaknak. A bajtársi szövetségek és hasonlók nagyon is homoerotikus alapokon szerveződnek. A buziverők a saját tudatukból feltörő homoerotikus késztetések ellen védekeznek ezzel a hihetetlen elfojtó projekcióval. „Hogy bennem volnának ilyen ösztönök? Én gyűlölöm, és megvetem, és kiirtom – a másokban.” Ez a tipikus projekció.

Nem tudod, mit gondolt ugyanerről Jung?

Jung egy tanulmányában arról ír, hogy mindig éltek az emberi társadalomban olyanok, akik ha nem is váltak manifeszt elmebetegékké és gyilkosokká, de a határán voltak. A jól szervezett társadalmak ezeket az embereket a helyükre tették, felhasználták őket, peremhelyzetűek maradtak. A XX. században hihetetlen dolog történt, nevezetesen az, hogy ezek az emberek, akik mindig a társadalmi piramis legalján kaptak helyet, a társadalmi piramis csúcsára kerültek. Ők a mindenre kapható megbízhatók! Ugyanis a nácizmusban ugyanúgy, mint a bolsevizmusban, egy idő után már nem az elvhűség számít, hanem a megbízhatóság. Hogyha a vezér egy nap homlokegyenest az ellenkezőjét mondja annak, amit korábban, akkor is gondolkodás nélkül követni kell. Egy totálisan elvtelen megbízhatóságról kell tanúbizonyságot tenni, és még akkor sem biztos, hogy nem fognak kivégezni a vezér paranoiájának következtében. Ezek az emberek, akik mindig a társadalmi piramis legalján és a társadalom periferiáján voltak a maguk szerepkörébe szorítva, a társadalmi piramis csúcsára kerülnek, és egy teljesen őrült társadalom szerveződik. Egy elmebeteg, öngyilkos társadalom.

Te és a szüleid hogy éltétek túl a háborút?

Nem tudom, hogy ez az „árja-párja” törvény mire terjedt ki. Mindenesetre nekem nem kellett sárga csillagot viselnem. Anyámnak mintha kellett volna, de ő sem viselt. Egyszer éppen rolleroztam, és a házunkban lakó Fóti bácsi megkért, hogy hozzak neki egy kiló cseresznyét Homolyáéktól, mert a zsidók este 6 után már nem mehettek le a zöldségeshez. De hiszen Joli, a szobalányotok már itt volt, mondta Homolya néni, és vitt cseresznyét. Mondtam, hogy nem is magamnak viszem, hanem Fóti bácsinak. Mire

Homolya néni rám fürmedt, hogy miért nem mondtam, és a már kilónyi cseresznyére még rádobott jó csomót, és így adta egy kiló áraban. Tehát én rollerozhattam és járhattam a zöldségeshez, de a nagymamámat Pistával és Böskével kiköltöztették kőszoba-konyhás lakásukból, és beköltöztették egy zsidó házba. Ahol egy még kisebb lakásban öt-hat családot zsúfoltak össze. Jártunk náluk látogatóban apámmal. Talán nem is apám ment értük a kormányzó október 15-i nyilatkozatának estéjén, hanem a nagybátyám, apám pisztolyával, már nem emlékszem pontosan. Apám, apám bátyja és az unokabátyám, akik akkor már nálunk laktak, a nagymamámat és a nagynénémet paplanaikkal együtt átköltöztették a Szent István parki védett házba. Tehát apám és többi rokonaim dolgoztak valahogy a rokonság zsidó részének meg- és átmentésén. Körülbelül ezeket éltem át. A németek bejövetelekor, még minden híradás előtt, telefonált a keresztapám, apám jó barátja, Pfeiffer Zoltán, akkor kisgazda vezető, a későbbi Pfeiffer-párt vezetője, hogy jönnek a németek, és átjöhetnek-e hozzánk. Át is jöttek még hajnalban, és otthagytak nálunk a feleségét, Magdust és kis Magdust, a lányát. Ő maga pedig elszökött, akkortól kezdve bujkált. Ő nem volt zsidó, ő sváb volt, de a felesége zsidó volt, és a gyereke félzsidónak számított.

Mi az, amit ebből a zsidóságból te hordoztál fiataalként, felnőttként, mi az, ami 1989 után ezzel kapcsolatban változott? Érdekel az antiszemizmushoz való viszonyod, és az ezzel kapcsolatos érzékenységed, ha van ilyen.

Már mondtam, hogy meggyűlöltem a németeket. Nagyon szerettem a nagypapámat, a nagynénémet és a nagybátyámat. Ezzel együtt amikor bekerültem a Lónyai utcai református gimnáziumba, melyet sok szempontból mindmáig nagyszerűnek tartok, Makkai Ádám barátom, akivel sokat rivalizáltam, egy-

szer azzal jött, hogy ő hallotta valami távoli rokonunktól, hogy ez a Vekerdy Géza, ez is egy jó firma, otthagya a feleségét, és feleségül vette a zsidó gépíróőjt. Tehát én tulajdonképpen félzsidó vagyok. „Hogy lennék én zsidó? Mi nemesek vagyunk”, mondtam én. Előkotortam nemesi adománylevelünket, ami természetesen csak azért volt meg, mert be kellett szerezni az 1938-as zsidótörvények miatt. Apámnak volt és van egy dossziéja, amelyre rá van írva, hogy „39-es baromságok”. Ez tartalmazza az összes megszerzett keresztelőlvelet, házassági anyakönyvi kivonatot, halotti bizonyítványokat négy nagyszülőig visszamenőleg. Így kellett bizonyítani a négy árja nagyszülőt. Ami röhej. A németek nem árjának, hanem alacsonyabb rendű turáni népnek tekintették a magyarokat, és ha végeztek a zsidókkal, a szlávokkal, a cigányokkal, akkor rabszolganépként használták volna őket az árajuralom alatt. Ezt Szálasiék soha nem akarták meghallani. De ezt csak úgy mondom. Azt hazudtam lónyais diákként, hogy nem vagyok zsidó, hogy én magyar nemes vagyok, ez utóbbi mellesleg igaz volt. De eltagadtam, letagadtam a zsidóságot. Engem tulajdonképpen Thomas Mann tanított meg elfogadni a zsidóságot a *József és testvérein* keresztül. És egyszer csak büszke lettem arra, hogy ehhez a kiválasztott néphez tartozom legalább félig, legalább anyai ágon. Anyámmal sokáig rosszban voltam, nekem az érzelmi biztonságot apám adta, akinek jó kedélye volt, értett a kisgyerekekhez, imádozt játszani, óriási humora volt. Anyám komoly, komor ember volt, követelményeket állított. 16-17 évesnek kellett lennem, mire becsülni kezdtem az ő sötét mélységekből felfakadó akarati konokságát, szuverenitását. Imádta apámat, hűséges felesége volt haláláig, önfeláldozóan ápolta, és amikor én születtem, azt mondta apámnak, hogy kizárólag az ő kedvéért szült engem. „Szeretni mindig csak téged foglak igazán”, mondta, amit apám tréfásan a szemére hányt, amikor anyám egy-egy jobb falatot a

tányéromra tett. „Pedig azt mondtad a szülőágyon, hogy csak engem fogsz szeretni, mégis a gyerekek adod a legjobb falatot.” Apám persze örült ennek. Szóval 16-17 éves koromban tanultam meg becsülni anyámat, a zsidósághoz való tartozás fontosságát, ami természetesen – biztos vagyok benne – ma már egyáltalán nem vér kérdése. Volt egy nagyszerű barátom, sült katolikus; dogmatikát tanult és tanított nekünk az ötvenes években. Ő volt az, aki mindig tréfálkozott ezen. „Na majd tesszünk róla, majd eljön a mi időnk, hogy az ilyen félzsidók, akik rosszabbak a zsidóknál, ne ugrálhassanak”, így tréfálkozott velem. Ugyanakkor komolyan azt mondta, hogy „nem lehet mással barátkozni, csak zsidókkal, vagy legalább félzsidókkal, mert velük érzi igazán szabadnak magát az ember”, mondta ő, a katolikus proletár. Rembrandtot, amikor elkezdte az igazán rembrandtos képeit festeni, kitagadja a holland társadalom. Nem veszik meg többé a képeit, nem fogadják el, üldözni kezdik. Rembrandt beköltözik a gettóba. Legjobb barátja egy zsidó orvos. Gyűjtői és eltartói zsidók. Amit ma Rembrandtban nagyra tartunk, akiről Spengler azt mondja, hogy nem is a múlt, hanem a jövő festője, azt a zsidók ismerik fel. Miért? Nem azt mondom, hogy a vér szava, de a zsidóság mindig ott van, ha valami új van születőben. Mondhatnám, a Messiás óta, vagy az egyistenhit születése óta. Ezért nyilván még jobban fogják gyűlölni a zsidókat. Sebj. A Galilei-körben sokan vannak a zsidók? Igen. Ady körül sokan vannak a zsidók? Igen. Ki csinálja meg a *Nyugatot*? Mi a *Nyugat*? A *Nyugat* olyan bölcsője a magyar géniusznak, amilyen a reformkor óta nem volt. A tiszántúli Móricz, a partiumi Ady, a dunántúli katolikus Babits, a vajdasági Kosztolányi. Ezek mind-mind a magyarság különböző helyeiről jönnek, és a *Nyugat*ban találkoznak. Ki csinálja a *Nyugatot*? A zsidók. Fenyő Miksa, Osvát Ernő, Ignótus. Móricz Zsigmond azt mondja, hogy Osvátnál nagyobb szervezője a magyar

irodalmi és szellemi életnek nem volt Kazinczy óta, de ő talán még Kazinczynál is nagyobb. Ady azt mondja, hogy a zsidó és a magyar két egymásra utalt nép. Látnunk kell, hogy a kettő egymás nélkül az újkorban nem tud létezni. Mégis meg akarjuk őket ölni, mondja Ady a zseniális *Korrobórri* című cikkében.

Hogy voltam én ezzel? Megtagadtam, elismertem, elfogadtam. 1956. Egy nagyszerű színész feláll a Fészek Klubban, és azt mondja: „Bocsánat, én mint zsidó, mégiscsak addig érzem magam biztonságban, amíg itt vannak az oroszok.” Mire mi azt mondjuk: „A hülye zsidó.” Mi, akik ápoljuk a zsidóságunkat, és azt gondoljuk, hogy azt, hogy „a hülye zsidó”, csak mi mondhatjuk, akiknek ehhez közünk van. Ott vagyok a tüntetéseken, egyszer kezd valaki zsidózni október 25-én, de ezt az embert kilöki magából a tüntető menet. Azt hallom egy osztálytársam mamájától, hogy a Blahán már kiírták, hogy indítjuk a vonatokat Auschwitzba. Mondom, én ott voltam, nem írtak ki semmit. Szerintem tehát nincs antiszemitizmus 1956-ban. Ma már sajnos úgy látom, lett volna. Szörnyű, hogy ezt kell mondanom. 1956 életem legnagyobb élménye. Aztán az egész Kádár-rendszeren keresztül nem érdekelt a zsidóprobléma. Akkor úgy éreztem, hogy a rendszer egyrészt az egyéniségemet akarja megtörni, melyet meg kell őriznem, másrészt magyar nemzeti identitásomat, melyet szintén meg kell őriznem. Hatalmas, vaskos kötet magyar-erdélyi szószeredetem van. Nyelvében él a nemzet és így tovább. A fordulat éveiben, amikor ezek az örületek előtörttek, akkor jöttem rá, hogy vége van a Horthy-rendszer iránti nosztalgiámnak, mert nekem ilyenem is volt. Milyen Latinovits nyaka és tarkója a *Hideg napok* című filmben? Zseniális. Ilyen egy igazi magyar úr, egy katonatiszt. Látom egy katonatiszt képét a Madách téren, a fotóbolt kirakatában, és megdobban a szívem. Bizarr, ma már ezt kell mondanom, sóvárogtam a Horthy-rendszer után. Ennek egy életre vége.

***Örkény magyar katonatisztje, azt is Latinovits játszotta,
hogy jött ebbe a képbe?***

Sajnos nem láttam a *Tótékat*. Nekem a *Hideg napok* volt az élmény, amiben persze láttam a borzalmat, amit ezek Újvidéken csináltak. Manapság elképedve hallgatom, hogy a partizánok hány magyart öltek meg. Igen, ezt lehet mondani. De hány szerbet öltek meg a magyarok?! Ezt mindig hozzá kéne tenni.

A rendszerváltás után elkezdett a zsidótudatom erősödni. Ma is magyar zsidónak, zsidó magyarnak vallom magam. De úgy érzem, hogy muszáj azt mondani, hogy: Kérem, én zsidó vagyok, kérem, én homoszexuális vagyok, csak éppen letagadtam, mert a magyar középosztály képmutatása megriasztott. Erről írtam is egy cikket még a Fidesz-kormány idején. Hogy mi vagyok? Zsidó vagyok, homoszexuális vagyok, internacionalista vagyok, amit komolyan gondolok, mert nem bírom elviselni azt a sok életveszélyes, nemzetgyilkos, nemzetáruló handabandát, ami ma és azóta is árad. Persze ostoba emberek mindig vannak, miért ne lehetne öt vagy akár tíz százalék ostoba egy tehetséges nemzetben. Csak az nem lehet, az a tragédia, hogy egy nagy ellenzéki párt ezt szó nélkül tűri. Hagyja, adott esetben támogatja, mert az ő szavazataikra is számít. Ezt nem lehet! A most leköszönt francia elnök azt mondta, hogy inkább elveszíti a választást, de az kizárt, hogy bárhol, bármiben Le Pennel és az embereivel, akár hallgatólagos módon is, összefogjon.

Zsidóság, magyarság. Legmélyebb meggyőződéseim szerint mindez ma már nem érvényes. Ma individualitás van, semmi más. És ez az individualitás majd eldönti, hogy mibe mélyeszi a gyökereit. Ady mindenkiről beszél, akit magyarrá tett „Parancs, sors, szándék, alkalom”. Még csak nem is az a magyar, nincs is ilyen a Kárpát-medencében, aki a dédnagypapáig

visszamenőleg biztosan az. Ez egy irtózatosan kevert populáció, talán genetikailag azért ilyen tehetséges. Hanem akit magyarrá tett „Parancs, sors, szándék, alkalom”. Vagy ahogy Karácsony mondja: „Aki vállalja a magyar feladatot.” Egy nagyszerű, magyar nevű képviselő, talán Zacséknak hívták, az első parlamenti ciklusban Soros Györgyről beszélve azt mondta, hogy magyar zsidó nincs. Csak szótárban van ilyen, hogy magyar–zsidó, zsidó–magyar, magyar–spanyol, spanyol–magyar. És akkor hogy van az, hogy Sorost Kolozsvárott és Pozsonyban magyar nacionalistának tartják, Magyarországon pedig zsidó nacionalistának? Íme, az élő példa a magyar zsidóra vagy a zsidó magyarra. Magyarország nem járhat jól, ha ilyen utat jár be. Sajnos az öreg Nostradamusnak igaza van. Nézzétek meg azokat a nemzeteket, ahonnan elűzik a zsidókat, ott előbb-utóbb nagy baj lesz. Nézzétek meg azokat a nemzeteket, amelyek befogadják a zsidókat, azok mind felvirágoznak. Nézd meg Amerikát, amely befogadta a zsidókat, és nézd meg a náci Németországot vagy a bolsevik Oroszországot, amelyek összeomlottak. Ez persze egy obskúrus kitétel, de azért szándékosan elmondom, hogy nem járhat jól, aki bárkinek az üldözésében részt vesz. Százszázalékosan tudom vállalni, hogy szerintem ma individuális döntés van, individuális döntéssel vallhatom magam ide, oda, amoda tartozónak. Mondhatom magamról, hogy cigány vagyok, mondhatom, hogy magyar cigány vagyok, mondhatom, hogy magyar vagyok akkor is, ha a szüleim romák voltak, és mondhatom magamról, hogy cigány vagyok, teljesen függetlenül attól, hogy kik voltak a szüleim. És ez mindennel így van. Individuális döntés kérdése. Ahogyan az is, hogy milyen valláshoz, milyen felekezethez tartozónak vagy felekezeten kívülinek vallom és tartom magamat. Csak ez érvényes. Az individuum bocsátja gyökereit a különböző, maga által szabadon választott közösségekbe.

Van egy olyan érzésem, hogy téged a József és testvérei nem csak a zsidóságodra döbrentett rá. Ez az individualitás-központúság is onnan eredhet...

Ez biztos így van. De van itt még egy obskúrusnak tartott mester, Rudolf Steiner, akit én a Waldorf-pedagógia kapcsán és egyébként is jól ismerek. Ő Berlinben, hosszas habozás után, hogy anarchista individualista legyen-e vagy morális individualista, végül a morális individualizmust választotta. A morális individualizmus nem az, hogy valaki erkölcsi törvényeket követ, hanem hogy szabad intuícióból, individuális, autentikus – hiteles – cselekvéseket hajt végre, mert a világot behálózó morális törvényszerűségekből meg tudja ragadni intuícióval, hogy számára az adott pillanatban mi érvényes. Mert, mondja Steiner, ahogy a természetben természeti törvények, úgy a társadalom világában etikai törvények vannak és érvényesülnek. De ezek nem a tradícióban öltenek testet! Egy individuum cselekedete minősülhet egy adott pillanatban erkölcstelennek, mégis lehet morális az individuum, mert tettét jól intuálta ki magának a moralitás szabad törvényeinek világából.

Ott tartottunk, hogy vége a háborúnak...

Hirtelen ilyen képek vágódnak eléem, hogy „KOVEKO”, Kovács–Vekerdy–Konrád. Csapatot alakítottunk, tízévesek lehetünk akkor. Láttuk a falakon a nagy plakátokat, hogy lépjen be ide vagy oda, és mi is füzetből kitépett lapokat ragasztottunk ki a házfalakra, hogy: Lépjen be a KOVEKO-ba. Minket is magával ragadott a lendület.

Apád bolsevizmusellenessége nem óvott meg attól, hogy téged is megcsapjanak a „fényes szelek”?

Dehogynem, abszolút. Viszont rengeteg felvételt készítettem. A nagymamám vett nekem egy fényképezőgépet, és én rengeteg képet csináltam Harry Hill Bandholtz tábornokról, mert apukámtól úgy tudtam, hogy ő a lovaglóostorával verte szét azokat az egyetemistákat, akik a kommün után zsidóveréseket rendeztek az egyetemen. Egyrészt ez is vonzott engem, másrészt azt is tudtam, hogy megvédett magyar műkincseket, amelyeket viszont a románok akartak elvinni. A lényeg az, hogy angomániámat vagy angloamerikai-mániámat Harry Hill Bandholtzon veztettem le, akinek akkor a Szabadság téren állt a szobra. Később elvitték, még később visszahozták. És akkor most megint ugrok. Nagyon jól emlékszem a *Szabad Szájl*ra, a zsebpénzemből mindig megvásároltam. Volt egy rikkancs a kúria épületénél, mely most a Néprajzi Múzeum, tőle vettem. Arra is emlékszem, hogy nagyon jól értettem a *Szabad Szájl* vicceit. Például „Vas Zoltán, a niktátor”. Egy rajz és alatta ez az aláírás. A diktátor a Chaplin-filmre utal, viszont Vas a NIK-et, a Nehézipari Központot vezette, ezért lett „Vas Zoltán, a niktátor”. Rengeteg éles vicc volt benne Rákosiról. Királyhegyi Pál volt az egyik szerkesztője, és nagyon jó, liberális újság volt. Ebből követtem nyomon, ami történt, és azt hittem, hogy értem is. És amikor a kiskisdák megnyerték a budapesti választásokat – ezek a kiskisdák nem olyanok voltak, mint a mai kiskisdák, Göncz Árpád volt például az egyik jeles kiskisgazda –, akkor felvonultak, és azt kiabálták, hogy: nem lesz vörös Budapest. Ezeket mind-mind értettem. Az apámat közben felvették a Szociáldemokrata Pártba, aztán a fúziókor kivágták. Közben tovább emelkedett a kamarai ranglétrán. Előtte is főügyész volt, de 1945 után, tekintettel a zsidók melletti kiállására, hirtelen még igazságügy-miniszterséget is kínáltak neki. Végül ő lett az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságának elnöke. Tehát ilyen értelemben az első számú ügyvéd. Régen is kecsegtették, hogy menjen az Igazság-

ügyi Minisztériumba, még az előző rendszerben, de ő akkor sem ment, és mondta is anyámnak a kitelepítések idején, hogy „látod, kicsim, milyen nagyszerű, hogy nem mentem, mert akkor most méltóságos úr lennék, és vinnének a teherautón”. Így is készült a kitelepítésre, de végül erre nem került sor. Ezt a tisztségét 1948-ig, a fordulat évéig viselte, nem azért, mert akkor megvonták tőle, hanem azért, mert ahogy a németek bejövetelekor elképesztően súlyos epegörccsöt kapott, és azonnal kórházba kellett vinni és műteni, úgy a kommunista hatalomátvételkor szívinfarktust. A politikai eseményeket szomatikus tünetekkel kísérte, és azonnal lemondott az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságának elnökségéről. Ennek ellenére változatlanul megbecsült ember maradt a hajdani baloldali, liberális, zsidóbarát magatartása miatt. Ő maga később azt mondta magáról némi keserűséggel, hogy „én vagyok a díszgoj”. Szóval becsülték, és nem esett bántódása.

Visszatérve... hova is kell visszatérnem?

Magadhoz. Ott tartottunk, hogy KOVEKO és Szabad Száj, és kommunista hatalomátvétel.

Igen. Úgy emlékszem, tudtam, hogy miről van szó. Itt van, amiről az apám beszélt, jönnek az oroszok, itt is kolhozok lesznek, menzán fogunk ebédelni, satöbbi, satöbbi. Mi változatlanul jóban voltunk a keresztapámékkal, és én nyomon követtem a keresztapám emelkedéseit a Kisgazdapártban, és azután, amikor egyre inkább felszalámizták a Kisgazdapártot, megalapította a Pfeiffer-pártot, amelyik óriási választási sikert aratott. Akkor jött az ÁVO, és azt mondták neki, hogy vagy ma éjjel áteszik a határon a családjával együtt, vagy készüljön fel a legrosszabbra. És akkor ment. Így lehetett a választási sikert eliminálni. Kiment Amerikába, és Nagy Ferencsel együtt csat-

lakozott az emigrációhoz. Az apám engem először a Berzsényi-gimnáziumba íratott, egy évig jártam oda, majd a Lónyaiba kerültem bentlakónak, amit gyűlöltem. Különböző betegségeket próbáltam beszerezni. Például lementem a hideg udvarra nyakabátban Makkai Ádám barátommal, sokszor körbeszaladtam az udvaron, jól megizzadtam, aztán mindent levettem, leültem a hideg kőre, és Makkai Ádám a vécéből hozta nekem a jéghideg vizet. Először csak enyhébben fáztam meg, de aztán sikerült egy igazi majdnem tüdőgyulladást összeszednem. Végül kihoztak az internátusból. Nem értettem, miért kellene nekem ott lenni, ahol elvált szülők gyerekei meg vidékiek voltak. Kicsit mitologikus gondolkodásom volt. Már tizenegy éves voltam, és kimentem éjjel a folyosóra, és úgy képzeltem, hogy ha a lakásunk irányába mutató sarokhoz állok, és nekifeszítem magam, akkor talán el tudok odáig repülni. Nem hittem benne, de mégis. Nagyon nehéz ezt megmagyarázni. Tehát kiszabadítottam magam az internátusból, de maradtam a Lónyaiban. Különös, hogy be akartam lépni a cserkészekhez, mert sehova nem szerettem belépni. Aztán amikor kaptam egy ívet, és ki kellett volna töltenem, hogy nagyszüleim neve, vallása, akkor elhatároztam, hogy ezt én nem töltöm ki. Nem mintha nem tölthettem volna ki, elvégre minden nagyszülőm református volt, kivéve az apai nagymamámat, aki katolikus. Tehát e tekintetben rendben voltunk, mert arra nem kérdeztek rá, hogy mikor tértek ki, de mégis azt gondoltam, hogy én ezt nem teszem meg. Öntudatos voltam.

Itt történt az is, hogy letagadtad a zsidóságot?

Igen, egyrészt nem töltöttem ki a kérdőívet, másrészt letagadtam a zsidóságot. Itt, a Lónyai utcában egy olyan osztályba jártam, amelyik már össze volt szokva, de új osztályfőnököt

kaptunk, mert az alsó tagozatot államosították. Azután amikor elsőként beléptünk a református gimnáziumba, akkor ez az osztály feloszlott. Mi pedig komplottot szerveztünk néhány B-s osztálytársammal, és kiosztottuk a tisztségeket magunk között. Én lettem az osztályelnök, Makkai a faliújság főszerkesztője, és elkezdtük agitálni az osztályt – ami, ugye, két osztályból jött össze, plusz az új gyerekek –, mindig a másik érdekében. A tájékozatlan gyerekek simán beszavaztak minket. Tehát mi lettünk az osztályelnök, a főszerkesztő, a pénztáros. Döbbenetes élmény volt, hogy ilyeneket lehet csinálni, hogy elszánom magam, és megragadom a hatalmat bármi áron. Tapasztaltam, hogy mindent meg lehet csinálni. Mellesleg elég jó tornász meg elég jó tanuló is voltam, ezért valamilyen tekintélyt szereztem az osztályban, de nem számítottam a stréberek közé, sőt a barátaim a „jampecsek” közül kerültek ki, ami sajátos helyzetet teremtett. A református gimnáziumban én jampecnek, ateistának, problematikus alaknak számítottam. Hittanórán például kérdésekkel gyötörtük a tanárt. Én például a következő eszmefuttatást adtam elő neki: a kereszténység a világ legmaterialistább vallása, mert tér és idő, a materiális világ koordinátái. A kereszténység azt mondja, hogy aki nem hisz Jézusban, nem üdvözl. Aki nem ismeri meg és nem hisz benne, nem üdvözl. Tehát aki előbb élt, mint Jézus, az nem üdvözl. Ez az időbeli korlát. Ezért Danténál ezek az emberek csak a Purgatórium külső kapujánál vannak. És aki távol élt a kereszténységtől, az sem üdvözlhet. Ez a térbeli korlát. Döbbenet hallgatta szegény Szabó Imre ezt a fejtegetést, és nem tudott mit válaszolni. Ez persze marhaság volt, de most ennek a teológiai mélységeiben nem mélyedek el. Aztán a református gimnázium megszűnt, bár püspöki ígéret volt rá, hogy megmarad. Az állam nem akarta elvenni a református gimnáziumot, mert ez is a között a néhány iskola között volt, ahogy például a piaristák is, amit mu-

tatóba meg akartak hagyni, de túlbuzgó református egyházi hivatalnokok mégis odaadták. Nem kérték, de odaadták. Minket szétszórtak különböző iskolákba, így kerültem én a Madáchba. Visszatekintve úgy látom, hogy ez – a Lónyai, ahogy az utcáról elnevezték a református gimnáziumot – pompás iskola volt nagyszerű tanárokkal, akik zseniális dolgokat tudtak, sokuk módszereit a Waldorfban láttam viszont. Aztán bekerültem a Madách-gimnáziumba, ahol egy üvöltöző igazgató fogadott. Ez volt az ünnepi beszéd az udvaron: „Aki itt nem a szocialista állam építésén dolgozik, az ellenség, azt kiirtjuk, eltöröljük”, mi meg döbbenetben álltunk, hogy miféle oroszlánbarlangba kerültünk. Ez volt Fényi András igazgató úr, aki már ekkor mentette azokat a gyerekeket, akiknek a szüleit a kitelepítés fenyegette. Nekem személyes tapasztalatom is volt vele. Tehát ő ezzel a sztentori hanggal mindennek eleget tett a külvilág számára, és közben, befelé megpróbált megőrizni egy humánusan működő iskolát, és átmenteni örülten jó tanárait, Bada Gyulát és másokat, és a gyerekeket. A Lónyaiból a Madáchba – azt mondhatom, hogy az iskoláimmal szerencsém volt...

Ilyen Fényi-féle mentőakció volt az is, amikor Fehér Ferenc József Attila-előadása után felszólaltál és feljelentetted?

Fehér Ferenc, a Rákosi-verseny győztese, akkor már egyetemista, az előző évben még a gimnázium diákja, visszatért az önképzőkörbe, és tartott egy előadást *A teljes József Attila* vagy valami hasonló címen, amely azzal fejeződött be, hogy József Attila azért nem tudott igazán naggyá válni, azért nem tudta elérni a majakovszkiji nagyságot, mert azt írta, hogy „föliundulnak testvéri tankok / szertedübögni rímeit”, és nem tudta leírni, hogy felindulnak a szovjet tankok. Ez rendkívül bosszantó volt, de én a református gimnáziumban megtanultam, hogy milyennek

kell lennie egy hozzászólásnak az önképzőkörben, ezért nagyon megdicsértem az előadó tényleg sok, dicséretre méltó tulajdonságát, majd azt mondtam, hogy a teljes József Attila ígérétét kaptuk, és azért itt még kimaradt egy-két dolog. A párthoz való viszonya, az a hír, hogy őt kizárták a pártból, kimaradt a freudizmushoz való viszonya, az ebben való elmélyedése, és kimaradt az istenessége, tehát „hogy valljalak, tagadjalak, / segíts meg mindkét szükségemben”, ezért sajnálatos módon nem kaptunk teljes József Attila-képet. Ez után engem feljelentettek, nem tudom, ki. Sejtelveim vannak róla, és később jóban is lettem azzal, aki állítólag feljelentett. Fényi felhívott az irodába, és mondta, hogy nekem igazgatói rovót kell adnom a számodra, és még egy vétség, és ki kell hogy csapjalak az iskolából, ami azt jelenti, hogy máshova sem fognak felvenni. De én ezt a rovót most sehova nem írtam be. Bárki kérdez, te igazgatói rovót kaptál, de ez sehol nem fog megjelenni. Most vigyázz, és a következőket tedd: Továbbra is járj az önképzőköri összefoglalókra, vállalj az önképzőkörben előadást, beszélj meg Bada tanár úrral, hogy miről fogsz előadni – ekkor készítettem el *Arany János ideálrealizmus*a című előadásomat –, és ha az évnek vége, akkor ez elévül. s így menekültem meg.

Hogy kezdődtek az irodalmi próbálkozásaid?

Írni irtózatossággal tanultam meg. Vért izzadtam a szó szoros értelmében, és Wittinghof Edit néni, a tanító nénim több szál kolbászért és sonkáért járt hozzánk, hogy írni tanítson. Ennek ellenére már harmadikban könnyedén írtam, nem a kézírást, hanem a stílust illetően. Felolvasták nekünk Kossuth ceglédi beszédének egy kis részletét, és akkor én írtam egy házi fogalmazványt Kossuth stílusában. Tehát az írás mint manuális művelet rendkívül nehezemre esett, de az írás mint stílushor-

dozó könnyedén ment. Tizenegy éves voltam, amikor kilépve a fürdőkádból az első költeményemet írtam, ami valahogy így szólt: „Szabadság, te eszme, / Melyért már annyi harci onta vért, / Szabadság, te zászló, / Melyet már annyi nemzet kibontni vélt. / De nem tehetted, mert kegyetlen zsarnoka / Szinte fojtón vasmarkában tartotta.” Ez volt az első költeményem. Ezt követte aztán töménytelen vers. „Vágyva a vágyban vágytól epedve / Áhítom isteni test delejét, / Lélek a testben, ördögi eszme, / Angyali sátán tárja feléd.” Később részt vettem egy műfordítóversenyen még a református gimnáziumban, ahol latinból, németből, angolból fordítottam verseket. Lefordítottam Rilke *Balлада Christof Rilke kornétás életéről és haláláról* című terjedelmes művét, később, 17 éves korom körül novellákat kezdtem írni. Ja, és 14 éves korom körül megszületett *Hm! avagy egy őrült naplója* című versem, a kamaszkori Sturm und Drang művem, amelyben a lányokkal, a vágyódásokkal, a világgal, az öngyilkossággal kapcsolatos gondolataimat és élményeimet fogalmaztam meg.

Mintha a későbbi szépirodalmi műveidben, például a Borisz és Glebben is fontos szerepet kapna az önmagáért való stílus. Ezek is stílusgyakorlatok voltak?

Én inkább színészi szerepjátéknak tartom őket. Hogy lehet belebújni egy XII. századi krónikás bőrébe, aki valamilyen archaizáló nyelven számol be az első két orosz szent életéről és haláláról? Hogy lehet belebújni Széchenyi zaklatott elmemenetébe, amit ráadásul reprodukál egy írónka, egy bizonyos Kis Márton? Számomra inkább a hitelesség volt fontos. Ha sikerül belebújni, akkor sikerül az alakítás. A stílusgyakorlat inkább hűvös kívülállás, én ennek az ellenkezőjét vélem felfedezni; az arra való törekvést, hogy azonosuljak. Egyébként egy fantasztikus élmé-

nyem volt a *Borisz és Gleb* megjelenése után jó pár évvel: a *Vigiliában* megjelent egy tanulmány Magyar Mózesről. Levédiával és az ukrán fejedelemséggel nekünk mindenféle kapcsolataink voltak, és sokszor mentek oda magyar hercegek és íródeákok. Magyar Mózes egy íráskészséggel megáldott vitéz volt, aki kikerült Ukrajnába, vagy ahogy akkor hívták, a kijevi Ruszba, ahol Gleb csapatában szolgált. Tehát utólag kiderült, hogy valóban létezett az az ember, akinek a bőrébe megpróbáltam belebújni.

Érettségi után hogy sodródottál a pszichológia felé?

Az evidens az lett volna, hogy bölcsészkarra jelentkezem, irodalom szakra. A gimnázium is ezt támogatta, de én gyűlöltem a távolból Bókát, akiről számon tartottam, hogy feljelentéseket ír a *Szabad Népben*, gyűlöltem Sőtért, az egykori úrifüukat. Később megtudtam, hogy mindketten lelkes németbarátok voltak, és szimpatizáltak a szélsőjobboldallal, amikor az tűnt kurrensnek. Majd, a pletyka szerint, a Belvárosi kávéházban, 1945 végén elhatározták, hogy belépnek a Kommunista Pártba, mert ezen az úton lehet előbbre jutni... Gyűlöltem az egész akkori irodalmi kurzust, amely kiszolgálta azt az őrült... hogy is mondjam...

...azt az őrült Révai-féle irodalmi diktatúrát.

Igen. Scher Pista mamája megkérdezte egyszer, hogy mi akarok lenni. Hobó, feleltem, de aztán apám azt mondta, hogy egyetemre kell menni (meg persze: a katonaság!). De nem akarok a bölcsészkarra. Menj jogra. Nem akarok jogász lenni. A magyar írók jogot végeztek. Jogra járt Jókai, Ady. Jó, apám kedvéért elmegyek a jogra, ahova mint osztályidegent nem vettek volna fel, hacsak nincs ott Világi Miklós, a dékán, aki apámnak szabadkőművestársa volt, és a saját keretéből felvett. Elvégeztem

tisztességesen a jogi egyetemet, földugóval olvastam a munkajog órákon Galsworthy-t angolul, hogy valami mégis történjen. Élvezetes órák is voltak, az öreg Eckhart Ferenc magyar jogtörténeti órái zseniálisak voltak. Vagy a római jogi szemináriumok Brósz Róberttel! Ennek ellenére természetesen nem akartam jogász lenni.

Diplomád is van?

Az állam- és jogtudományok doktora vagyok – persze ez csak amolyan „kis” doktorátus, amilyet minden jogász megkap, ha végez –, és amikor hazavittem a diplomámat, apám azt mondta, hogy jó, nem kell jogásznak lenned, de ez még azért nem minden, le kell tenni az ügyvédi-bírói vizsgát. Még el kell menned két-három évre ügyvédjelöltnek. Jó, mondtam. Az egyik legelőkelőbb munkaközösség vezetője, apám régi barátainak egyike, jeles párttag egyébként, megígérte az apámnak, hogy felvesz. Elmentem oda, és mondták, hogy pár percet várni kell. Leültem, és vártam. Hirtelen azt éreztem, hogy most kell döntennem. Ha most ide belépek, nem leszek többé én. Fölugrottam, amit soha nem tettem, kirohantam az utcára, és elszaladtam. Apámat is kínos helyzetbe hoztam, rossz néven is vette, öngyilkos gondolatok gyötörték. Én pedig házitanítóskodtam, és elmentem a Nemzeti Színházba statisztának.

Egyébként a jogon nekem volt a legrosszabb káderlapom. 1956-ban a jogászok nem akarták beengedni az egyetemre a kommunistákat. Október 31-én volt az egyetemen egy nagygyűlés, ahol én fölszólaltam, és azt mondtam, hogy ha ezt tennénk, ugyanolyanok lennénk, mint a kommunisták. Aki ma kommunistának vallja magát, bejöhet az egyetemre, szavazhat, és abban az arányban, amilyen arányban képviselve van, képviselőket küldhet az Egyetemi Forradalmi Tanácsba. Ezt elfogad-

ták. Ehhez képest a vád az volt ellenem, hogy felszólaltam az október 31-i nagygyűlésen, és azt mondtam, hogy a kommunistákat az épületbe se engedjük be. De az egész ügy Vas István professzorhoz került, aki egy vak jogász volt, apám régi ismerőse azokból az időkből, amikor apám felszólalt a zsidó ügyvédek kirekesztése ellen, és felhívta apámat, aki elmondta neki, hogy én mit mondtam a gyűlésen. Vas professzor ejtette az egész ügyet. Ennek ellenére a káderlapomon az szerepelt, hogy az ellene indított fegyelmi eljárás során sem bánta meg ellenforradalmi nézeteit, és leszakadt gombú télikabátban, borostásan jár be az egyetemre, hogy kifejezze megvetését a népi demokrácia egyeteme iránt. Semmi nem stimmelt. Engem nem zavart annyira ez a legrosszabb káderlap, ugyanakkor nem tartoztam azok közé, akiket lecsuktak, mert én nem vettem részt a fegyveres harcban. Éppen szerelmi csalódásaim korszakát éltem, és féltékenykedéseim voltak első szerelmemmel...

Tehát elvégeztem az egyetemet, megkaptam a diplomát, aztán elmentem statisztálni. Ott persze azt hitték, hogy börtönből jövök éppen, mert miért jönne egy jogászdoktor statisztának.

Tudom, hogy 1956 számodra fontos élmény, és nagyon sokáig, hacsak nem mindmáig, úgy tekintettél rá, mint valami nagyon emelkedett, nagyon tiszta, nagyon szent dologra. Függetlenül attól, hogy milyen aktívan vettél részt a forradalomban, részt vettél. Ami engem érdekel, amit nem tudok: mi a véleményed 56 mai utóéletéről?

Röviden: okádok. Engem fantasztikusan magával ragadott annak idején a lyukas zászló. Ma már rá sem tudok nézni, rosszul leszek tőle. Gömöri barátom Angliából többször is megírta és nyilatkozta, hogy mi indítottuk el a forradalmat. Tehát ő, én, Vásárhelyi Vera és Karátson Gábor. Szerintem ez nem igaz. Sartre-nak van igaza, ez egy egzisztencialista megmozdulás volt, a

szellem feltörése és manifesztációja. És azért is tiltakoznom kellett az ellen, amit Gömöri barátom ír, mert annyian tűntek fel egyszer csak mint 1956 hősei, akikről én addig soha nem hallottam. Még hozzá a jobb- vagy szélsőjobboldalon tűntek fel, ami számomra kutyaidegen volt. Holott magamat akkor még hosszán, negyven éven át jobboldalinak, nemzetinek, kereszténynek, konzervatívnak tartottam. Ma már illet a számon ki nem ejtek, mert semmilyen közösséget nem vállalok mindazzal, amit ezek a szavak ma takarnak. Ilyen értelemben nekem ott marad, mint valami zárvány, az én 56-om, és semmiben nem tudok közösséget vállalni a magukat ünneplő félőrültekkel. Ezek nekem kutya idegenek. Ha ez volt 56, akkor mea culpa, az én 56-om más volt.

Akkor nyilván azon is elgondolkodtál, hogy az a „szent 56” mivé vált volna, ha nem tíz napig tart, hanem tovább.

Ez egy nehéz kérdés. Ne felejtjük el, 56-ot olyannyira a csalódott kommunisták csinálták, hogy én kezdetben visszatartottam magam, és a naplómba azt írtam, hogy a kommunisták forradalmat csinálnak önmaguk ellen, hogy aztán saját kezükből átvegyék a hatalmat. Tehát egy kommunista stiklinek tartottam, de ma már nem így látom. Tényleg csalódott, jobb sorsra érdemes emberek indították el, nélkülük semmi nem lett volna, és az egész megmozdulás egy középutas eszmerendszer jegyében állt. Nem a Horthy-rendszert akarták visszaállítani, de le akartak számolni a diktatúrával, demokráciát, sőt többpárt-rendszert, polgári demokráciát szerettek volna. És hogy mi lett volna 56-ból? Én nem hiszem, hogy tomboló antiszemitizmus tört volna ki, bár ami ma van, az megint felveti a kérdést, hogy hol voltak, hol lappangtak ezek a dolgok eddig. Mégis azt hiszem, hogy itt valami megvalósítható lett volna. Ne felejtjük el,

hogyan volt a miniszterelnök. Bejelentette a Varsói Szerződésből való kilépésünket, talán hibásan, mint egyesek ma mondják. Én még most sem hiszem, hogy nagyon elfajult volna, a csőcselék mai tombolása ellenére sem, ami most sem következhetett volna be, ha a legnagyobb parlamenti ellenzéki párt titokban, vagy nem is titokban, nem támogatná ezt a csőcselékét. Ez a legnagyobb bűne egyébként.

Én inkább azt hiszem, hogy a csőcselék üvöltözése termék, a legnagyobb ellenzéki párt támogatásának a terméke, és nem fordítva. És hogy a legnagyobb ellenzéki párt Magyarország terméke. 1956-nak az a tíz napja kétségtelenül gyönyörű volt. Az én családom ugyan a másik oldalon állt, de én mégis így gondolok vissza rá, és minden szép emléket igaznak tartok. De mintha 56-nak mégiscsak az lett volna a „szerencséje” – idézőjelben –, hogy tíz napig tartott.

Igen. Sajnos igen. A maga nemében Magyarország terméke a legnagyobb ellenzéki párt is. Itt a kérdés mindig csak az, hogy jön-e felszabadító, engedélyező gesztus a hatalom felől. Tehát egy pöccintés a hatalom részéről, és máris itt van a bűn. A pöccintésben. Még elmondanék egy viccet Révairól, ami tulajdonképpen nem is vicc, hanem egy híres történet Révairól, aki teljesen elmélyed a Felelet-vitában, és az igazi irodalom elnémitása közepette a szocreált magasztalja, eközben diplomáciai gyorsfutárt küld Zürichbe, hogy azonnal hozza el neki a frissen megjelent *Egy szélhámos vallomásait*. Mert ő természetesen nem ezeket a szemeteket olvassa, hanem Thomas Mannt. Letolja Lukácsot a „nyúl és a Himalája” hasonlatért. Ugye tudjuk, miről van szó? Arról, hogy a szocialista író nagyobb-e a kapitalistánál, és Lukács azt mondja, hogy hiába van a szocialista nyúl a Himaláján, akkor is nyúl marad, az elefánt pedig a síkságon is elefánt.

Természetesen Révai is az elefántot olvasta, a nyulat csak a hivatali órákban.

Hozzáteszem egy saját emlékemet. Volt ugyebár egy Lukács-vita is, nem csak Felelet-vita, és apámtól Lukács is megkapta a magáét, őt is elnémította, úgyhogy utána nem találkoztak és nem beszéltek egymással, apám pedig zsörtölődött, hogy kivel fog ő most beszélgetni.

Révai rendkívül értelmes ember volt. Például a Kölcsey-tanulmánya, amelyből aztán egy Rákosi-versenyen dicséretben részesített dolgozatot is írtam, lenyűgöző volt. De most visszatérek oda, hogy miben különbözött a Révai-féle kultúrpolitika a kádári-aczéli kultúrpolitikától. Most nem fogom tudni jól elmondani, holott itt van a nyelvem hegyén. Valahogy így hangzott a Révai-féle kultúrpolitika lényege: „Írjál rosszat!” Az író megírja. „De hiszen ez rossz”, mondják, és ledorongolják. A Kádár-Aczél-féle kultúrpolitika: „Azt írsz, amit akarsz.” Az író megírja. „De hiszen ez nem is rossz”, mondják, és jól ledorongolják.

Ott tartottunk, hogy elmenekültél az ügyvédi irodából, házitanítós-kodtál, és beálltál statisztának a Nemzeti Színházba.

Így utólag azt gondolom, hogy elég jó házitanító lehettem, mert filmekről beszélgettünk a tanítványaimmal és marháskodtunk. Persze a nagymama nagyon ideges volt a szomszéd szobában, hogy én itt bohóckodom, ők meg fizetik nekem a pénzt. Egy másik tanítványommal az volt a fő időtöltésünk, hogy az akváriumból egy lopótökszerű csővel (ez volt az akváriumtisztító) próbáltuk kiszívni a kisebb halakat. Versenyeztünk, hogy adott idő alatt hány ilyen kishalat sikerül beszívni. De ezek a gyerekek a végén tényleg kijavították a jegyeiket, amit én főleg

annak tudok be, hogy a borzalmasan unalmas tananyagon kívül ilyesmikkel is foglalkoztunk. Tehát utólag nem tehetségtelen házitanítónak tartom magam. Török Sándor – talán rehabilitációként – megkapta a *Család és Iskolát*, mert 1948 után ki-rúgták a Rádiótól, és négerként dolgozott. Aztán a Tankönyvki-adónál lett korrektor. Utána jött a *Család és Iskola*. Felkerestem azzal, hogy vegyen fel kézbesítőnek. Ő azonban könyvrecenziókat íratott velem. Egészen addig, amíg a már emlegetett Földes Klári néni azt nem mondta neki: „Sándorkám, ne íráss Vekerdyvel recenziókat, könyvrecenziót íráss Kőszeg Ferivel. – Kőszeg is Klári néni kedvenc tanítványa volt, akkori szerelmével együtt. – A Vekerdyvel íráss riportokat!” Akkor kezdtem el riportokat írni, kiszálltam például a gyerekvédelmi rendőrséggel éjszaka razziára, hasonlók. Így lassan-lassan bekerültem a *Család és Iskolához* féléllásban. A Nőtanács és a minisztérium volt a lap kiadója, ahol egyébként anyád is benne volt a szerkesztőbizottságban, és havonta egyszer ott ült a szerkesztőbizottsági ülésen, és tanácsokat adott. Aztán egy idő után azt mondták a Nőtanácsnál, hogy valamit végezzek el. Mondjuk, pedagógia szakot. Mondtam, hogy azt nem, de talán elvégzem a pszichológiát. Mert az mindig is érdekelt és vonzott, hiszen gyerekorvos akartam lenni. Beiratkoztam, beiratkozhattam úgynevezett egyéni levelezőnek az ELTE-re. Ez az egyéni levelező státusz nagyon érdekes volt, mert a munkáltatónak alá kellett írnia egy papírt, hogy lehetővé teszi, hogy részt vegyek a nappali órákon. Ez volt az „egyéni”. „Levelező” nem volt benne, közben viszont dolgozhattam. Így jártam pszichológia szakra, melyet aztán elvégeztem és pszichológus lettem. Később aztán az Orvostovábbképzőn megkaptam a klinikai gyermek-szakpszichológus oklevelet is, úgyhogy van most már összesen három darab oklevelem. De nincs például PhD-m, aspirantúrára és kandidatúrára, bármennyit is kapacitáltak, nem akartam menni.

Mikor született az első gyereked, mikor nősültél?

Először 1956-ban nősültem, 56 decemberében, mondván, ha elvisznek Szibériába, akkor jöhet velem a feleségem, ahogy Szo-nyecska Dosztojevszkijnél. Tehát egy kicsit romantizáltuk a Gu-lagot, amiről akkor még nem voltak ismereteink. Vásárhelyi Vera volt a feleségem, de tulajdonképpen ez a kapcsolatunk vége volt már. Ötéves szerelmünk bomlóban volt, ahogy fel is bomlott 57 nyarán. Ő aztán disszidált, de nagyon jóban voltunk. Már 56-ban is rá akart beszélni, hogy menjünk el együtt, én nem akartam, nehézkes vagyok, ide vagyok tapadva. 1964-ben meglátogattam. Nagyon kapacitált, hogy maradjak ott, ösztöndíjat szerzett. De akkor már ő is együtt élt valakivel, meg én is. Később szakítottam azzal, akivel együtt éltem, magányos voltam, futó kalandok jöttek, aztán megint megnősültem. Ez a házasságom is fennállt jó pár évig. Nem mélyedek el a bonyodalmas részletekben, mert ez mások személyiségi jogait sértheti. Végül harmadjára is megnősültem, ez a házasság máig tart, négy gyerekünk van. Rendkívüli kegyelem és szerencse, hogy nem minden házasságomból született egy-két gyermekem, hanem az utolsóból, vagy reméljük, hogy az utolsóból, mind a négy.

Többször hallottalak beszélni apádról, a két házasságáról, és emlékszem, milyen nagy súlyt fektettél a saját utólagos, visszagondoló empátiádra. Apád szerepvállalását e kapcsolatokban olyan pozitív színben tüntetted fel, hogy az volt a benyomásom, ennek a nagy, apád iránti megértésnek lehet valami köze a te saját életedhez.

Ez így van. Magam is csodálkozom néha, hogy bizonyos vonulatokat mintha megismételtem volna az életéből. Házasság egy férjes asszonnyal, aki nála idősebb, ez a második házasságom, egy elköteleződés, hogy én felelős vagyok ezért az emberért, és

ugyanakkor egy szerelem, és egy újabb házasság, amelyikből apám esetében egy, az enyémben négy késői gyerek születik.

A Család és Iskolánál tartottunk, és ott, hogy kézbesítőből hogyan lettél riporter. De még mindig csak odáig jutottunk el, hogy elkezdtél pszichológia szakra járni.

El kellett mennem tanulni, mert a *Család és Iskolánál* dolgoztam, és a Nőtanács ezt óhajtotta. Ebben a történetben Török Sándor szerepe kiemelkedő. Ő volt az, aki elintézte, hogy felvegyenek, és egyáltalán, aki egzisztenciát teremtett nekem. Én akkor már Jungot és Freudot olvastam, mert érdekelték, és a gyermekorvosi pálya kiskoromtól kezdve vonzott. Tehát pszichológia szakra belső indíttatásból kerültem. Azt mondhattam, hogy nem tanulok pedagógiát, de elmegyek gyerekpszichológusnak. Kényszer sodort tehát a pszichológusi pályára, de ez a kényszer egybeesett belső indíttatásaimmal.

Tulajdonképpen minek tartod magad: írónak, pszichológusnak vagy pedagógusnak? Itt, a Sulinovában, ahol beszélgetünk, első-sorban pedagógus vagy.

A pszichológia által erősen befolyásolt pedagógus, ha egyáltalán pedagógus. Az alternatív pedagógiák, a reformpedagógiák világszerte pszichológiai indíttatásúak. Voltaképpen gyermekorvosi ambícióimat váltom valóra, amikor küzdök egy gyerek-szerű iskola és óvoda létéért, megteremtéséért, lehetőségéért. Nem egyes gyerekeket gyógyítok, mert látom, hogy a gyerekek ténylegesen belebetegszenek a jelenlegi intézményrendszerbe, elsősorban az iskolába, hanem nagyobb gyerekcsoportokat. Én tehát a terápia oldaláról közelítem meg a nevelést. Nem tartom magam pedagógusnak, bár úgy érzem, hogy van pedagógiai

vénám. Maga Mérei úgy találta, mikor az első pszichológiai ismeretterjesztő könyvemet lektorálta, hogy nem pszichológia-, hanem pedagógiakönyvet írtam, de szerintem a pedagógia az praxis. Pedagógia mint tudomány, elnézést, szerintem nem létezik. A pszichológiában is vannak persze vitatható kérdések, de akadnak fogódzók, ha nem is annyi, mint a testi orvoslásban, amely azonban ma már szintén nem hagyhatja figyelmen kívül a pszichés faktorokat.

Voltak-e komoly krízisek az életedben? Nemcsak életrajzi adalékként érdekel a válasz, hanem azért is, mert úgy képelem, hogy a krízisek nagyon fontos szerepet játszhatnak egy ember életében. Ranschburg azt mondja, hogy egy ember karaktere három-négy éves korára kialakul, és Saulusból is csak azért válhatott Paulus, mert az már három éves kora óta ott bujkált benne. Én ezzel vitatkozom, mert szerintem később, akár felnőttkorban is történhetnek fontosváltozások, mégpedig éppen az efféle válságok hatására.

Azt hiszem, az is igaz, hogy krízisekben változnak az emberek, és az is, hogy ezeknek a változásoknak a csírája mindig benne van az emberben. Magunk választjuk netán a kríziseinket? Szóval ez paradox dolog. Példaként említem a híres vitát: genetikusan determinált-e az ember, vagy a környezete határozza meg? Sztálin elvtárs kiirtatta a híres genetikusiskolát, mondván, hogy nem a gének, hanem csak a környezet számít. Kairov megmondta, hogy milyen tizenhat pont alapján kell szocialista embert nevelni. Például rendszeresen olvasni kell a faliújságot. Majd a hatvanas évek táján jött Mao elvtárs, aki azzal a bölcs megállapítással zárta le a vitát, hogy is-is: genetikusan is hozunk dolgokat, és a környezet is jelentős hatást gyakorol ránk.

Még soha nem gondolkoztam azon, hogy voltak-e az életemben krízisek, de most, hogy rákérdezel, egyre több jut

eszembe. Nem tudom, mennyire lehet krízisnek nevezni, amikor tizennégy éves korom körül a már említett *Hm! avagy egy őrült naplója* című művet írtam az életről, a világról, a nőkről. Akkoriban konfirmációba jártam, ahova direkt rövidnadrágban mentem megbotránkoztatásul, kvázi ateista kérdéseket tettem fel, a viselkedésem nagyon megtetszett egy konfirmandus lány barátnőjének, aki aztán rám vetette magát, és fel akart marni. A dologból aztán nem lett semmi, de ilyen zűrzavarban éltem, amelyből aztán lassan magányérzeteken, unokatestvér-szerelmen, bizonyos értelemben mondvacsináltan létrejött első szerelmen át valahogy kilábaltam.

Ezután jött egy nagy szerelem, amely önmagában is olyan volt, mint egy krízis, őrültnek tekintettek minket a szüleink, és üldöztek is egy bizonyos fokig, különösen anyám. Anyámmal nem voltam igazán jóban, mert rongálta az önbizalmamat. „Kisfiam, ha tehetséges lennél – mondta –, az már rég megmutatkozott volna, nem érdemes neked olyan dolgokkal foglalkozni, mint az írás és hasonlók, legyél te csak gyerekorvos.” Apám ezzel szemben mindig megértő, humor- és érzelemtelis ember volt, és nagy biztonságot adott azokban a dolgokban is, amelyekben esetleg nem értett velem egyet. Szóval egy újabb krízis, amikor szerelmünk már három-négy éve tartott, és egy paranoid féltékenységi őrületbe torkollott. Aztán jött még egy krízis, amikor úgy éreztem, hogy ott kell hagynom minden biztos állást, és hobóként kell élnem. Eladogattam apám könyveit, négerként bedolgoztam Kemény István és Solt Ottília szociológiai kutatásai-ba. Majd jött egy újabb szerelem, nagy krízis a házasságon belül, ezt nem is részletezem, mert ennek máig nyúló személyi konzekvenciái vannak. Ebből is kilábalás a válással, az újabb házassággal, a gyerekek születésével. Nehéz időszakok voltak, emlékszem, hogy második gyerekem születésekor nem voltam benne biztos, hogy bírom-e hordozni a család terhét, de végül is sikerült. Aztán

ahogy öregedtem, a krízisek csitulnak. Ahogy a migrénem is. 1956-ot nem nevezném krízisnek, inkább életem egyik legnagyobb élményének, amit aztán persze követett a bukás, de az sem igazán krízis. Aztán voltak rövidebb időszakok, amikor például a jogi egyetemen, ahova apám kedvéért mentem, harmadév táján azt éreztem, ha még egy évig maradok, akkor megsemmisül a személyiségem. Tanácsot kértem Vekerdy Lacitól, az unokabátyámtól, és végül maradtam, lediplomáztam.

Vannak-e tipikusan kritikus korszakok egy gyerek életében?

Már-már közismert, hogy ilyen kritikus korszak az a régen hároméves kor tájára tett, a mai felfogás szerint inkább a második életév környékén, tehát korábban bekövetkező dackorszak. A gyerek kimondja az *én*-t, küzd az elszakadás és a maradás problémájával. Ez az akarat gyakorlása magáért az akaratért. Ilyenkor a ravasz apa azt mondja: „Pannika, ide ne hozd a papucsom”, mire Pannika boldogan vigyorog, és hozza a papucsot. Érti a viccet, de jólesik neki. Van dackorszak, bár a már említett „nagy” Kairov azt mondta, hogy dackorszak csak az imperializmusban van, a szocialista embernek nincs dackorszaka... De idézzük inkább Jungot, aki azt mondja, hogy az *én* első szava a *nem*. Amikor valamit megtagadok. „Nem, ez nem én vagyok, ez nekem nem kell.” Leválasztom magamat anyámról. Ez fontos. Azután jön az ötödik év tájéka, a Freud által klasszikusan jellemzett, persze nem mindig nyílttá váló, de időnként nyílttá is válható ödipális helyzet, amely persze sokkal bonyolultabb, mint általában az emberek gondolják. Nemcsak arról van szó, hogy szerelmes vagyok az apukámba, mert kislány vagyok, vagy szerelmes vagyok az anyukámba, mert kisfiú vagyok, hanem lehet az azonos nemű szülőhöz is egy erős kötődés, ahogy minden más változat is lehetséges. Mindenesetre az,

hogyan van ödipális korszak, a tapasztalatok alapján aligha tagadható, akármennyi kritikával illetjük is Freudot. Hat- és nyolcéves kor körül újabb változás következik be, ez az, amelyet iskolaérettségnek szoktak nevezni, sok testi és lelki változással, többek között a fogváltással jár. Az önkéntelen figyelem, ez a nagyon kreatív figyelem ilyenkor húzódik vissza, és a sokkal gyengébb, szándékos figyelem lép a helyébe, amelyet annyira szeretnek az iskolák. Aztán van egy újabb periódus kilencéves kor körül, amelyet a Waldorf-pedagógia alapítója, Rudolf Steiner nagyon korán leírt, ez az *én* szinte észrevétlen erősödése, az autoritás mint probléma felmerülése: „Honnan jöttem, ki vagyok?” Ezt nem Steiner találta ki, Magyarországon Mérei 1945 után valamelyik könyvében leírja a kilencedik életév körüli „metafizikus nyugtalanság korszakát”, amely vagy megjelenik, vagy nem. „Én a szüleim gyereke vagyok, vagy netán örökbe fogadtak?” „Én egy királyfi vagyok?” „Mi a halál, és mi van, ha meghal a nagymamám vagy a nagypapám, és ha a szüleim is meghalnak, egyedül maradok, és ha én is meghalok, hova kerülök, és honnan jövök?” Ilyen jellegű kérdések kavarnak a gyermekek gondolataiban ebben a korszakban. Nem tudatosan, inkább csak félig tudatosan vagy a tudattalanban. Az én időmben ilyenkor diót tettünk a tanár széke alá, hogy recsejen-ropogjon, amikor leül, vagy rajzszöveget, vagy vizes spongyát a felhúzható tábla szélére, hogy a fejére essen, szóval frocliztuk a tanárt, mert az volt a titkos vágyunk, hogy a tanár bizonyítsa be, hogy érdemes a mi tiszteletünkre. Ilyen korban a gyerekek még vágyják az autoritást. Nem így a kamaszkorban, amikor már tényleg meg akarnak szabadulni és meg is szabadulnak a különböző autoritásoktól. A kamaszkor ismét az *én*fejlődés kitüntetett ideje, és végül az az időszak, amikor az ifjú átlép a felnőttkorba, amelyet a tudomány a személyiség sikeres vagy sikertelen integrációja korszakának nevez, húsz- és huszonhá-

rom éves kor között. Igen, vannak ilyen kitüntetett korszakok. Sőt, a huszonnyolcadik életév körül jön el önmagam igazi felvállalásának ideje, ilyenkor az őrangyal elhagyja az embert, ahogy Radnóti mondja: „...ha megpillantsz, barátom, fordulj el és legyints. / Hol azelőtt az angyal állt a karddal, – / talán most senki sincs.” És végül következik a már Dante által megénekelt, de Jung által is visszaigazolt *Lebenswende*, életforduló, a harmincötödik életév tájékán. Ugye a klasszikus skolasztikában 72 évben írták le az emberi élet hosszát, ha az ki tud teljesedni. Ennek a felezője ez a harmincötödik-harminchatodik év. Jung szerint az ember addig kifelé építkezik, foglalkozást választ, családot alapít, lakást szerez, ez az extrovertált, vagyis kifelé forduló idő. Az extrovertált típus lubickol ebben az életszakaszban, de jön az életforduló, a befelé fordulás, a visszatekintés korszaka. „Mit értem el, mit kéne még tennem?” Következik az introvertáltak boldog ideje. Ők az ifjúságot nehezen élték át, nehezen teremtettek kapcsolatot, de hűségesekek voltak. Most ők lesznek elemükben, és az extrovertáltakra jön egy nehezebb időszak, mondja Jung. Nem ilyen egyszerű, természetesen, hiszen tiszta típusok nincsenek. Mindenesetre van egy életforduló, amelyre Dante is utal: „Az emberélet útjának felén / egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, / mivel az igaz utat nem lelém. / Ó, szörnyű elbeszélni mi van ottan,...” Tehát az emberéletnek vannak bizonyos fordulói. Vannak irányzatok, amelyek ezeket hétévenként számolják. Az a vád, hogy ezek számmisztikát űznek. Steiner azzal védekezik, hogy a szivárvány hét színét sem ő szabta meg, vagy a hangsor hét alaphangját. Igen, valahogy a 42. életév körül megint van valamilyen forduló, mondják sokan. És még sokféle beosztása lehet az emberi életnek.

Szülők és gyerekek

„Legyél azzá, aki vagy! Ne azzá legyél,
akivé én akarlak tenni.”

Szülők és gyerekek

Máris sok szó esett a gyerekekről, pedig csak most akartam belevágni a témába. Tulajdonképpen azzal kéne kezdenem, hogy legyen-e gyerek. Ha jól tudom, Vekerdy Tamásnál olvastam, de persze ez közhely, hogy ma nagyon korán érnek a gyerekek, és nagyon későn szülnek.

Erről írok most könyvet, és annak a fejezetnek, amelyen most dolgozom, az a címe, hogy *Döntés*, és arról szól, hogy milyen döntések, milyen tényezők alapján vállalnak vagy nem vállalnak gyereket az emberek. Természetesen csak a vállalt, akart gyerekekről beszélek, hiszen vannak úgynevezett nem kívánt terhességek is, amelyeket valamilyen oknál fogva nem szakít meg a terhes nő. Ezek a gyerekek általában nagyon szerencsétlen sorsúak lesznek. De visszatérve a döntéshez: amikor a szülők döntenek a gyerek mellett vagy ellene, mindig szerepet játszanak racionális és irracionális elemek. Mondhatnám úgy, hogy tudatos és nem tudatos elemek. A kettő nem szinonima, vagyis a tudatos nem feltétlenül racionális, és az irracionális sem mindig tudattalan. Irracionális elemek alatt én tulajdonképpen azt értem, hogy ésszerűtlen elemek. Olyan tényezők, mint például a zsarolás. Ez rettenetesen gyakori. Azért vállallok gyereket, hogy elvegyen feleségül a férfi, aki már évek óta udvarol nekem. Azért hajtom el a gyereket, mert az anyósom, akit gyűlölök, nem hagy élni, hogy nagymama szeretne lenni. Ezeket én irracionális érveknek hívom, mert nem racionálisak, de tudattalan szempontok is szerepet játszanak a döntésben. Ilyen pél-

dául a maszkulinitás és a feminitás. Hiszen a férfi maszkulinitásának legkézenfekvőbb bizonyítéka, hogy gyereket csinál, és a nő feminitásának legkézenfekvőbb bizonyítéka, hogy nagy hasal jár, gyereket fog szülni. Tehát ha problémák vannak valamilyen szülő nemi identitásával, akkor a gyerekcsinálás a férfi részéről, és a fogamzás, illetve a terhesség a nő részéről a nemi identitás zavarainak öngyógyító eleme is lehet. De hát sok egyéb tényező is szerepet játszik a döntésben. Erre épül rá a nemi szerepek problémaköre, tehát az, hogy van-e tradicionális nemiszerep-rendszer, ahol a férfi a családfenntartó, a nő otthon van, gyereket nevel, gondoskodik róla. A hagyományos, úgynevezett polgári család tulajdonképpen ilyen elv alapján él. A polgárit azért hangsúlyozom, mert régebben is volt például munkásosztály, ahol ez nem tudott ilyen egyértelműen működni, de az érték azért benne volt az egész társadalomban.

Az ötvenes, hatvanas évek óta – nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában és az Egyesült Államokban is – egyre drámaibb ezeknek a hagyományos szerepeknek az átalakulása vagy zavara. Ezek a zavarok az átalakulás jelei, amely akár néhány évtizedig vagy száz évig is eltarthat. Amerikában az ötvenes években indultak el az úgynevezett feminista mozgalmak. Amikor én a hatvanas évek végén ott jártam, akkor volt a csúcson az amerikai feminizmus, amelynek a lényege az volt, hogy minden férfi gazember, hogy a háborúkat nem az emberek okozzák, hanem a férfiak. A legjelesebb folyóiratok is ezt haragták. A férfiak egyharmadát vagy kétharmadát ki kellene irtani, mert nem jók semmire, csak a nemzésre, egyébként teljesen fölösleges és ártalmas lények. A nő valóban mindig egyfajta másodhegedűs szerepet játszott a családban és a társadalomban. És a feministák Magyarországon is hivatkoznak a patriarchátusra, és arra, hogy a mai rabiátus férfi ennek az ősi patriarchátusnak a nevében veri az asszonyt. Ezt én úgy tartom blablának, ahogy

van, egy árva szót sem hiszek el belőle, hiszen nekem rengeteg klinikai tapasztalatom van. Nem patriarchátusról van itt szó, hanem egészen másról. A lényeg azonban az, hogy jogalapja volt annak, és van ma is, hogy a nők otthonon kívüli alárendelt szerepében valami változás történjék, hogy a nő, ha az otthonon kívül vállal munkát és hivatása van, akkor tökéletesen azonos elbánásban részesüljön a férfiakkal. Egészen más a helyzet az otthonon belül. Itt ugyanis még a hagyományos patriarchális családban is mindig volt hatalma egy nőnek. Gondoljunk csak a magyar nemesi kúriák nagyasszonyaira, akiknek az övéen ott lógott a kamrakulcs, micsoda hatalom volt a kezükben. A japán patriarchátusban, ahol a férfi hatalma az eget ver, ahol a nőnek teljesen alárendelt szerep jutott, az otthonon belül hihetetlen hatalma volt, amibe ez a hatalmas japán úr nem tudott beleszólni. Amikor hazahozta az új asszonyt, mert ez volt a szokás, akkor az anyja, vagyis az asszony anyósa kegyetlenül megkeserítette az életét, és a férfi, aki imádta új asszonyát, nem tehetett ellene semmit, nem volt jogköre, hogy védekezzen. Tehát a családon belül mások voltak a hatalmi viszonyok. A lényeg azonban az, hogy a modern kultúrában lassanként megjelentek a férfias nők és a nőies férfiak. Azt hiszem, hogy ez a szerepzavar a feminizmusból indult ki, jöllehet a háttérben az a demokratikus gondolatmenet állt, hogy a nők és a férfiak részesüljenek egyenrangú elbírálásban. A férfiakat ez elbizonytalanítja, mert belekerülnek egy olyan helyzetbe, hogy az otthonon kívüli szerepkörökben nőnemű riválisokra akadnak, ami a génjeik számára szokatlan. Tökéletesen azonos értékű versenytársként jelenik meg a nő, és amikor hazamennek, otthon megint csak ott van a női hatalom, ami viszont nagyon réggen létezik. Ennek következtében a férfi egyszer csak szerepvesztetté válik, zavartnak érzi magát, mert nem találja a helyét ebben a modern társadalomban. Ez a helyzet maszkulinizálja

a nőket – ma a nők jóval maszkulinabbak, mint régebben voltak –, és feminizálja a férfiakat. A mai feminin férfit egyik legszexibb bizonyítéka a rohamosan terjedő metroszexualitás. Ez az elnevezés, amelyet egy brit író talált ki, a nagyvárosok férfilakosságára, főként fiatal férfilakosságára vonatkozik. Az ő példaképük David Beckham és egy-két amerikai színész, akik fülbevalókat, piercingeket viselnek, és nem borbélyhoz, hanem fodrászhoz járnak, manikűröztetnek és pedikűröztetnek, tehát jellegzetesen nőies dolgokat csinálnak, de hangsúlyozom, hogy itt nem homoszexualitásról van szó, hanem egy nőies életstílus megjelenéséről. Ennek a feminizálódásnak az én szerény véleményem szerint a legszebb példája a testépítés. Ez, ugye, azért tűnik első hallásra furcsának, mert a testépítés hatalmas muszklit és impozáns testet eredményez, de ez a látszólag maszkulin dolog sokkal inkább feminin, mert arról árulkodik, hogy a férfiak testorientálttá válnak. Ez pedig feminin szemléletmód. Az attraktivitás ugyanis ősi női fegyver. A dolog lényege az, hogy a nők az attraktivitásukkal hívják fel magukra a férfi figyelmét. Ez nem hiúság, nem divatmajmolás, hanem ősi ösztön. Neki attraktívnak kell lennie, és egymással is az attraktivitásukkal rivalizálnak. A család tízezer éve létezik, és azóta a hatalom, a pénz, az erő mindig a férfiak kezében összpontosult. És mindenütt a civilizált világon ez a helyzet. Ennek az ősi oka az, hogy a férfi nem az attraktivitásával vonzza a nőket, mint a nő a férfiakat, hanem a hatalommal, a pénzzel, az erővel. A férfi azt akarja, és ezt most evolúciós akaratként mondom, hogy a saját génjeit újratermelje, azt akarja, hogy a nő őt válassza ki az utódnemzésre. És a nő a férfi hatalma, pénze, tehetsége alapján választ. A férfiak tehát ebben rivalizálnak. A férfi viszont a nőt az attraktivitása alapján választja, aminek következtében a nő számára az attraktivitás a fontos, hogy ő legyen az, akit a férfi kiválaszt. Ezek a szerepek cserélődnek fel a modern civilizáció-

ban. Megjelenik az attraktivitás mint egyre fontosabb kérdés a férfiaknál, és a hatalom, a pénz, az erő a nőknél. Tehát mélyebb szerepcseréről van szó, nem csak arról, hogy a nők nyakendőt viselnek, bár én mindig el szoktam mondani, hogy a nő, amint kikerül az otthoni szerepkörből, és vezető pozícióba jut, azonnal férfiként kezd el viselkedni. Nézd csak meg az öltözékét, vagy hogy milyen szavakat használ. Egyértelműen férfiasodik, mintha volna egy olyan tudattalan érzése, hogy ebben a pozícióban neki férfiként kell viselkednie. A női politikusok kilencven százaléka, ezt persze nagyon óvatosan mondom, fokozatosan elveszti a nőiességét azáltal, hogy hagyományosan férfiszerepben lép fel. Hiszen a politizálás tradicionálisan férfias dolog, ott a nőknek nem volt helyük a régi világban. Ugyanez a helyzet a harccal. A történelemben soha nem volt olyan, hogy két női csapat harcolt volna egymással. Itt most a háborúkról beszélek. Ha a nő harcba bocsátkozott, akkor azonnal férfiasodott. Ezt én Jeanne d'Arc-effektusnak nevezem. Levágta a haját, sisakot vett fel, hiszen belépett egy férfi szerepkörbe. Vannak persze kivételek, mint például az egri nők, akik nagyon nőies módon harcoltak. De az amazonok kivételével, ami legenda, olyan nem fordult elő, hogy női csapatok egymással harcoltak volna. Ilyen Jeanne d'Arc-effektussal az 1948-as szabadságharc idején is lehetett találkozni, amikor egy nő levágta a haját, huszáregyenruhát öltött, és férfiként jelentkezett csatára. Erről még operettet is írtak, talán Huszka Jenő, *Mária főhadnagy* címmel. Minden társadalomnak van egy-egy ilyen legendája. Még a régi Spártában se ment a nő harcba, hanem odaadta a pajzsot a fiának, amikor az harcba indult, és azt mondta neki, hogy vagy ezzel, vagy ezen. Vagy győztesen térj vissza, vagy a pajzson hozzanak halottként. Thermopülainál is kivétel nélkül férfiak haltak meg. Manapság összezavarodnak ezek a szerepek, megjelennek a testkultúrás feminin férfiak, és megjelennek a nyak-

kendős, blézeres, maszkulin szerepkörbe önmagukat beleprésselni igyekvő nők. Ez a zavar természetesen először a családban jelentkezik.

A nyugati világban a polgári család szabad társulás, szemben a keleti világgal, ahol ez sokkal kevésbé van így. A mi polgári családunk szép lassan szétesik, megszűnik alapvető kapcsolati formának lenni.

Én nem hiszem, hogy a család megszűnik. Azt el tudom képzelni, hogy más normarendszer mentén szerveződik újjá. Még azt sem tudom megmondani, hogy ez milyen lesz, de nekem úgy tűnik, hogy ennél a régi, megunt, ósdi családnál nincs jobb konstrukció.

Egészen más, ha a család csak „jobb híján” van. Ma alig-alig létezik a „holtomiglan-holtodiglan” családi kötelék.

Ennek a szerepzavarokon kívül, melyekről már beszéltünk, az a másik fontos oka, hogy a családhoz fűződő értékrendszer omlott össze. A család nem érték már. Hiszen mindenkit, fiúkat és lányokat egyaránt, otthonon kívüli karrierre nevelnek. Önmegvalósítás, karrier, verseny, ezek a legerőteljesebb fogalmak a mai szocializációban, melyek mind az otthonon kívülre viszik a gyerekeket. Az otthonon belül ezeket nem lehet produkálni. Ennek következtében az otthon, a család értékrendszere megszűnt. Ezt én tragikusnak érzem. A család legfontosabb értékei, a felelősségvállalás, az empátia, az adakozás öröme, a részt vállalás mások bajaiban és örömeiben oly mértékben egészítik ki az előzőt, hogy önmagában mindkettő sánta, nyomorék. És ezt a nyomorékságot lehet érzékelni a mai társadalomban. A mai gyerekek még időnként elmondja az anyukája, hogy szeretni kell az embereket, meg az ehhez hasonló blablát, de a gyerek az életben

ennek az ellenkezőjét látja. Azt látja, hogy az érték az, ha versenybe száll, ha győz, ha pénzt keres, és ennek következtében az életét ehhez próbálja igazítani. A család háttérbe szorulását én nem abban látom, hogy jön valami új a család helyett, hanem a társadalom és az egyén, az individuum egyensúlyának a felbomlását érzékelem. Eltolódik a szocializált karakter az állandó összecsapások, a győzelem folytonos igénye felé. Ezt én fájoan éreztem. Én nagyon vonzódtam az SZDSZ-hez, és olyan csalódott voltam, mikor az új elnök megválasztása idején megállás nélkül a versenyről, a rivalizálásról beszélt, ami a részéről nem alaptalan, de valami egészen borzasztó, hogy erre építenek pártot és társadalmat. Ez rettenetes, mert csak akkor tud működni, ha a másik oldal is ott van, ami kiegyensúlyozza azokat a túlkapásokat, amelyeket bármelyik fél szükségszerűen produkál. A család és a család által ápolt értékek folyamatosan háttérbe szorulnak a társadalomban, és a fiatalok bűnözés statisztikáiból egyértelműen kiderül, hogy ez nem öregek nyafogás.

A nagycsalád a fejlett világban megszűnt, és én úgy érzem, hogy kiscsalád mint olyan nincs.

A nagycsalád egyértelműen termelő közösség volt. Maguk állították elő a megélhetésükhöz szükséges javakat. Abban a pillanatban, amikor az úgynevezett modern Európában egy pedagógus férjhez mehetett egy esztorgályoshoz, megszűnt a nagycsalád, mert az esztorgályos a Csepel Művekben kereste a kenyerét, a felesége pedig az X. utcai iskola hetedik osztályának osztályfőnökeként. A modern polgár egyre inkább igényelte, hogy saját térben tudja megteremteni a családot. A fiatal nő, ha férjhez ment, a fiatal ember, ha megnősült, rögvess azzal a jogos igénynyel lépett fel, hogy költözzön külön. Létrejött az úgynevezett kiscsalád, amely csak szociális közösség volt, és nem termelő

közösség, mint a régi nagycsaládok. Én igazában ezt a családfajtát ismertem meg, és ez a család tudta ápolni azt az értékrendszert, amely nélkül a másik, a versengés, a pénzszerzés nyomorékká teszi az embert. Úgy érzem, hogy a család alapvető célja az, hogy kiegyensúlyozza ezeket az értékeket. Ez közhely, de nem tudom másként mondani: a társadalom a családi értékrendszer nélkül azonnal kegyetlenné válik. Elviselhetetlenné válik benne az élet. Csak a család tudja produkálni azt az erkölcsi értékrendszert és annak továbbbítését az újabb és újabb generációk felé, amely ezt ki tudja egyensúlyozni.

Akkor egyelőre maradjunk a családnál. Felteszek egy egyszerű kérdést: hány gyerek legyen?

Én a magam részéről nagyon lelkesen propagálom azt, hogy csak kívánt gyerekek szülessenek. Szomorúan tapasztalom ugyanis, hogy a nem kívánt gyerekek szocializációs sorsa nagyon kockázatos. Ebből adódóan semmiféle előírást nem tartok jónak arra vonatkozóan, hogy a családban hány gyerek szülessen. Amennyit szeretnek, amennyinek a jelenléte igazán örömet szerez, és ha úgy érzik, hogy elérkeztek egy határhoz, és több gyereket már ezerféle okból nem kívánnak, akkor ne legyen több. Ebből az is következik, hogy én az egy gyereket is el tudom fogadni, sőt a gyermektelenséget is el tudom fogadni. Ha valaki azt gondolja, hogy ő semmiféle körülmények között nem akar gyereket a világra hozni, akkor nagyon immorális dolog bármilyen formában nyomást gyakorolni rá. Ugyanakkor azt is tapasztalom, hogy egykének lenni rosszabb, mint testvérek között felnőni. Tulajdonképpen az élet egy bizonyos szakaszáig minden első gyerek egyke. Ezt nem szabad elfelejteni. El kell telnie egy bizonyos időszaknak a következő gyerekeig, sőt azt kell mondanom, hogy hormonológiai értelemben legalább

két-három évre van egy nőnek szüksége ahhoz, hogy ugyanolyan jó körülmények között tudjon a magzat növekedni. Ebből következik, hogy az elsőszülött gyerek két-három évig egyke, és csak aztán lesz a testvérsor tagja. Ezért legszívesebben arról beszélnék neked, amit az én szakmám úgy hív: „elsőszülött-szindróma”. Az elsőszülöttek nem ugyanolyanok, mint a második, harmadik gyerekek, tehát létezik az elsőszülöttség. Elmondom azt a két-három szempontot, amelyben különböznek, és aztán azt is elmondom, hogy miért. Egyrészt azt tapasztaljuk, hogy szorongóbbak, teljesítményorientáltabbak, ami azt jelenti, hogy szorgalmasabbak, a mentális képességeiktől függően jobban közelítenek a saját teljesítményük határaihoz, mint a később születő gyerekek. Ugyanakkor agresszívbak is a többiekénél. Ez egy nagyon jellegzetes szindróma, ami lányoknál és fiúknál is megfigyelhető.

Ennek, ha jól sejtem, szocializációs, és nem genetikai okai vannak.

Igen, épp mondani akartam. Ennek mindenekelőtt az az oka, hogy az elsőszülő pár tapasztalatlan. Elolvashat annyi Ranschburgot, amennyit akar, akkor is tapasztalatlan, akkor is drámai meglepetésként éri az első gyerek világrajövele. Amikor az apuka karjába veszi első gyermekét, az egész döbbenetes látvány, két kézzel öleli, és ijedt tekintettel néz rá. Ki tudta, hogy ilyen pici és ilyen törékeny, jézusom, még a végén elejtem, és összetörik! A vele való bánásmód komoly szorongásokat vált ki a szülőből, anyából és apából egyaránt, mert attól félnek, hogy valami kárt tesznek ebben a nagyon pici, éppen csak létező babában. Ezt a szülői szorongást az elsőszülött „az anyatejjel szívja magába”. Ez persze csupán metafora, semmi köze az anyatejhez. Ez az a szorongás, amely megjelenik a gyerekekben is. Mi egy vizsgálat keretében sok éven keresztül jártunk fürdetésekhez.

Egy meghatározott szempontrendszer alapján regisztráltuk a fürdetés menetét. Rengeteg döbbenetes tapasztalatot gyűjtöttünk. Az elsőszülött gyerek fürdetése annyira jellegzetes, minden többitől különböző, mert először is hatalmas hőmérőket dugnak a vízbe, ott van a nagymama, ott van a szomszéd néni, mert azok már fürdettek gyereket, és mindenki aggódik. Tulajdonképpen az élet más síkjain is ugyanerről van szó. A második gyereknél az anyuka bevágja a könyökét a vízbe, hogy elég meleg-e, aztán utánacsapja a gyereket, és ez a lezserség érdekes módon ott van a gyerek karakterében is. Az elsőszülött gyerek emiatt szorongó, másrészt viszont agresszívabb, mert ő az elsőszülött, és megtanul egy speciális fölényhelyzetet a kistestvérével való kapcsolatában, amelyet aztán más kortárs kapcsolataiban érvényre akar juttatni. Akkor, amikor a kistestvér megszületik, ő két-három évvel idősebb a testvérénél, és azt a szociális pozíciót, amelyet természetesnek tart otthon, az otthonon kívül, például az óvodában vagy az iskolában is megpróbálja érvényesíteni. Ezt a környezet nagyon rossz néven veszi tőle, ami rengeteg konfliktus forrása. Így azután az egyiké mindaddig, amíg nincs testvérük, rendszerint kívánják is, hogy legyen. Ez megint nagyon érdekes dolog. Nagyon szeretnék, hogy legyen testvérük, de alighogy a testvér megszületik, máris megjelenik a testvérféltékenység. Nagyon sok szülő gyerekvállalásának ez az egyik motívuma: „Azt akartam, legyen a fiamnak testvérkéje.” Ezt én kevésnek tartom. A szülőben a gyerek utáni vágy fontosabb kellene hogy legyen, mint hogy a gyerekek vágyik egy testvérré. Az ő kedvéért és kizárólag az ő kedvéért egy második gyereket a világra hozni kockázatos vállalkozás. De általában ez szokott lenni a helyzet, és az idősebb gyerekek fantasztikusan tudnak – fiúk és lányok egyaránt, talán a lányok jobban – anyáskodni a kicsi gyerekekkel. Szeretik is, ha a szülő bevonja őket. Döbbenetes megfigyelni, hogyan veszik át azt a beszédstílust,

amit az anyjuk és az apjuk használ. A szavakat és a hanghordozást. Úgy beszélnek a kistestvérükkel, ahogy a szülő beszél a kicsivel, és a bánásmódjukban és az aggodalmukban is mintha belebújnának a szülői szerepbe, mintegy modellálják az anyát. Van egy nagyon jellegzetes és keveset emlegetett emberi tulajdonság, az, hogy az ember képes belebújni a másik ember bőrébe, és az ő nézőpontjából szemlélni a világot. Ez nem azonos az empátiával, mert nem átéli a másik fájdalmát, hanem tudja, hogy amit mond, az milyen hatással van a másikra. Ha te engem nézel, akkor az én szakállas képemet látod, mert a te nézőpontodból ez van a vizuális központban, én meg a tiedet. A gyerekek ezt kicsi korukban nem tudják, és sok-sok évnek kell eltelnie, hogy megtanulják.

Mondok erre egy példát. Ha beszélgetek egy gyerekekkel, aki, mondjuk, éppen eszik valamit, és azt látom, hogy a csontot zsebre teszi, és megkérdezem, hogy miért tette el, akkor azt mondja, hogy „viszem a Pajtásnak”. Fel sem merül benne, hogy én nem tudom, hogy neki van otthon egy kutyája, akit Pajtásnak hívnak. Mert ha ő tudja, akkor az ő számára természetes, hogy azt én is tudom. Ahhoz, hogy ő tudja, hogy nekem gőzöm nincs az ő Pajtás kutyájáról, ahhoz neki az én fejembe kellene belebújnia, az én helyzetemből kellene gondolkodnia, ami viszont nem megy neki. Azt szoktam játszani, hogy beleteszek egy csillogó tárgyat a tenyerembe, keresztbe rakom a két öklömet, hogy találja ki a gyerek, melyik kezemben van. Ő rámutat a bal kezemre, és látja, hogy ott csillog benne a tárgy, majd ha ezt még egyszer eljátszom, akkor a hároméves törvényszerűen újra a bal kezemre fog ütni, ahol egyszer már megtalálta. A hatéves meg törvényszerűen a másik kezemre fog ütni, mert akkor jelenik meg a fejcskájében először, hogy „te azt hiszed, hogy én azt hiszem”. Ennek aztán nagyon sok áttétele van: „Te azt hiszed, hogy én azt hiszem, hogy te azt hiszed...”

De az első a fontos. És annak ellenére, hogy a hároméves gyerekek ez nem megy, mégis fantasztikusan képesek ezek az idősebb testvérek akár már hároméves korukban arra, hogy a kistestvérük bőrébe belebújjanak, és bele tudják érezni magukat az ő helyzetébe. Ez számomra feloldhatatlannak tűnő ellentmondás. Senki mással nem tudják megcsinálni, de a kistestvérrükkel igen. Ebből adódik aztán az, hogy hihetetlen gonoszágokat is el tudnak követni, mert pontosan tudják, hogy mi az, amitől a tesó elkezd hisztizni, mi az, amitől az anyu a fejéhez fog kapni és visítani fog, amit gyorsan elő is idéznek, mert éppen utálják azt a kis rohadékot. Ha azt akarják, hogy a kistesó büntetésben legyen, ennek a szerepátvételnek igen magas szintjét képesek produkálni. Persze ez pozitív irányban is működik. Azt mondja az ötéves, kárörömmel és vigyorogva, hogy egy percen belül kipukkad a lufi, és meglátod, hogy fog visítani, és akkor a lufi kipukkad, és a testvér tényleg visít. Vagyis tudja, hogy mi fog következni az adott helyzetből, és ezt jó és kevésbé jó aspektusokban is fel tudja használni, attól függően, hogy milyen a viszonya a kistestvérével.

Engedd meg, hogy visszatérjek ahhoz a gondolatodhoz, hogy csak az a gyerek szülessen meg, akit a szülők akarnak. Ezek szerint te minden fenntartás nélkül abortuszpárti vagy?

Hát tudod, nem sokkal ezelőtt valószínűleg igennel válaszoltam volna. Most, hogy intenzíven olvasom a magzati élet pszichológiai jelenségeivel kapcsolatos új felfedezéseket, már nem vagyok abortuszpárti. Nekem egyre határozottabban úgy tűnik, hogy a kínaiaknak van igazuk, akik az emberi életet a fogamzás pillanatától számolják, és nem a születéstől. Nagyon konkrétan fogalmazva, egyre inkább úgy érzem, és ezek nagyon friss élmények, hogy a születés nem olyan drámai változás az ember éle-

tében, mint ahogy én ezt eddig gondoltam. Nagyon komoly változás, hiszen a magzat elhagyja az anya testét, de az emberre válás már a méhen belül megtörténik. Ennek következtében az abortusszal kapcsolatos engedékenységem felülvizsgálatra szorul, melyet rövidesen meg is fogok tenni. De a fogamzásgátlással kapcsolatosan nagyon pozitív véleményt tudok mondani. Vagyis a családtervezés nagyon fontos dolog. Az embernek a XX. század óta rengeteg lehetősége van arra, hogy csak a várt gyerek szülessék meg. De ha a gyerek már megfogant, hihetetlenül gyorsan válik – a szó köznapi, individuális értelmében – emberre, és az abortusszal egy emberi életet oltunk ki.

Elmondok neked egy példát, amit egészen megrendítőnek tartok. Európai uniós előírás, hogy ha egy nő 35 éves kora után teherbe esik, akkor amniocentézist kell nála végezni, ami azt jelenti, hogy a terhesség meghatározott időszakában egy hosszú tűvel átszúrják az anya hasfalát, behatolnak a magzat-burokba, és a magzatvízből mintát vesznek. Ennek alapján pontosan meg lehet állapítani, hogy bizonyos genetikai betegségek, mint például a Down-kór, fennállnak-e a magzatnál vagy sem, 35 év fölött ugyanis megnő a valószínűsége, hogy génkárosodott fogamzás történik. Az én feleségem 37 éves volt, amikor a harmadik gyerekünkkel terhes lett, és akkoriban ez a szabály még Magyarországon nem létezett, csak ajánlották a negyven év feletti nőknek. Mi megcsináltattuk ezt a vizsgálatot, mert a feleségem gyógypedagógus, és rettenetesen féltünk, retgettünk a betegségektől. Na már most azok a kutatók, akik különleges, mikroszkopikus méretű kamerákkal hatolnak be az anyaméh környékére, azt írják, hogy a magzat egészen döbbenetes módon reagál, amikor a tű behatol a burokba. Vannak magzatok, akik – nem félek a jelzőtől – rémülten húzódnak vissza, és a szívverésük felgyorsul, mások meg dühbe gurulnak, és agresszívan rugdosnak a tű felé. Képzeld el ezt a burkot tele a

magzatvízzel, melyben a magzat mint egy asztronauta lebeg, és egyszer csak ebbe a burokba behatol egy idegen test. És a magzat úgy reagál, mint egy ember. Megrémül vagy dühös lesz, de egyedi módon, emberként reagál. Ott egy élőlény van, egy emberke, és akkor, amikor úgy döntök, hogy ezt a terhességet én nem tartom meg, bármilyen okból, akkor tudomásul kell venni, hogy ott egy emberi lény elpusztításáról van szó. Borzasztóan nehezen mondom ki most életemben először ezeket a szavakat, mert nem gondoltam még igazán végig. Rengeteg meggyőző cikket olvastam a témában. Képzeld el, hogy volt egy örült kutató, akinek az jutott az eszébe, hogy ártalmatlan édesítőanyagokat fecskendezett a magzatvízbe, és utána a kamerák mutatták, hogy milyen mohón nyeldesi a magzatvizet a magzat. Hát ízlett neki. És amikor keserű ízt fecskendezett be, akkor az istennek se nyelt volna egy kortyot se, mert utálta. Szóval egy ember van ott. Egyetlen vizsgálatot hadd említsek még: terhességük utolsó periódusában megkértek várandós anyukákat arra, hogy naponta rendszeres időközönként olvassák fel magzataiknak a *Macska a kalapban* című játékos gyermekmondókát. Amikor a babák megszülettek, olyan cumit kaptak, amely egy magnetofonnal volt összekapcsolva. A szalagon többféle szöveg volt hallható, köztük az anya hangja, a *Macska a kalapban* olvasása közben. A babák a cumi szívásának intenzitásával mintegy válogatni tudtak a szalagról érkező „műsorok” közül, és talán mondanom sem kell: néhány próbálkozás után minden baba tévedhetetlenül kiválasztotta azt a szívóerőt, amelynek segítségével az édesanyját hallhatta, amint épp a mondókát olvassa!

Majdhogynem azt mondom, az abortusz nem sokkal humánusabb vagy emberibb, mint a Taigetosz. Gyakorlatilag mindegy, hogy a gyerek elpusztítása a születése után történik-e vagy hónapokkal korábban. Én ezt nem tudtam. Nem tudtam, hogy a nyolc-

hetes magzat már reagál, ha az arcát megsimogatják, és a tízhetes már szándékosan – tehát nem reflexesen! – mozog a magzatvízben. Vannak olyan nem kívánt terhességek, amelyeknek a következményei nagyon rosszak lehetnek, és jogos lehet a szülő rémüllete, mert nem akar gyereket, de ha tudom, hogy ott egy élőlény van, akinek a sorsáról most fognak dönteni, már nem olyan könnyen állok a szülő pártjára, mint ahogy eddig tettem.

Legalább egy kérdés erejéig beszéljünk a testvérekről. Te is említetted már – mellesleg – a féltékenységet. Tudatos értelmiségi szülők egészen elképesztő módokon próbálják megelőzni a testvérek féltékenységét. Hallottam olyat, hogy az apa a kórházból ajándékot vitt haza az idősebb testvérnek, mondván, ezt az újszülött küldi neki. A kérdés az, hogy elkerülhető-e a testvérféltékenység.

Nagyon kategorikusan válaszolva: egyértelműen nem. Nem találkoztam olyan kétgyerekes családdal, ahol a testvérféltékenység valamilyen szinten és formában – a szint és a forma két külön kategória – ne létezett volna. A három-négy gyerekes családokban már igen. A kétgyerekes családban a testvérféltékenység szükségszerűen van jelen. Ezeknek az értelmiségi családoknak a tragikomédiája éppen az, hogy ezzel a kétségbeesett aggodalommal tulajdonképpen kitermelik, forszírozzák a testvérféltékenységet. Arról van szó, hogy amikor az anyuka egy szép piros almát úgy vág ketté, hogy utána a mérlegre teszi, hogy egy grammal se jusson az egyiknek több, mint a másiknak, ezzel arra hívja fel a gyerekek figyelmét, hogy nemcsak az az érdekes, hogy nekem elég-e, amit kaptam, hanem arra is figyelnem kell, hogy nem kapt-e többet a másik. Hiszen genetikailag a gyerek csak azt akarja, hogy a neki megfelelő megkapja, számára minden más közömbös. Arra fel kell hívni a figyelmét. Ha öt percig ölben tartottam

a babát, és most a nagyobbik gyereket is pont öt percre ölbe kell vennem, nehogy féltékeny legyen, akkor ezzel én magam provokálom ki a testvérféltékenységet. Hazánkban közhelyszerű reakció, hogy a verekedő testvéreknek azonnal meg kell csókolniuk egymást, mert a testvérek szeretik egymást. Ezek a módszerek lényegében csak arra jók, hogy egy életre megutálják egymást. Ha azt akarom, hogy ezek a nagyon átmeneti dühök és indulatok, amelyek szükségszerűen jönnek létre az egy családban élő gyerekek között, tartós ellenérzéssé fejlődjenek, akkor így kell viselkedni. Én mindig jobb receptet tudtam adni arra, hogy egy gyereket hogy kell elrontani, mint arra, hogy hogyan kell megjavítani. Az elrontás legjobb módszere, ha azt mondom, most pedig béküljetek ki, miközben legszívesebben épp megfojtanak egymást egy kanál vízben. De a testvérféltékenység egy bizonyos foka, ezt én úgy fogalmazom magamnak, hogy a „csonttörés”, tilos. Csonttörésen a verekedést értem. Tehát utálhatják egymást, gyűlölködhetnek, mindent lehet, de a „csonttörés” tilos. Ebbe a „csonttörés” nélküli veszekedésbe, nézeteltérés-halmazba lehetőleg nem szabad beavatkozni. Uramisten, amikor az anya beküldi a férjét, hogy: „Menj már be, Lacikám, csinálj rendet a gyerekszobában.” És akkor a szerencsétlen apa bemegy, és elkezdődik az oknyomozás. Hogy „ki kezdte”? Na most arra még nem volt példa, hogy a felelőst ki lehessen deríteni, mert mindkét gyerek a lehető legőszintébben, tehát nem hazudva, teszi felelőssé a másikat. Amikor már negyedórán keresztül megy ez az oknyomozás, és az apa már az örület határán áll, végül mind a kettőnek lekever egy nagy frászt, és úgy hagyja ott őket. És akkor az anya, aki közben a konyhában várakozott, a szemére veti, hogy: „Azt nem mondtam, hogy verd is meg!” Ezt követően jól összevesznek, és még mindig utálják egymást, amikor a gyerekek már rég elfelejtették az egészet, és pompásan játszanak együtt. Szóval ezeket rá

kell bízni a gyerekre, miközben a „Csonttörés tilos!” táblát kitenném a gyerekszoba falára. Engedni kell, hogy saját maguk oldják meg a problémáikat.

De egyvalamit hadd mondjak még. A testvérféltékenység jellege is lehet különböző. Vannak szeretetbe öltöztetett féltékenységek, és ezek komoly aggodalomra adhatnak okot. Rend szerint az idősebb testvér féltékeny a kisebbre, és különféle, a kicsi érdekében történő cselekvésekkel tudja álcázni néha kifejezetten veszélyes és agresszív cselekedeteit. Egy kollégám mesélte azt az esetet, amikor egy négy-öt év körüli nagyobbik testvér pattogatott kukoricával tömte tele a pici csecsemő száját. Ő csak adni akart, hogy a tesónak is legyen pattogatott kukoricája. Úgy tesz, mintha jószívű testvér lenne, miközben nagyon jól tudja, hogy ezzel nagy kárt okoz. Itt megint arról van szó, hogy ő bele tud bújni a szülő bőrébe, tudja, hogy a szülő meg fog neki bocsátani, mert ő csak jót akart, miközben a kisebbik testvér életveszélybe kerülhet az ilyen jótékonkodástól. Erre rettenetesen kell vigyázni, bár hozzáteszem, hogy az ilyen megjátszott szeretetek idővel valódi szeretetté tudnak válni. Tehát van ennek pozitív aspektusa, de a szülőnek nem szabad belebeszélnie a testvérféltékenységbe, engednie kell, hogy a gyerekek kibontakoztassák saját védelmi stratégiáikat. Egy kicsinek annyi fegyvere van, nagyon sok mindent tud használni, hogy megvédje magát, és ne vegye fel az arzenáljába, hogy ő akkor is sikít, ha a nagyobbik nem is bántja, mert pontosan tudja, hogy berohan a szülő, és a nagyot rendre utasítja. Ez már a kisebbik testvér fegyverzetének az egyik nagyon sajátos formája. Ilyen tapasztalatai ne legyenek. Nem igaz az sem, hogy „okos enged, számár szenved”, mert ettől a nagyobbik megint csak meg fogja gyűlölni a kicsit, mert mindig neki mondják, hogy hagyja a kicsit, mert ő az okos. Ha ezeket a megküzdési stratégiákat maguk alakítják ki, ha a szülő azt látja, hogy időnként ugyan rette-

netesen utálják egymást ezek a gyerekek, de ha jön egy külső ellenség, akkor azonnal összefognak, és egységként tudnak fellépni ellene, akkor semmi probléma nincs.

Nem a szülő magatartásán múlik, hogy milyen irányú a féltékenység?

Azért gyakoribb a nagyobb testvér féltékenysége a kicsire, mert megszokta, hogy ő a család középpontja. Ő az egyetlen gyerek, ő az egyke, mindenki őt dédelgeti, és egyszerre kikerül ebből a kivételezett helyzetből. Trónfosztás történik, bekerül ebbe a szituációba egy idegen, egy jöttment. Ebből adódik, hogy először mindenképpen a nagyobbik válik féltékennyé a kisebbre. A későbbiek során aztán a fordítottja is előfordulhat. Kialakulhatnak koalíciók, mint például az anya-lánya vagy apa-fia koalíció, de vannak szülőkoalíciók szemben a gyerekközponttal. Szóval ezen belül aztán mindenféle irányban létezhetnek féltékenységek, de a testvérféltékenység ősszállapota, amikor a nagyobbik a kisebbik betolakodóra válik féltékennyé, mert úgy érzi, hogy az a betolakodó kiszorítja őt abból a pozícióból, amelyben ő korábban nagyon jól érezte magát.

Szüljenek-e azok a nők, akik közelednek a negyvenedik életévükhöz, egyedül vannak, és egyetlen vágyuk az, hogy gyerekük legyen? Mindegy, kitől, mondják, csak legyen.

Ezek a nők hosszú éveken keresztül nem is gondoltak arra, hogy gyereket hozzanak a világra. Bár ha én erről beszélek, azt mondják, hogy ez nem egészen így van, mert ugyan akartak, de nem volt férfi, akivel ezt a vágyukat megvalósíthatták volna. Ebben is van persze igazság. A döntő elemet én mégis az otthon kívüli szocializációban látom. A mai lányok általában a

húszas éveik végén ébrednek rá arra, hogy jézusom, ha nem sietek, még lemaradok valami fontos dologról. Ezt evolúciós értelemben gondolom, aminthogy ők is, csak ők nem tudják, hogy evolúciós értelemben gondolják. A génjeimmel nem tudom a túlélésemet biztosítani. Aztán harmincévesen elkezdene keresgélni, és nem találhat partnert. Mert aki ijedten és kétségbeesetten keresgél, az elől elhúzódnak a férfiak. Vagyis itt egy fontos pszichológiai összefüggés van. Könnyen visz férfiakat a lakására, könnyen válik erőszak áldozatává, és így tudja elérni azt, hogy 35-36 éves korában nagy nehezen összehoz egy gyereket élettársi vagy házastársi kapcsolat nélkül. Én ezt sok minden miatt nehezményezem. A legfontosabb, hogy a mai családok felbomlásának legfájdalmasabb következményeként élem meg azt, hogy a mai gyerekek – ezt sokszor elmondtam – apa nélküli társadalomban élnek. Az óvodában és az iskolában is csak nőkkel, gyakran frusztrált nőkkel találkoznak, ugyanúgy, ahogy otthon az anyukájuk is frusztrált nőként neveli őket. Ezt én nagyon veszélyes dolognak tartom, és a feminizálódás egyik okának, hogy megint visszakanyarodjak egy korábbi témához. Apa nélkül nem lehet rendesen gyereket nevelni, mint ahogy anya nélkül sem. Olyan helyzetet is nehezen tudok elképzelni, hogy egy férfi a születése pillanatától maga neveli fel a gyereket, de ugyanolyan nehezen tudom elképzelni, hogy egy nő teszi ugyanezt. A férfi és a nő szerepköre nagyon határozottan körülírt, egymást kiegészítő szerepek. Ugyanúgy, ahogy a családon kívüli létezés és a családon belüli létezés kiegyensúlyozza egymást, a családon belül ezt az egyensúlyt a férfi és a nő, az apa és az anya együttes jelenléte biztosítja. Szívesen beszélek majd arról, hogy mi ez a speciális apai funkció, melyet a nők általában nem tudnak pótolni, és a hiánya, ami nem kisgyerekkorban mutatkozik meg leginkább, hanem serdülőkorban és utána, nagyon is érezhető. Tehát ez hosszú távú hatás, amely-

nek a következményei 15-20 évvel később jelentkeznek. Ezért én a magam részéről mindig rossz néven vettem az olyan programokat, amelyek arra irányulnak, hogy nekem társ nem kell, csak gyerek.

Persze gyereknevelésben mindkét szülőnek megvan a maga szerepe, de ez nem változtat a tényeken: rengeteg szingli szül gyereket, a házasságban élők pedig sokszor a gyerek születése utáni első években elválnak. Apa egyáltalán nincs vagy csak vasárnapi apuka van.

Én mindent megtettem ez ellen, amit egy ilyen szakmában dolgozó ember megtehet, és ami borzasztóan kevés. Ahol lehetett, írtam, beszéltem róla, fölemeltem a szavam ellene. Ha egy pár összeházasodik, nem tervezik, hogy elválnak. A házaspár felelőssége a szocializációban ezért kisebb, ha válásra kerül a sor, hiszen ez nem volt betervezve, úgy tervezték, hogy együtt nevelik fel a gyereket. Abban az esetben viszont, ha a nő tudatosan azt mondja, hogy nekem nem kell a férfi, csak arra, hogy gyereket csináljon, és a legegyszerűbb egy spermabank lenne, akkor a felelősség egyértelműen ezen a nőn van, mert nem tudja tisztességesen felnevelni a gyereket. Ha óvatos akarok lenni, azt mondom, hogy százból kilencven nem tudja tisztességesen felnevelni a gyereket. Az igazság az, hogy nem vagyok érzéketlen a társtalanul maradt nő kétségbeesése iránt, és elismerem, hogy a szíve mélyéről jön az a kétségbeesett vágy, hogy ő gyereket neveljen. Hogy neki kell egy gyerek. De néha az jut az eszembe, hogy úgy kell neki ez a gyerek, mint egy kiskutya. Ahogy a mai házaspárok jogot formálnak arra, hogy gyereket csak akkor vállaljanak, ha megteremtették a megfelelő feltételeket, anyagiakat, lakást, úgy a gyereknek joga van oda születni, ahol egyensúly van, és ahol viszonylag harmonikusan tud felnőni. A gye-

rek élőlény, és nemcsak hogy élőlény, hanem emberi lény, ezért a gyereket eleve egyedül nevelő nő olyan felelősséget vállal, amelyet nagyon nagy valószínűséggel nem fog tudni sikerrel teljesíteni. Még az örökbefogadásoknál is előnyben részesítik az intakt párokat. Ez nem alaptalan, ez jogos.

Persze a gyerek szempontjából teljesen igazad van, de a nő szempontjából azért ez nem olyan egyszerű, hiszen nem csak a magányosságát akarja oldani, amihez egy kiskutya is elég lenne, hajtják az ösztönei. Egy férfi le tudja élni az életét gyermektelenül, és többnyire nem kell attól tartania, hogy az élete katasztrófába torkollik, ellenben egy nő élete majdnem mindig katasztrófa, ha nincs gyereke.

Borzasztó dolog az, ha valamilyen érdek alapján mindig összecserélik a hagyományos és modern felfogásokat a nemek közötti különbségről. Azt mondjuk, hogy a nő biológiai értelemben anya, a férfit viszont szocializálni kell az apaságra, ő biológiai értelemben pompásan megvan gyerek nélkül. Ez nagyon tradicionális szemlélet, és nem biztos, hogy így van. A férfinban ugyanúgy él az evolúciós ösztön. Örökké szeretnénk élni, és ezt csak egyetlen módon tudjuk megtenni, ha a génjeink túlélését az utódainkban biztosítjuk. Az utódainkban élünk tovább. Ha ez igaz, akkor a férfinban ugyanilyen módon él ez az ösztön. Az más kérdés, hogy a férfinak több lehetősége van, hiszen ő minden egyes közöset során hímivarsojtek milliárdjait spricceli szét, a nőnek meg havonta egy petesejtje van, amelyikre rettenetesen kell vigyáznia. A férfinak sokkal több a lehetősége arra, hogy utódokat biztosítson, akár házasságban, akár azon kívül, akár tudja, hogy van öt gyereke valahol a világban, akár nem. A nő számára ez nem ilyen egyszerű. Ennek vannak pszichológiai következményei. De a túlélés mindkét nem alapvető ösztöne. Ez az evolúció lényege. Itt vagyok én, 71 éves elmúltam, ha-

marosan meg fogok halni, és a túlélésemet egyetlen módon tudtam biztosítani: a gyerekeimmel. Másképp nem. Ha egy férfiember soha nem él nemi életet, vagyis teljesen biztos abban, hogy nem lehet utódja, és ebben még reménykednie is fölösleges, akkor a helyzete hatvanéves korában nem sokban fog különbözni a hasonló cipőben járó hatvanéves nőtől. Csakhogy a magányosan élő férfiak kilencven százaléka legalább reménykedhet benne, hogy valahol van utódja, és elenyészően kevés azoknak a száma, akik biztosan tudják, hogy nekik nincs gyerekük. Ha a nő szingli és gyermektelen, ott nincs ilyen esély. Itt a különbség, és ezért lehet kétségbeesettebb egy nő hasonló helyzetben, mint a férfi. De az alapösztön, a túlélésre vonatkozó ösztön szerintem ugyanúgy megvan a férfiban, mint a nőben. Az emberiség fennmaradásának ösztöne ez.

Elmegy hozzád egy első gyermekét váró házaspár, és megkérdezi, hogyan és miből készüljön fel a gyereknevelésre. Ha jól emlékszem, a gyereknevelés mint divat Magyarországon akkor kezdődött, amikor Benjamin Spock könyve megjelent. Kicsit korábban pedig Pikler Emmi volt népszerű. Nem tudom, hogy ma is hatnak-e a Pikler Emmi-féle vagy a Spock-féle gyereknevelési elvek. Te mit mondanál egy szülőnek, milyen könyvet vegyen elő, ha nem csak a saját ösztöneire akar hagyatkozni?

Azt, amelyet épp most írok. Két óriási egyéniségről beszéltem. Pikler Emmi és Benjamin Spock. Pikler Emmi nemzetközi, elsősorban francia elismertsége óriási ma is. Nagyon nagy egyéniség volt. Ő egy csomó fantasztikusan jó dolgot ír le a kisgyerekek és a gondozó kapcsolatában. És nem véletlenül mondom, hogy kisgyerek és gondozó, és nem azt, hogy anya és gyermeke, mert a Pikler-módszer kiteljesedése a Lóczy, a csecsemőotthon, mely rendkívül eredményes volt, hiszen a csecsemőotthonok

ban nevelkedő gyerekeknél garantált a deviáns fejlődés, a beilleszkedésképtelenség. A Lóczyban nevelkedett gyerekek sikeres felnőttekké váltak. Azonban ő maga is tudta, és ebből rengeteg elvi vita származott, hogy a csecsemőotthon nem család. Hogy az otthonban nevelkedő gyerek kapcsolata a gondozónővel nem modellálja anya és gyerek kapcsolatát. Ezt ő annyira tudta, hogy *expressis verbis* hangsúlyozta is: nem szabad engedni, hogy egy gondozónő megszerezze a gyereket, és vice versa, hogy a gyerek megszerezze a gondozónőt. Mert ez a fajta anya-gyerek kapcsolat kifejezetten veszélyes a csecsemőotthonban. Ebben nagy igazság volt, hisz óriási volt a fluktuáció. Fölvettek oda vidékről éppen feljött fiatal kislányokat, akik ott dolgoztak néhány hónapig, aztán odébbálltak. Képzeld el, micsoda frusztrációt jelent egy baba számára, ha elkezd kötődni egy gondozónőhöz, aki aztán eltűnik. Az anya elvesztését sorozatban éli meg az ilyen gyerek. Hiszen az élet első hat-nyolc hónapja kritikus időszak ebből a szempontból. Mindaz, amit szeretetnek hívunk, ez az egész furcsa massa tulajdonképpen ekkor válik a sajátunkká, ekkor tanulja meg a gyerek azt, hogy egy személyhez tudjon ragaszkodni, ami minden szeretet és szerelem alapja. A mai kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy a jó szülő-gyerek kötés az élet első éveiben alapvető feltétele annak, hogy valaki szerelmes tudjon lenni, ne csak „szeretkezni szeressen”, hanem szerelmes tudjon lenni. Pikler tudta, hogy egy ilyen anyafigura elvesztése szörnyű sérülést okoz, és ennek megelőzése érdekében dolgozott ki olyan módszereket, amelyek lehetővé tették, hogy a gyerek ember módjára legyen ellátva.

Vagyis Pikler Emmi általános nevelési koncepciója arra irányult, hogy a gyerek szeretet nélkül mégis normális, sikeres emberré tudjon válni? Mintha a Pikler Emmi módszerére jellemző ridegtartás is erre utalna.

Ő egy olyan rendszer mellett tette le a garast, amely pontosan leírja – többek között –, hogy a gyereket hogyan kell fogni, precíz módon tisztába tenni, fürdetni, etetni, játszani vele úgy, hogy a gondozó „kicsalja” a gyerekből a maximumot, mégis minden igazi belső szív és játékoság nélkül. Te azt mondod, hogy ridegtartás, én viszont azt mondom, hogy az adott helyzetben – és nem az általam nagyon szeretett Pikler Emmi és a kollégáimat védem ezzel – óriási igazság volt ebben. Utánkövetéses vizsgálatokkal igazolni tudta, hogy a nála nevelkedett gyerekek sorsa összehasonlíthatatlanul jobban alakul, mint bármilyen más, állami gondozásban nevelkedő gyereké. De amikor mi beszélgetünk, akkor nem az állami gondozott gyerekekről van szó. Az egy külön téma. Állami gondozottak esetében optimális körülményeket két módon teremthet az ember. Az egyik a Pikler Emmi-féle módszer. A másik pedig az örökbefogadás. A nyolcvanas évek elején élesen ütközött is egymással ez a két tendencia: a piklerizmus és az örökbefogadás. Az örökbeadás hívei azt mondták, hogy nem Pikler Emmi és a Lóczy kell, hanem azt kell elérni, hogy Magyarországon ne legyen csecsemőotthon, hanem család legyen, amely befogadja az árvákat, mert számukra ez a legjobb megoldás. Ebben is rengeteg igazság és persze számos hibalehetőség van. Ugyanis nem lehet gyerekeket kiszórni az első jelentkezőnek. Nem csak tiszta szívjóságból akarnak emberek örökbe fogadni, olyan személyes háttér és környezet is létezik, ahova nem kerülhet gyerek. Ezzel szemben álltak a Lóczy hívei, akik azt mondták, hogy a csecsemőotthonban nevelkedő gyerek helyzetét kell olyanra tenni, hogy a gyerek számára az élet az állami gondozás ellenére is kibíráható legyen. Én úgy gondolom, hogy ez a két tendencia megfér egymás mellett, mert az örökbefogadás borzasztóan fontos dolog, de hihetetlenül nehéz, adminisztratív okokból is, és ott van a csecsemőotthon, ahol a Pikler-féle módszer utolérhetetlen.

Spockról is szívesen hallanám a véleményedet, mert annak idején minden szülő az ő könyvét lapozta fel minden pillanatban, hogy épp mit kell a gyerekekkel csinálnia.

Az az igazság, hogy bennem már elég halványan élnek a Spock-könyv emlékei. Spock tulajdonképpen nagyon szakszerűen és humánusan író orvos volt, határozott elképzeléssel arról, hogyan kell gyereket nevelni. Ez az elképzelés az ötvenes-hatvanas években revelációnak számított, hiszen Amerikában – de Európában is – mindaddig axióma volt, hogy a csecsemőt „a szélőtől is óvni kell”, még hozzáérni is alig-alig szabad, háromóránként kell etetni – akár éhes, akár nem –, és a tápszer legalább olyan értékes táplálék, mint az anyatej. Spocknak elévülhetetlen érdemei vannak abban, hogy felhívta a figyelmet a szülő és a gyermek testi kapcsolatának fontosságára, a szoptatás – az anyatej – valódi értékére, arra, hogy a csecsemőnek akkor adjunk enni, amikor éhes, és ne akkor, amikor „itt az etetés ideje”, és számos egyéb kérdésben is. Ugyanakkor mai szemmel egy kicsit túl „tudományos”; az olvasóban azt az érzetet kelti, hogy amit leír, megcáfолhatatlan igazság, és ha a szülő követi a tanácsait, nem érheti kudarc. Mintha nem lenne tekintettel arra, hogy mi – szülők és gyerekek – nagyon sokfélék vagyunk, és nem létezik általános érvényű recept, ami mindig és minden családban beválik. Miközben hihetetlenül nagyra tartom, és remélem, senki nem fogja azt gondolni, hogy én ezt a már sok éve nem élő amerikai orvost riválisnak tekintem. Nem akarom én őt bántani, isten őrizz, és biztos, hogy a könyvében sok-sok hasznos és fontos dologról írt. Már csak azért is, mert emlékezetem szerint nagyon részletes, nagyon aprólékos útmutatásokat adott. Az elsőszülő apák és anyák pedig borzasztóan bizonytalanok, és nagyon fontos nekik, hogy legyen valamilyen útmutatás, egy tekintély, aki igazolja, vagy éppenséggel helyte-

leníti, amit csinálnak. Akihez igazodni tudnak. „According to dr. Spock” – mondták az amerikai szülők, és hitték, ha Spock doktor tanácsainak megfelelően bánnak gyermekeikkel, nem történhet semmi baj. Én olyan útmutatást szeretnék adni, amelyik a mai világban, a mai emberek számára nyújt fogódzót – de semmiképpen sem garanciát! Ebbe a könyvbe lopnám bele mindazt, amit a gyereknevelésről gondolok, ami nem konzisztens Spockkal vagy Pikler Emmivel, de a lényegét tekintve mindkettőhöz közel áll.

Akkor most „lődd le” a készülő könyvet. Meg tudod-e tömören fogalmazni azokat a lényeges és nem semmitmondóan elvont gyereknevelési elveket, amelyeket ebben a könyvben leírsz?

Majd kiderül. Amit Pikler Emmivel és Spockkal kapcsolatosan mondtam, abból a vájt fülű olvasó tudni fogja, hogy én elsősorban ezt a nagyon tudatos, A-tól Z-ig megtervezett gyermeknevelést rühellem. A valóságban ez soha nem tud megvalósulni, tehát akarni is fölösleges. Az én alapgondolatom talán Rogerséhez áll a legközelebb. Mai szóval ezt talán liberálisnak mondanák, de szerintem nem lehet ezt egyetlen szóval jellemezni, ma meg különösen félreérthető, ha az ember valamit liberálisnak nevez. Rogers azt mondja, hogy az emberben ott van a „mivé válás” magva. Igazából tehát a nevelés nem arról szól, hogy én kitalálok valamit, ahogy ezt a klasszikus viselkedés-lélektan gondolta annak idején, vagy Madách a falanszterben. Az emberben benne van az, amivé lesz, és az én feladatomban az, ami nem könnyű, hogy segítsék neki kibontani saját magát. Azt, ami *par excellence* ott van benne. Az ember nem születik sem jónak, sem rossznak, tehát téved mindenki, aki a veleszületett gonoszról ír, ahogy ezt nagyon sokan tették, tulajdonképpen még Freud is, akik azt hitték, hogy a szocializáció nem más, mint a veleszüle-

tett rossz korlátok közé szorítása. A pedagógia kilencven százalékban a jutalmazások és a büntetések rendszeréről szól. Én mind a kettőt utálom. Gyűlölök jutalmazni, és még jobban gyűlölök büntetni. Hogy lehet megvalósítani a nevelést, hogy ne legyen benne se jutalmazás, se büntetés? Emlékszel a kertészhasonlatomra? A tujából sohasem lesz ciprus. De hogy a tuja milyen lesz, az attól függ, hogy milyen földbe ültetem, mennyi tápanyagot adok neki, hogyan gondozom. Ezerféle dologtól függ, és ez egyáltalán nem mindegy. Hihetetlenül sok munkát igényel. Engedni felnőni valakit – ennél nehezebb és szebb feladatot elképzelni sem tudok. A modern nevelés tragédiája – mellesleg nemcsak a családban, de az iskolában is – tulajdonképpen az, hogy ezt nem teszi lehetővé. Nem engedi. Vagy erőszakosan – mindenáron! – nevel, vagy elhanyagol, ami nem azonos azal, hogy engedi felnőni a gyereket, mert ez állandó – testi vagy szellemi – jelenlétet igényel. Azt, hogy egyengessem az utat a gyerek számára. Valamikor sokat beszéltem a televízióban az engedékeny nevelési stílusról, és mindig elmondtam, hogy ez nem azt jelenti, hogy mindent rá kell hagyni a gyerekekre, bár ez igen kényelmes, csak a neveléshez az égvilágon semmi köze nincs. Azt jelenti, hogy nekem engednem kell, hogy az legyen, ami lenni akar. Engedj meg egy szakmai gondolatot erről. Én Rogerset olvasva arra jutottam, hogy az embernek tulajdonképpen két felettes énje van. Freud szerint csak egy. Ez az „über ich”, az a felettes én, amely az ember moralitását irányítja, amely megbüntet, ha hibázok vagy hibázni szándékozom, és megjutalmaz, ha valami jót gondolok vagy teszek. Ugyanakkor van egy másik felettes én, amely régebbi ennél. Az a mag, amelyről az én olvasatomban Rogers beszél, a személyiség, amivé az ember lenni vágyik. Ennek következtében a gyerekek nagyon nagy részében kialakul egy súlyos ellentmondás. Mert nemcsak az születik velünk, hogy mivé akarunk válni, hanem az

is, hogy vágyunk a számunkra fontos felnőttek szeretetére. Na most, ha a szülők azért szeretnek, mert ahhoz a normarendszerhez igazítom az életemet, amit ők kitaláltak nekem, viszont a saját, velem született énnek ez ellentmond, akkor baj van. Még egyszerűbben fogalmazva: döntés előtt állok. Vagy azt a felettes ént fogadom el, amiért a szülő szeret, és nekem velem születetten fontos, hogy szeretve legyek, vagy a saját utamon járok, és vállalom a kockázatát annak, hogy elveszítem azt a szeretetet, amire viszont szintén velem született igényem van.

Ezt az ellentmondást kellene föloldani. Mert az esetek nagy részében azt látom, hogy van olyan gyerek, aki ezt a krízist úgy oldja meg, hogy a szülői szeretetet választja, és lemond az eredeti, a veleszületett, a genetikailag meghatározott „önmagaságáról” annak érdekében, hogy szeretve legyen. Ezek általában eminens gyerekek, akiket mindenki dicsér, mindenki szeret, ők a jó gyerekek, akik közben elveszítik saját magukat. És egyszer valamilyen módon rá is ébrednek, ki előbb, ki utóbb, hogy ez az út nem az ő útjuk, hogy a szociális elismerésért, a legfontosabb másik személyek elismeréséért lemondtak saját magukról. És van a másik út. Ha vállalom a szakítást; önmagam szeretnék lenni – még akkor is, ha nem szeretnek érte! Ez megint csak nagyon kalandos, és sok szempontból nagyon fájdalmas, mert nem könnyű lemondani a szeretetről. Megteremteni az egyensúlyt, hogy azért szeressenek, ami lenni akarok – ez a nevelés feladata. Ilyen borzasztó egyszerű – és ilyen bonyolult!

Honnan lehet tudni, hogy a megszülető, egyszeri és senki máséhoz nem hasonlítható gyerek mivé akar válni? Mintha ez lenne a kulcsa annak, hogy a te nagyon szép elveid a gyereknevelésről megvalósíthatók-e vagy sem. Én nagyon kevés emberről tudom elmondani, hogy az lett belőle, amivé veleszületetten lenni akart.

Én itt nem valamiféle szakmáról beszéltem, hanem a „self”-ről, arról, aki vagyok mint ember, a karakteremről, a jellememről, az értékrendszeremről, a világhoz való viszonyomról, aminek persze része a hivatás is, de a valamivé válás alatt most nem azt értem, hogy a gyerekekkel vele született, hogy ő orvos akarjon lenni vagy esztregályos.

Persze, én se erre gondoltam. Annak az egyediségnek kellene megvalósulnia, ami minden embert egyetlenné és megismételhetetlenné tesz. Ha én mint szülő tudatosítom magamban azt a feladatot, amit te most itt rám kiszabsz, hogy akkor vagyok a legjobb szülő, ha rózsát, és nem tulipánt akarok nevelni a rózsának készülő magból, ahhoz előbb tudnom kell, hogy ez a mag egy rózsának a magja-e.

Ez egész pontosan így van. Szerintem a legfontosabb szülői feladat az odafigyelés. A gondoskodás, a gyerekről való szülői gondoskodás elsősorban az odafigyelést jelenti, amihez viszont a gyerek csecsemőkortól kezdve naponta nyújt segítséget. Ez nem olyan képtelen gondolat. Mindenekelőtt nézzük meg azt, hogy mi az, ami egy újszülöttel a világra jött. Mit hoz ő magával, amiből kiindulhatok, ha van energiám, hogy odafigyeljek erre. Ha elfogadom azt, amit ez a vén Ranschburg mond. A legelső dolog, ami ebben a nagyon kicsi korban talán a legfontosabb, az, hogy az emberrel vele születik a temperamentuma, és ez a temperamentum kéthetes, háromhetes kortól már látható. Ennek a temperamentumnak jelenleg legalább kilenc típusa írható le, mert ez nagyon összetett dolog. A figyelem koncentrációjától, tartósságától, elterelhetőségétől kezdve a mozgékonyságon át nagyon sok tényező tartozik bele. A szülő mindezt az első pillanattól látja a gyerekén, mint ahogy az első pillanattól kezdve van elképzelése arról, hogy milyen gyereket szeretne. És itt jelenik meg először az, amit én az előbb általánosságban mond-

tam: amikor ez a kettő ütközik egymással. Azt akarom, hogy nekem jó gyerekem legyen, és a legtöbb szülő ezt akarja, mert nem szeretne energiát pocsékolni a gyerekre. Engedje meg, hogy szerethessem, ha éppen ráérek, és ne kelljen odafigyelnem, amikor nem érek rá. Azt mondja nekem egy anyuka, amit én ezerszer hallottam az elmúlt negyven évben: „Tetszik tudni, tanár úr, én olyan szerencsés ember vagyok, megetetem a gyermeket, tisztába rakom, leteszem, és rá se kell nézni a következő etetésig.” Nekem pedig mindig összeszorul a szívem, mert ott van benne ez az alapvető igény, hogy lehetőleg ne kelljen ránézni. És az a gyerek, aki megpróbálja kikövetelni magának, hogy ránézzenek, eleve bekerül a „rossz gyerek” amorf fogalomkörébe, amit én nem is értek. És ezt sokkal előbb fogják rá, mint ahogy saját maga rossz vagy jó lehetne, de aztán tényleg „rossz gyerekké” válik, elsősorban azért, mert ráfognak. Hazaviszi az anyuka a kórházból a babát, ma már két-három nap után, de rossz esetben egy hét után. A szülők akarták a gyermeket, otthon ott a külön szoba, a pelenka, a teljes kelengye, és egyszerre csak az történik, hogy ez a baba, aki nappal még remekül megvan, éjszaka üvölt, mint a fába szorult féreg. Hát erre nem voltunk felkészülve. És akkor megkérdezzük a doktor bácsit, hogy mi a teendő. A doktor bácsi pedig azt mondja, hogy nem szabad fölvenni, mert akkor el fogják kényeztetni. Én meg azzal kezdeném, hogy csecsemőkorban a gyermeket elkényeztetni nem lehet. Az a szó, hogy kényeztetés, nem való ehhez az életkorhoz. A csecsemővel vele születik az igény, hogy szeressék, ahogy erről már az előbb beszéltünk. Neki szociális igénye van, neki fontos lehet, hogy fölvegyék, hogy dédelgessék, hogy ringassák. Ezt tudományosan úgy szoktuk fogalmazni, hogy a magzati élethez hasonló helyzetet hozunk létre. Ezért jó, ha a végtagjai többé-kevésbé le vannak szorítva. A pólyát nem véletlenül találták ki. A pólya visszaidézi az anyaméhet. Azért jó, ha az anya mindig a bal karján tartja a gyermeket.

Figyeld meg, hogy a jobbkezes anyukák és a balkezes anyukák is így tesznek, ösztönösen, hogy a szívverésüket hallja a baba. Hogy segítsenek megteremteni a babának azt a helyzetet, ami- ben otthon érzi magát. Ha nem veszik fel, akkor már elkezdtek nevelni. És a baba megtanulja, hogy őt akkor szeretik, ha min- denkit békén hagy, és ha azt csinálja, amit ő szeretne, akkor nincs szeretve. De vannak babák, a temperamentumszinttől füg- gően, akik pont fordítva produkálják ugyanezt. Sokszor talál- koztam olyan babákkal, akik nappal megállás nélkül üvöltenek, és éjszaka alszanak. És itt egy képzett, a gyerekére odafigyelő szülő már tudhat valamit, amit ez előrevetít. Hiszen ha egy ba- ba nappal alszik, ez azt jelenti, hogy hihetetlenül sok inger éri, és védekezik, mert sokallja. Éjszaka pedig üvölt, mert akkor in- gerszegény környezetben van, és ingerkeresővé válik. Az a baba viszont, amelyik éjszaka alszik, kedveli az ingerszegény környe- zetet, neki az jó. Tehát itt egy alapvető karakterbeli különbség mutatható ki már a születés pillanatától kezdve.

Nem fordítva van ez? Aki éjszaka alszik, az ingergazdag környezetet kedveli, hiszen nappal ébren van, és befogadja az ingereket.

Nem. A baba, aki az ingerszegény környezetben jól érzi magát, az este csendjében és sötétjében békésen elalszik. Ez az inger- szegény környezet megfelel neki. Ha most a klasszikus introver- zió-extroverzió gondolatsort követem, akkor azt kell monda- nom, hogy az a baba – ezt nagyon óvatosan mondom, ennek nincs általam ismert szakirodalma, csak a tapasztalataim –, aki éjszaka megállás nélkül üvölt, nappal viszont elszunyókál, és a sok inger között pompásan érzi magát, nagy valószínűséggel extrovertálnak született gyerek, a másik pedig a fordítottja. Te- hát a szülő máris levonhat egy tanulságot. A lényeg az, hogy olyannak kell elfogadni, amilyen, hogy akkor lesz a gyerek bol-

dog – ha megengeded, hogy ezt az ósdi szót használjam –, hogyha extrovertálnak szeretjük, ha extroverzívnek született, és introvertálnak, ha introverzívnek született. Mind a kettő örök emberi értékeket mutat, de ha az extrovertáltból introvertáltat akarunk csinálni, mert nekünk az tetszik, vagy fordítva, akkor már adva van az a konfliktus, amiről elvi szinten már beszéltem neked. Ez már csecsemőkorban kezdődik. De mondok még valamit. Óriási tévedés azt hinni, hogy az anya, csak az anyát mondom, az apában nem vagyok egész biztos, szóval hogy az anya nem fedezi föl gyermeke különlegességét. Minden orvos és szakpszichológus legyint, vagy legalább lélekben legyint, amikor az anya arról beszél, hogy neki milyen különleges, milyen tehetséges gyereke van. Persze, elfogult a saját gyerekével. Évtizedekkel ezelőtt volt egy kutatásunk, amellyel megelőztük az amerikai szakirodalmat. Amikor az anya fölhívja a figyelmet a gyerek valamilyen speciális tulajdonságára, amiben ő több, mint mások, hogy például jóval előbb kezd el valamit, jóval hamarabb csinálja, akkor az esetek hetven százalékában így is van. Vagyis egész egyszerűen az a helyzet, hogy az igazi tehetséggondozás csecsemőkorban kezdődik. A következőről van szó. Ezek már nem a saját, hanem egy lengyel pszichiáter gondolatai, amelyeket én átvettem, és megpróbáltam kiterjeszteni. „Mire figyeljek? – kérdi az anyuka. – A gyerekem három hónapos, de már nyúl a tárgyak után.” Ez borzasztó érdekes, és minden szülőnek tudnia kell, hogyha egy három hónapos gyerek nyúl egy föléje függesztett tárgy után, az zseni. Mert igazából ezt négy-öt hónapos korban tudja egy gyerek, és egy-két hónap ebben az életkorban fantasztikusan hosszú idő. Akkor oda kell rá figyelni, és nem legyintek, és nem mondom azt, hogy a gyerek csak kapálódzott, és véletlenül fogta meg. Mert az esetek java részében igazat mond az anyuka. De mit csináljon ez az anyuka, mire figyeljen oda? Sokkal több tehetséges

gyerek van, mint tehetséges felnőtt, tehát valahol elvesznek ezek a gyerekek, a tehetség minden ellenkező híreszteléssel szemben el tud kallódni. Szóval mire figyeljen oda? És azt mondja ez a lengyel pszichiáter, hogy a tehetség korai, csecsemőkori jelei mindenekelőtt egyfajta különleges szenzitivitás-ban, különleges érzékenységben jelennek meg. Ennek az érzékenységnek több típusa van. Az egyik, amire oda kell figyelni, az érzékszervi érzékenység. Ha egy pedagógus elmegy családlátogatásra, és az anyuka előveszi a most hat-nyolc éves gyerek csecsemőkori képeit, amelyeken azt látja, hogy a babának minden képen le van csukva a szeme, mert zavarja a vaku, akkor felmerül a gyanú, hogy itt egyfajta érzékszervi érzékenységgel van dolgunk. Ugyanez a gyerek már babakorában kétségbeesetten hozza az odafigyelő szülő tudomására, hogy bizonyos ruhadarabok szúrják őt. Akinek az ingecskejéből ki kell vágni a címkét, mert főlseríti a bőrét, és allergiás foltokat produkál. Ez az érzékszervi túlérzékenység megmutatkozhat abban is, amikor azt mondja az anyuka: „Tetszik tudni, olyan érdekes, hogy ott van az én hat hónapos gyerekem a kiságyában vagy a járókájában, nyugtalan és sír, és egyszer csak a rádióban megszólal valami Mozart, és akkor az én kisbabám elhallgat, és elbűvölten hallgatja a zenét.” Erre oda kell figyelni. Vagy: a másfél éves gyereket nem lehetett elcipelni a Balaton-partról, mert lenyűgözve figyelte a naplementét, és olyan volt, mint aki el van varázsolva. Ez ugyanúgy érzékszervi túlérzékenység, ami a korai tehetség jele, vagy az lehet. A másik hasonló típus a motoros túlérzékenység, amely mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy a baba már egészen kicsi korától kezdve rettentő mozgékony. Ilyenkor azonnal felmerül a hiperaktivitás gyanúja. Létezik ma egy misztikus vonulat, és ez Magyarországon is megjelent már, amely ezeket a gyerekeket „indigógyerekeknek” hívja. Azt terjesztik, hogy ezek voltaképpen más típusú emberek, akik

egyfajta küldetéssel érkeztek a Földre. Mert észreveszik, hogy ezek között sok hihetetlenül okos gyerek van. Ugyanakkor nem tudják elviselni a túlzott mozgékonyágukat, azt, hogy sokszor hadarnak, dadognak, előfordul, hogy tikkelnék, mert ez a mozgásos nyugtalanság és kielégíthetetlenség jellemzi őket, miközben ott lapul bennük a tehetség. Ha beléjük akarjuk fojtani saját mozgékonyágukat, ha bele akarjuk kényszeríteni őket egy szigorú rend keretei közé, akkor ebből mindig nagyon nagy baj lesz, és csak ilyenkor jelenik meg például a hiperaktivitás, amiről most nem akarok hosszan beszélni. Az érzékenységi harmadik típusa a fantázia érzékenysége. Vannak gyerekek, akik az első osztályban vagy még az óvodában gyakran elbámméskodnak. Ők azok, akik az óvodában nem barátkoznak, nem tudnak társakat találni, viszont gyönyörű szépen játszanak.

Erről jut eszembe, a feleségem, aki óvónő volt, mesélt egy kisleányról, aki mindig egyedül ült egy sarokban. Egyáltalán nem volt boldogtalan, de csak ült és bámult maga elé, és egyszer, kora tavasszal a feleségem odament hozzá, és megkérdezte, hogy mit csinál, mire a kisleány azt felelte, hogy „várom a karácsonyt”.

Édes. Tapasztalataim szerint ezek a gyerekek, ha számukra kedves játékszer közelébe kerülnek, gyönyörűen tudnak játszani vele, majdnem teljesen függetlenül a szociális környezettől. Azt mondták nekem az óvónők, nem is egyszer, hogy az ilyen gyerekekről kezdetben azt hitték, hogy fogyatékos, mert nem volt képes kontaktust teremteni. Aztán látták, hogy mit csinál egy játékkal, hogy milyen gyönyörűen játszik. Ez a gyerek az, aki aztán az iskolában kibámul az ablakon, és várja a karácsonyt, a tanító néni pedig rászól, hogy „folytasd, Lacika”, és Lacika persze nem tudja folytatni, mert halvány gőze nincs róla, hogy miről volt szó. És akkor kap egy egyest. Leginkább az irodalmi tehetség-

gek kerülnek ki az ilyen típusú gyerekek közül, míg a motoros túlérzékenység nagyon gyakran a későbbi sportolók veleszületett háttere lehet, az érzékszervi túlérzékenység pedig sokszor képzőművészeti tehetséget rejt. Van azután az intellektuális érzékenység, a kognitív érzékenység, ezek a kreatív gyerekek, akik belehalnak, ha az Árpád-házi királyok uralkodásának évszámait kell bemagolni. Azt szeretik, ha kérdéseket tehetnek fel, és ha a kérdésekre nem csak egy igazán jó válasz van. Igazán kíváncsiak, igazi válaszokat keresnek a maguk számára, ami óriási nevelési feladatot ró a szülőre vagy a pedagógusra. Ezeket én „gepárd-kölyköknek” hívom, írtam is róluk. Ha megint specifikálni akarom, akkor ez a tudóslét háttere. És ott van végül az emocionális érzékenység. Az ilyen gyerek, ha öröm éri, jobban örül, mint mindenki más, ha bánat éri, jobban bánkódik, mint mindenki más. Az emocionális érzékenység egyfajta sérülékeny személyiséghez vezethet, és valószínűnek tartom, hogy az érzékenység másik fajtái közül bármelyikhez hozzákapcsolódhat. Sokszor mondják, hogy a tehetséges emberek nagyon sebezhetőek. Ennek a hátterében ez az emocionális érzékenység rejlik. Időnként egészen megdöbbenő, hogy miért nem pereg le róla, miért veszi annyira a lelkére. Ez az emocionális érzékenység súlyosan sebezhetővé teszi, ami a tehetség gondozásában alapvetően fontos és mindmáig elhanyagolt szempont. Itt is, ugyanúgy, mint a temperamentumnál, egész kicsi kortól vannak a szülőnek nemcsak feladatai, hanem „adatai” is, amelyeket ha észrevesz, akkor tudja, hogy miből induljon ki, és merrefelé haladjon. Tehát nem igaz, hogy csak az iskolai osztályzatokból derül ki, hogy tehetséges-e a gyerek vagy sem.

Én azt figyeltem meg, és kíváncsi vagyok, hogy te mit látsz e mögött, hogy a gyerekeknek két alaptípusuk van. Az egyik egy pillanatig sem tud meglenni egyedül, folyamatosan igényli

a környezete figyelmét, sokszor „hisztis”, a másik remekül elvan a játékaival, és alapvetően „nyugis”.

Szaktudásból és alkatomból kifolyólag nehezen tudsz olyan kérdést feltenni, amelyre röviden, egy mondatban tudnék felelni. Először is egy ilyen kérdésre a pszichológusnak a dependencia és az independencia, a függőség és a függetlenség problémaköre jut az eszébe. Azt a gyereket, aki ilyen módon kötődik a szülőhöz, dependensnek tartják. De persze ez is életkorfüggő lehet. Mert a szülő-gyerek kapcsolat lényege, ha az ember folyamatában nézi, az, hogy ennek a dependenciának ki kell alakulnia, és az életnek van egy bizonyos szakasza, amikor szükség van a dependenciára, mert ha ez nincs, az nagyon gyanús és nagyon veszélyes. Ez a szakasz körülbelül három-négy esztendőig tart. Ha két éves korában egy gyereknek teljesen mindegy, hogy otthon van-e vagy idegen helyen, hogy az anyuka van-e vele vagy bárki más, az nagy baj. Ez tipikusan az állami gondozott gyerekeknél van így. A szociális vagy tárgyi orientáció, az extroverzív vagy introverzív magatartás egyébként jórészt veleszületett jegy, de létezik úgynevezett figyelemkereső magatartás is (ez lehet agresszivitás, nyugtalanság, „hiszti”, bohóckodás), melynek oka – meg fogsz lepődni – az, hogy a gyerek kevesli a „fontos” felnőttek figyelmét, és számára a szidás vagy a büntetés, mely mégiscsak a vele való személyes foglalkozás jele, még mindig többet ér, mint az, ha észre sem veszik őt.

A csecsemőkortól a serdülőkorig tulajdonképpen három fontos életszakaszt különböztetsz meg, amelyek népszerű megfogalmazásban úgy hangzanak, hogy az „ölelj meg – engedj el – hagyj békén” életszakaszok. Én viszont azt figyeltem meg, hogy vannak gyerekek, akik egyáltalán nincsenek oda a testi közelségért, míg más gyerekek még serdülőkorban is igénylik.

Ezt a felosztást, ami szerintem egyébként zseniális gondolat, egy Morris nevű brit etológus írta le, aki...

Desmond Morris?

...oly mértékben utálta a pszichológusokat, hogy amikor Londonban bejelentkeztem hozzá, nem volt hajlandó fogadni. Ő volt a londoni állatkert igazgatója. Állatokkal foglalkozott, és a könyveiben megpróbálta emberekre is vonatkoztatni az állatokról szerzett tapasztalatait. Éppen ezért rengeteg támadás érte őt a pszichológusok részéről, és az, hogy engem nem fogadott, nem a személyemnek szólt, hanem a szakmámnak. Sok tehetséges emberhez hasonlóan ő is emocionálisan túlérzékeny lény volt, és nagyon sebezhető. Ezért sajnós nem tudtam vele személyesen találkozni. Mindenesetre Morris az „ölelj meg” fogalmán nemcsak azt érti, hogy szorosan át kell ölelni, vagyis hogy minden ilyen korú gyerek azt szereti, ha őt szorosan átölelik, hanem azt, hogy közel legyünk egymáshoz. Hogy oldott, felszabadult csak akkor tudok lenni, ha ott van a közelemben az a személy, akihez kötődöm. Egyébként nagyon jó megfigyelés, amit mondasz. Van olyan gyerek, aki azt szereti, ha ölbe veszik vagy odaülnek mellé, és vakarják a hátát. Van olyan gyerek, aki azt szereti, ha legalább negyven centi a távolság, és úgy mesél neki az anyu vagy az apu. De ha közelebb jönnek, és a hátát vakargatják, az zavarja. Ezek egyéni különbségek. A közös viszont az, hogy a közelség keresése alapvetően fontos ebben az életszakaszban, és csak ezután következik egy olyan szakasz, amikor már nem keresem a közelséget, sőt inkább távolítani akarom. Ez az „engedj el”, majd a „hagyj békén” szakasz, és ezeket szükségszerűen meg kell előznie az „ölelj meg” szakasznak. A három együtt ad ki egy egészt. Tehát az állami gondozottság mint pszichológiai állapot, amely létre tud jönni egy családban

is, azt jelenti, hogy nincs „ölelj meg” szakasz, de nincs a többi se, mert teljesen mindegy a gyerekeknek, hogy ki van vele és mikor és mennyit.

Tehát van egy életkor, amikor ez a dependencia szükségsszerű. Egy nemrég meghalt, csodálatos amerikai pszichológusnő kidolgozott egy tesztet, amelyet máig használunk. Ennek alapján több típusra lehet osztani a gyerekeket. Ez a teszt, amelyet másfél éves gyerekekkel szoktunk megcsinálni, abból áll, hogy az anyuka beviszi a gyereket egy szobába, ott van vele kettesben, ott vannak a játékok, néhány percet játszik vele, és akkor bejön egy idegen. Ott az idegen, de még ott van az anya is. Közben mindig regisztrálják, hogyan viselkedik a gyerek. Utána kimegy az anyuka is és az idegen is, és a gyerek egyedül marad. Aztán bejön az idegen, és a gyerek csak vele van, aztán megint bejön az anyuka. Minden variációt regisztrálva írják le a gyerek magatartását. Az egészséges gyerek játékán egyértelműen látszik, hogy egyáltalán nem mindegy neki, hogy az idegen van-e vele vagy az anyuka. Nem esik kétségbe, nem üvölt, nem öröng, de leblokkol. Az idegennek válaszol, talán még játszik is vele, de amikor bejön az anyu, az gyönyörű, szalad hozzá. Vagyis jelen van benne a labilitás érzése, hogy elvesztette az anyukáját. Vannak aztán olyan neurotikus kötési formák, amikor a gyerek kétségbeesetten üvölt, amikor az anyu kimegy, nem lehet végigcsinálni a tesztet, hamarabb vissza kell engedni a szülőt, mert a gyerek belehalna. De a reunió, azaz a viszontlátás is borzasztó, a gyerek agresszívan ütni kezdi a mamát, amikor visszajött. Ezt bizonytalan kötésnek hívjuk, ami nagyon jellegzetes karakterre utal. És aztán van olyan gyerek, akinek mindegy, hogy ott van-e a mama vagy sem. Semmi különbség nincs. Egész világosan látszik az, hogy ezek a korai tapasztalatok később megjelennek a felnőtt karakterben. Tehát másfél éves korban ez már rögzíthető, és lehet tudni, hogy ezek a biz-

tosan kötődő gyerekek öt-hat éves korban és később is kreatívab-
bak, mint a bizonytalanul kötődő gyerekek. A biztos kötés azt
jelenti, hogy a gyerek tudja, hogy őt szeretik. Annyi minden
bajt csinálhatok, elronthatok ezer dolgot, le fognak szidni vagy
sírni fog az anyu, de hogy én szeretve vagyok, az biztos, az nem
vonható kétségbe. Ennek következtében ő bátran csinálhatja
másképp. Hiszen a kreativitás lényege az, hogy másképp csinál-
jam, mint a többiek, és ennek a legnagyobb kockázata az, hogy
elveszíthetem a szeretetet. Ezt nagyon sokan nem merik vállal-
ni, mert ez óriási kockázat. A biztosan kötődő gyerekek merik
vállalni a kockázatot, mert a hátterük biztos. Ugyanakkor négy-
öt esztendőskorban már megjelenik a leválás igénye, és ha egy
gyerek továbbra is dependens marad, és serdülőkorában azt
mondja neked a szülő, hogy tanár úr, mennyi mindent beszél-
nek ezek a pszichológusok arról, hogy milyen nehéz korszak ez
a serdülőkor, pedig nálunk ez olyan gyönyörűen zajlott le,
hogy észre se vettük, akkor én, a vén pszichológus, gyanak-
szom, hogy itt valami baj van. Mert ott, ahol a kötés erős, a
gyereknek meg kell próbálnia leszakadni erről a kötésről úgy,
hogy a kapcsolat ne sérüljön. Úgy próbáljak autonóm lenni,
hogy közben megőrizzem a meleg emberi kapcsolatot. Ez a ser-
dülőkor legnehezebb feladata, és akkor, amikor egy serdülő el-
szökik otthonról, és nagyon sok ilyen csellengő van, akkor ez
egyértelműen tükrözi ennek a problémának a megoldatlansá-
gát, mert nem térben kell elszakadni a szülőtől, hanem lélek-
ben, és a térbeli elszakadással tulajdonképpen csak mutatni
akarok valamit, amit lélekben nem sikerült megvalósítanom.

***Néhány aktuális és akut problémáról is érdekel a véleményed,
például arról, hogy a három-négy éves gyerekek naphosszat ülnek
a televízió előtt.***

Hogy a televízió használ-e vagy árt-e a gyerekeknek, az a televízió elterjedése óta vitatott kérdés, és a televízió megszűnéséig az is marad. Én egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy a televíziózást hamarosan felváltja az internetezés. De maradjunk most a televíziónál. A televíziózást évtizedeken keresztül azért támadták, mert állítólag agresszivitást vált ki a gyerekekből. Ami igazában véve azt az implicit gondolatot tartalmazza, hogy a gyerek modellálja a televízió-műsorok hőseit, és mivel ezek agresszívak, ennek következtében ő is agresszívabb lesz. Itt már logikai problémák vannak, mert ha ez igaz, akkor nem a televízióval van a baj, hanem a műsorpolitikával. Ez két különböző dolog. Olyan műsorokat kellene sugározni, amelyeknek a modellálása hasznára van a gyerekeknek, és akkor kifejezetten hasznossá válik a televízió. Ennél a probléma sokkal összetettebb és mélyebb. A televízió, függetlenül a műsortól, vagyis maga a sugárzás, a tízezer vibráló pontocska, önmagában is hat az emberi agyra. Ez a hatás alfa-hullámokat kelt, tehát kifejezetten altató hatású. Alfa-hullámok azok az agyhullámok, amelyek az elalvás előtti állapotot jelzik az agyban. Ezért szokták mondani, hogy a tévé előtt órákat ülő gyerekek zombivá válnak, tulajdonképpen nyitott szemmel alszanak. Ez azt jelenti, hogy teljesen mindegy, milyen műsor megy, mert a gyerek nem követi a történeteket, a pontok vibrálása az, ami a kábító hatást kiváltja, és ott tartja őket. Már csecsemőknél kimutatták, hogy ez a sugárzás kábító hatású. Nem akarok ötletet adni a szülőknek, hogy mákony helyett mivel kell altatni a babákat. Vagyis a televíziónak mint technikának valóban van ilyen hatása. Azok a javarészt amerikai menedzserek és műsorkészítők, akiknek az volt a feladatuk, hogy olyan műsorok kerüljenek a képernyőre, amelyek a gyerekeket a képernyő előtt tartják, annyit felfogtak a pszichológiából, hogy a gyerekek szeretik az

aktivitást. Tehát egy műsornak mozgékonynak kell lennie ahhoz, hogy kirázza őket ebből az alfa-hullámos állapotból, és odafigyeljenek. Na most ezt összetévesztették az agresszivitással. Az agresszió tényleg mozgékony és aktív, de ez csak az egyik fajtája az aktivitásnak. Ugyanakkor ez nagyon kényelmes volt, és ettől kezdve a gyermekműsorokban hihetetlenül megszorodott az agresszivitás. Ezek a műsorok a gyerekek különleges figyelmi állapotára, az összerendezési reakcióra építenek, ami egy velünk született biológiai reakció. Egy hirtelen zajra már a csecsemő is összerendezéssel reagál, sőt a magzat is. A férj elalszik a képernyő előtt, és akkor jön egy nagy bummm, amire felkapja a fejét. Ugyanez történik a gyerekeknél, holott ez a figyelemnek egy primitív formája. Ez orientációs reakció, nem figyelem. Ez az orientációs reakció speciális effektikkel váltható ki. Arról van szó, hogy minél durvább meglepetések érik azt, aki a képernyő előtt ül. Viszont amikor a gyerek hat éves korában iskolába megy, a figyelemnek egy egészen másféle formáját követelik meg tőle. Az iskolában az oksági összefüggésekre kell figyelni, meg kell próbálni megérteni valamit. A rajzfilmek kilencvenkilenc százalékából viszont ezek az összefüggések hiányoznak. Ha egy gyerek másfél óráig néz valamit, mondjuk, a *Tom és Jerryt*, utána három szót nem tud mondani arról, amit látott. Mert nincs tartalom, nincsenek ok-okozati összefüggések, csak ezek az adott pillanatban a figyelmet ott tartó effektek vannak. Ezért ezek a gyerekek rossz beidegződésekkel kerülnek be az iskolába. 2006-ig úgy tartotta a pszichológia, hogy a hiperaktivitás tünetegyüttesének a háttérében is ez a probléma húzódik meg, ami végső soron a televíziónézésre vezethető vissza. Ma már egyértelműen kiderült, hogy ez nem így van, mert a hiperaktivitás veleszületett betegség, nincs köze a tévénézéshez, de az biztos, hogy az iskolában nehezebb lesz azoknak a gyerekeknek a dolga, akik naponta három-négy órán

át ültek a tévé képernyője előtt. A televízió egyik legfontosabb problémája éppen az, hogy elektronikus pórázként működik. Mert a szülő odaülteti a gyereket, és fütyül rá, hogy mit néz, a lényeg az, hogy ő moshat, főzhet, takaríthat, végezheti a dolgát, a gyerek jó helyen van. És ennek valóban negatív következményei vannak, bár agresszív személyiséggé nem a televíziótól válik egy gyerek.

Én azt olvastam mint legfontosabb kifogást a televízióval szemben, hogy megcsonkítja a gyerek fantáziáját. Amikor a szülő mesél, akkor a gyerek szabadon elképzeli bármit a mese szereplőiről. A tévé kész képekkel pótolja ezt a fantáziát.

Még ennél is rosszabb a helyzet, mert itt nem fantáziáról van szó, hanem gondolkodásról. A gyerek, ha most a hat-nyolc éves kort vizsgáljuk, ezekben az általad fantáziának nevezett képekben gondolkodik. Ha ezt ő nem használja, akkor nem gondolkodik. Az absztrakt gondolkodás, ami bennünket, felnőtteket jellemez, ha nem is minden felnőtt, ezeknek a gyerekeknek még nem megy. Ők képekben gondolkodnak, és ha nem termelnek, nem gyártanak képeket, akkor nem gondolkodnak. Vagyis az a vád, hogy ezek a képek beléptek a gyerek saját képeinek a helyébe, valójában úgy hangzik, hogy a televízió gondolatlanítja a gyereket, mert készen kapja a gondolatokat képek formájában. Ez a vád sokszor és sokfelől érte a televíziót. A televízió egyik legjelentősebb vádlója egy Dorothy Singer nevű amerikai professzor asszony volt, aki néhány évvel ezelőtt a legújabb vizsgálatok nyomán módosította az álláspontját. A következőről van szó. Biztos, hogy a televízió árt, ha nincs más. A televíziónézésnek vannak szociális kritériumai. Ha azt akarom, hogy egy gyerek televíziót nézzen, akkor vállalom azt, hogy nem hagyom magára kettesben a televízióval. Ezért ott

ülők mellette, mert például kontrollálnom kell, hogy nem szállt-e el, hogy nem lett-e zombi belőle, hogy követi-e a történeéseket. Mert abban a pillanatban, amikor kiderül, hogy csak a pontok vibrálása és a speciális effektusok vonzzák, abba kell hagyni a televíziózást, mert az zombivá teszi. Ott kell tehát lenni, és a műsor után a kicsikkel, a háromévesekkel el kell játszani, amit láttak. Ha megnéznak egy műsort, utána eljátsszák az anyuval vagy az apuval. Nem igaz, hogy a televízió könnyebbé teszi a szülő helyzetét, inkább nehezíti. Felelősséget ró rá. És abban az esetben, ha ez így van, akkor a televízió inkább fejleszti a gyerek képi világát és gondolkodását, mintsem csonkítaná. Rengeteg dolgot tud a gyerek ezekben a játékokban csinálni.

Elmesélek neked egy személyes történetet. A legnagyobb kicsi lányomról szól, aki most volt negyvenéves. Ez a hetvenes évek elején történt, amikor ő négy-öt éves lehetett. Együtt néztünk egy szovjet filmet, akkoriban leginkább ilyesmit láthatott az ember. Valamilyen klasszikus irodalom megfilmesített változata volt, és arról szólt, hogy egy parasztlány teherbe esik, és mivel lánynak szülni akkoriban nagyon nehéz és kockázatos volt, elhagyja a gyereket. Aztán viszont rettenetesen bántja a lelkiismeret, és már egy-két nap elteltével kétségbeesetten indul a gyerek keresésére. Az én kislányom fantasztikus lázban figyelte, ami a filmen történik, és láttam rajta, hogy érti. Érti, hogy ez az anyuka elhagyta a gyerekét, és most az a kérdés, hogy megtalálja-e élve. És az anya megtalálta a gyerekét, de már nem élt. Az én kicsi lányom bele volt betegedve. Bementünk a gyerek-szobába, és eljátszottuk. Én ezt „happyesítésnek” hívom, nagyon sokszor van ilyen. Mi ugyanis megtaláltuk a gyereket, élve találtuk meg. Eljátszottuk a történetet pontosan, csak a végét happyendesítettük. Na most egyrészt a gyerek megalkotta azt a képi világot, ami ahhoz kell, hogy ő gondolkodni tudjon,

másrészt viszont kijátszotta magából azokat a feszültségeket, amelyeket a rossz befejezés okozott, és jó álmai voltak. Szóval azt, hogy a kicsivel eljátsszuk, a nagyobbbal pedig megbeszéljük, amit látott, egyetlen szülőnek sem szabad megspórolnia. De ha ezt megteszi, akkor ki tudja küszöbölni a televízió káros hatásait, és nem igaz, hogy a televízió törvényszerűen blokkolja a gyerek gondolatainak áramlását. Csak akkor lesz így, ha a gyereket magára hagyjuk a televízióval.

Sok gyereknél a televíziófüggőség szinte „zökkenőmentesen” alakul át komputerfüggőséggé.

Igen. Televíziófüggőségről, valamint internetfüggőségről akkor beszélünk, ha a gyerekek napi négy-öt órát vagy ennél is többet töltenek a tévé vagy a számítógép előtt. De mind a televízióval, mind az internettel kapcsolatban igaz az a mondás, hogy nem szabad „a fürdővízzel együtt a gyereket is kiönteni”. A televízióból is sok fontos és hasznos információ áramolhat a gyerek felé, az internetről nem is beszélve. Az internet akkor igazán káros, ha hozzátapad a gyerek, ha megszűnik számára a külső világ, és csak a speciális internetes tér létezik. Láttam olyan esetet, amikor a gyerek számára összekeveredett a valódi és a virtuális tér, és ez nagyon súlyos zavarokat okozott benne. Ezek kóros állapotok. Hogy egy gyerek mikor „bolondul bele” az internetbe, és ezt időzjelben mondom, hogy mikor veszíti el az önkontrollját, ez nemcsak az internettől függ, hanem az egész életétől, attól a szülői háttértől, attól a szociális környezettől, amelyben él. Ha barátai vannak, ha a szülő gondoskodik arról, hogy számára fontos dolgok legyenek az életben, hogy fontos legyen, hogy esténként az apuval beszélget, hogy az anyu mesél neki, hogy edzésre járjon, hogy egy izgalmas könyvet végigolvasson, akkor ő maga beilleszti a sorba az internetet, de ha üres volt az élete korábban,

akkor ezt az űrt az internet tölti be, és akkor kóros állapotok jöhetnek létre. Minden nagyon veszélyes lehet, ha túlzásba viszik. Most nem mondtam túl eredeti dolgot, ugye?

Van egy lényeges különbség a tévénézés és az internetezés között. Azt mondtad, hogy a tévénézés nagyon hasznos is lehet, ha a szülő mindig felügyeli. De az internethez sok szülő nem ért.

Én magam is tapasztaltam, hogy a szülő, amikor kárhoztatja a gyerekét, vagy éppen büszke a gyerekére, amiért az olyan fantasztikus dolgokat tud, nem mindig tudja, hogy miről van szó. Nem lát bele, és amikor a gyerek egész nap agresszív játékokat játszik, ő arra büszke, hogy a gyerek kezelni tudja ezt a misztikus gépet, amikor pedig kárhoztatja, kiderülhet, hogy a gyerek nem egyszerűen csak játszik, hanem éppen programokat ír. Fontos tehát, hogy a szülőnek legyen valamilyen rálátása a komputerre. De minden szülőnek, ha nem is ért az internethez, el kellene érnie azt, hogy mire a gyerek eljut a netezéshez, legyen egy általa igényelt és kedvelt életrendje. Ha az élete üres, akkor a net hajlamos rá, hogy elfoglálja ezt az egész teret.

Az internetnek a gyerek számára lényegében két aspektusa van. Az egyik a chat, a másik az internetes játék. A chat pszichológiailag nem azonos az internetes játék kedvelésével. Ezek az internetes játékok kilencven százalékban sajnos rettenetesen agresszívak, nagyon véresek. És ma már Amerikában úgy árulják ezeket, hogy külön van véres és vértelen változata ugyanannak a játéknak, és a szülő dönt, hogy melyiket veszi meg, sőt, ha jól tudom, olyan is van, ahol maga a játék átkapcsolható. Hihetetlenül sok vér tud folyni ezekben a játékokban, ugyanakkor az internetes játékok segíteni is tudják a gyerek mentális fejlődését. Mondok egy példát. A gravitációt a gyereknek nagyon nehéz a fizikaórán megtanítani, de amikor hozzájut egy

olyan internetes kalandjátékhoz, amelyben bele kell bújni a főhős bőrébe, aki minden további nélkül elhagyja ezt a bolygót, és más bolygókon tevékenykedik, akkor meg kell tanulnia, hogy annak a bolygónak a tömege, ahol éppen dolga van, nem azonos a Föld tömegével, és ha jó a játék, akkor a gyerek minden olyan lépése, amelyik a Földön helyes lett volna, ott sikertelen lesz. Ez a gyerek szinte észrevétlenül elsajátítja a gravitáció fogalmát. Ezek a játékok valódi információkhoz juttatják a gyereket. Nem igaz, hogy a tanulás és a játék ellentétes fogalmak. Borzasztóan veszélyes gondolat, hogy van az izzasztó, bár nagyon hasznos, de unalmas tevékenység, a tanulás, és ezenkívül van a szórakoztató játék, amelynek viszont semmi haszna nincs azon túl, hogy szórakoztat. Ez nem igaz. Játékosan csodálatosan lehet tanulni. Einstein leírja az önéletrajzában, hogy nem érti, hogy a gyerekeket még nem tette tönkre az oktatási rendszer, mely épp ezt a játékosságot próbálja olyan haszontalan, a tanulás szempontjából haszontalan dolgokkal helyettesíteni, mint például a kötelességérzet. A játékos tanulásnak óriási jelentősége van. Oláh György, a Nobel-díjas magyar kémikus mondja azt egy vele készült interjúbán: „Kérem, én soha életemben nem dolgoztam, én mindig csak játszottam.” Napi tizenhat órát tölt el egy kénköszagú laboratóriumban, mert játszik, mert kíváncsi, mert érdekli valami. De jó lenne, ha ezt a két aspektust, a tanulást és a játékot segítené vagy segíthetné az internet összehozni!

Senkit ne zavarjon, ha a gyerek úgy jut tartós és értékes információk birtokába, hogy nem is veszi észre az erőfeszítést, amit ezért tesz. A legtöbb ember, a pedagógusok különösen, az izzadságszagot szeretik. Ha azt látják, hogy a gyerek nem verejtékezik, kétségbe vannak esve, mert ezt a tanulás hiányával magyarázzák. Pedig azzal kellene törődniük, hogy ott van-e az információ a gyerek fejében. És az internet azért is jó, mert az így

megszerzett információk konvertibilis információk, azaz lefordíthatók az élet nyelvére. A mai iskolarendszer egyik legsúlyosabb gondja, hogy az ott megszerzett tudás nem használható kinn az életben. Az internetes tanulásra ez eleve nem igaz. A Sulinet biztosan nagyon hasznos dolog volt. Hiszen döbbenetes, hogy az iskola milyen mértékben növeli az esélyegyenlőtlenséget, ahelyett hogy az esélyegyenlőséget próbálná helyreállítani. Szerintem már az óvodában is nagyon jó dolog a számítógép, csak persze nem szabad, hogy a számítógép betöltse az óvoda életterét. De az iskolaéretlenség kiküszöbölésére, arra, hogy az iskolában szükséges képességek az óvodáskor végére jelen legyenek pontosan a hátrányos helyzetű gyerekeknél, rendkívül jó internetes programok vannak, amelyek nagyon sokat segíthetnek a gyerekeknek. Az egésznek az a summája, hogy minden csak akkor jó és igazán hasznos, ha mértékkel csinálják. Majd elfoglalja a helyét a gyerek életében, és nem lesz se több, se kevesebb, mint amennyit ér.

A fejlett világban egyre többen tanulnak, egyre tovább járnak iskolába a gyerekek, mégis mintha egyre műveletlenebbek lennének. Én is sokkal műveletlenebbnek érzem magam apáink generációjánál. Érzem a különbséget. Van a televízió, van az internet, próbáljuk őket jól használni, ahogy te mondod, de vajon pótolhatják-e az olvasást? Van-e műveltség olvasás nélkül? Van-e erkölcs, tolerancia, szolidaritás műveltség nélkül?

Annyi kérdés van ebben az egy kérdésben. Először is a műveltség fogalma nagyon erősen átalakult. A művelt ember fogalmából ma már kiiktathatatlanok olyan természettudományos ismeretek, amelyek abszolút nem voltak benne a klasszikus műveltség fogalmában. Az, hogy a gyerekek sokkal hosszabb ideig járnak iskolába, nem azért van, hogy műveltebbek legyenek.

A társadalom önmagának is és a gyerekeknek is próbál moratóriumot adni. Minél később kerüljenek a munkanélküli-státusba. Sokkal összetettebb kérdés ez annál, mint hogy csak a műveltség növelésére irányulna. Egyáltalán nem arra irányul, és ha rajtam múlna, én bizony nem tenném kötelezővé az érettségit. Be kell vallanom, hogy én nem osztályoznék az iskolában. Lehetőséget adnék arra, hogy mindenki annyit tanuljon, amennyire képes, és azzal kezdje el az életét. Miért ne lehetne tizen-négy éves korban elkezdni asztalosnak tanulni, és tizenhat évesen jó asztalosnak vagy villanyszerelőnek lenni? Nekem nem tetszik ez a moratórium. Figyeld meg, apáink és nagyapáink idején a legtöbb ember már kifejezetten iskolázottnak tartotta magát, ha a négy polgárit elvégezte, de öt elemivel is lehetett szakmát tanulni. Ettől még akár polgár is lehetett valaki. Az én apám öt elemiit végzett, és kétségbeesetten törekedett arra, hogy öt polgárként tartsa számon a világ. Az állam önző okból magára vállalja a kötelező iskola terhét lassan tizennyolc éves korig, és az érettségi körülbelül azt fogja jelenteni, amit annak idején az öt elemi jelentett. És a moratórium terjed tovább, lassan mindenki egyetemre megy, és oda lyukadunk ki, hogy a munkába lépés ideje 23-24-25 éves korra tolódik ki. Én ezt nagyon elgondolkodtatónak tartom. A műveltség és az iskolázottság nem szorosan összefüggő dolgok.

Ami az olvasást illeti, a szívemből szóltál. Én ezt a szagot, amit itt érzek, a cigarettafüst kesernyés illatát és a könyvek áporodott szagát, ami nekem ezt a kis szobát olyan otthonossá teszi, nem cserélném fel semmivel. Ugyanakkor nem vagyok benne biztos, hogy tényleg ez a jövő. Hogy nem egy letűnő értékrend letűnő generációjához tartozunk-e, hogy valóban az olvasás mint létezési forma az egyetlen-e. Persze a gyerekeknek meg kell tanulni olvasni, és nagyon fontos, hogy meg is értsék, amit olvasnak, amiben az internet is segíthet. Én a magam részéről évek

óta használok internetet, nekem semmi nehézséget nem jelent, hogy egy szótárt egy CD-n vegyek meg magamnak, de nem veszem meg. Olvasom az interneten az anyagot, és ha egy szót nem értek, akkor bizony felállok, felveszem a szemüvegem, és megkeresem a nagy Országh-szótárban, mert így szoktam meg. De egyáltalán nem biztos, hogy ennek így kell lennie. Őszintén remélem, hogy egyszer még eljön a reneszánsza az általunk kultúrának nevezett jelenségnek, de biztos nem vagyok benne.

Én nagyon sokszor írtam arról, hogy átalakulnak a férfihoz és nőhöz fűződő értékek, más a férfias és más a nőies ma, mint régen volt, a nők férfiasodnak és a férfiak nőiesednek, és ilyenkor mindig azzal szoktam befejezni, hogy elképzelhető, hogy ez megtörténik, de olyan jó, hogy én akkor már nem fogok élni. Most is ugyanazt mondom. Elképzelhető, hogy valóban más lesz a kultúra és a műveltség a jövőben, de olyan jó, hogy én már nem leszek. Nekem, nekünk mindig ez marad. De nem kell rákényszerítenünk a gyerekeinket arra, hogy olvassanak, mert itt van ez a kétféle felettes én, amelyekről már beszéltünk. Nem járok-e én is úgy, hogy a saját értékeimet próbálom ráerőltetni a gyerekekre, aki a saját útján szeretne járni, pedig a jövő az övé, nem az enyém. Lehet, hogy ezt ő jobban érzi, mint én. Én állandóan összecserélem a múltat a jövővel, és azt szeretném, ha olyan lenne, amilyen volt.

A lányom tizennyolcadik születésnapjára azt találtam ki, hogy ajándékozok neki egy könyvtárat. Összeírtam egy hosszú listát, hogy miket tartok én alapműveknek, aztán elmentem a Központi Antikváriumba, ahol három hónapig gyűjtötték ezeket a könyveket. Azt hiszem, hogy ez volt életem legjobb ötlete.

Borzasztóan nagy baj, hogy a mai gyerekek nem tudnak olvasni. Ne felejtse el, hogy az olvasás csak akkor okoz gyönyörűsé-

get, ha az ember tud olvasni. Mindaddig, amíg hihetetlen kínszenvedés összekapcsolnom a betűket, és aztán megértenem, addig az olvasás nem gyönyörűség, hanem verejtékes munka. Az olvasás csak annak szerez örömet, akinek az olvasás mint technika nem jelent gondot. A mai gyerekek egyáltalán nem tudnak olvasni, amit a PISA-jelentés óta mindenki tud. Hihetetlenül fontos dolog jól olvasni. Az már más kérdés, hogy ezzel a képességgel mit kezd a gyerek. Én ötvenéves voltam, amikor a fiam született. Ő most huszonegy. Nekem rettenetesen nagy keserűséget okozott, hogy az én fiam nem olvas. Nekem az olvasás már ötéves koromban hallatlan gyönyörűséget jelentett. Magányos gyerek voltam, az élet gyönyörűségét nekem kicsi koromtól kezdve a könyv adta. És amikor azt láttam, hogy a fiamat, aki ráadásul már hároméves korában tudott olvasni, untatják a könyvek, rettenetesen kétségbe voltam esve. Hozzáteszem, hogy szerencsére semmiféle pressziót nem alkalmaztam, bár a keserűségemet nyilván látta. A dolog érdekessége az, hogy néhány évvel később, ma sem tudom, hogyan, egyszer csak rájött az ízére, és azóta éjjel-nappal olvas a lehető legnagyobb gyönyörűséggel, és lassanként én fogok műveletlennek tűnni az ő szemében. Éjjel-nappal a könyvtárakat bújja, és megállás nélkül olvas. Mi történhetett? Ugyanazt a gyönyörűséget éli át olvasás közben, amit én átéltem valaha, és én ezt óriási boldogsággal tapasztalom. Van valami késleltettség a mai gyerekek életében. Miközben testileg gyorsabban érnek, mint annak idején mi, a pszichológiai érésük lassúbb. Infantilisak még tizenhat-tizennyolc éves korukban is.

A feleségem ma is meséli még, hogy amikor huszonévesen udvaroltam neki, és borzasztóan kevés pénzem volt, mert gyógy-pedagógus voltam és esténként egyetemre jártam, nagy nehezen összegyűjtöttem magamnak egy zakóra valót, mert már leszakadt rólam a régi. Eljött velem zakót venni. De kövér voltam, és nem

kaptam a méreteemben, mert minden zakó szűk volt rám. Akkor bementem az első utamba eső antikváriumba, és az utolsó fillérig könyvre adtam ki azt a pénzt, amit nagyon nehezen gyűjtöttem össze a zakóra. És boldognak éreztem magam. Aki egy ilyen attitűddel a háttérben nő fel, előbb-utóbb rászokik a könyvre. Őszintén remélem, hogy erről csak leszoktatni lehet, ha a szülő erőszakoskodni kezd, ha lenézi a gyereket. De ha elérem, hogy engem nem tekint ellenségnek, akkor természetesen jön rá az ízére annak a kultúrának, amelyet én a személyemmel képvislek. Én ezt komolyan gondolom. Csak persze ma minden eltolódik. Szerb Antal írta valahol, borzasztó okosan, hogy ha a gyerek gyerekkorában nem lehet gyerek, akkor felnőttkorában fogja megpróbálni, de az már nagyon nagy baj. A gyerekkort nem lehet kihagyni, és ha öt éves koromban nem lehettem gyerek, akkor tizenöt vagy húsz éves koromban leszek az. Itt van az egész infantilizmus gyökere. De az infantilizmusból is kinőnek a gyerekeink, és előbb-utóbb rátalálnak magukra.

Hallottál a legújabb divatról, a motionről, amely tinédzserkörökben világszerte futótűzként terjed? Az a lényege, hogy legyünk tudatosan depressziósak. Saját zenéik, zenekaraik is vannak már.

Azt hiszem, az *emóra* gondolsz, ami talán nem is olyan nagyon új, legalábbis a zenéjük a nyolcvanas évek egyik – akkoriban nem túl sikeres – irányzata volt. Én ezt egy kicsit megjátszott, melodramatikus életérzésnek gondolom. Nem látok bele igazán, de ismerem. Látszólag szelíd és ártalmatlan, ugyanakkor aggasztóan depresszív, sokszor önpusztító hangulatot sugároz. Biztos vagyok benne, hogy következménye annak a nem alaptalan kilátástalanságnak, melyet a mai fiatalok megélnék. Az előrenézést eleve akadályozza, hogy nem lehet tudni: van-e egyáltalán „előre”. Nem szeretnék vészharangokat kongatni, de

a jelenben nagy a bizonytalanság, a jövő pedig sok fiatal számára kilátástalannak tűnik. Ezeket a bajokat természetesen a tömegkommunikáció drámai módon felnagyítja, a televízió a rémségeket tömöríti és sugározza a mai fiatalok felé. Ezért aztán a gyerekek úgy érzik, hogy mindenki bolond, aki az orrán túl gondolkodik. De ha megpróbálok az orromon túl gondolkodni, akkor csak reményvesztett lehetek, mert ott semmi igényes nincs. Egyébként mindenféle szempontból divatossá kezd válni, és ezt én pozitívumként értékelem, egyfajta szelídség. Beszéltünk a metroszexualitásról, amelyre szintén a szelídség a jellemző. A metroszexualitáshoz már kapcsolódnak azok a filozófiai nézetek, amelyek az ember szelídségét próbálják előtérbe helyezni az erőszakossággal szemben. Ennek egyik aspektusa ez az *emotion*, az emocionalitás, ami az ember legintimebb érzéseinek a kimutatása és megélése. Más kérdés, hogy az esetek jelentős részében valóban szomorkás, depresszív hangulatot áraszt, de maga a filozófia leginkább arról szól, hogy nem a kogníció a fontos, nem az, ami az agyamban, hanem ami a szívemben van. Ebben sok a pozitívum. El tudom képzelni, ha a világ jövője nem töltene el jogos aggodalommal a mai fiatalokat, akkor az *emotion* jelenthetne tisztán megélt pozitív érzelmeket is, nem csak szorongást és depressziót. Ez egyfajta anti-kognitív szemlélet. „Nagyokos” a világ, technikai reneszánszát éli. Nekem már két gyerekem volt, és még mindig azon reszketek, hogy kapok-e vonalat, ha felveszem a telefont, nem beszél-e az iker, és folytathatnám a sort, most pedig csak az én családomban hét vagy nyolc telefon van, és alig telt el huszonöt év. Ez ellen kezdenek berzenkedni, és azt mondják, hogy ne csak arról beszéljünk, ami a kognitív szférában, hanem arról is, ami a szívünkben van. Ebben van pozitív elem. Még akkor is, ha ez az *emo* a jelen pillanatban csupa szomorúságot mutat, és gyakran nem őszinte, hanem megjátszott életérzés.

Szülők és gyerekek

***Legyen-e gyerek, és mikor legyen,
hány legyen?***

Erről egy régi zsidó vicc jut eszembe. Kohn és Grün találkoznak, Grün szörnyű állapotban van. Újra válik. A negyedik házassága jutott csődbe. Kohn virul, holott ő még mindig az első házasságában él. Grün irigykedve kérdezi: Hogy lehet az, hogy te még mindig az első feleségeddel élsz, miközben én minden egyes válásommal elpusztulok, anyagilag, lelkileg tönkremegyek? Hogy csinálod ezt, mi a titkod? Erre Kohn azt feleli: Nézd, nagyon egyszerű, van egy alapelvünk. Minden fontos dologban én döntök, és minden lényegtelen dologban a feleségem. Nem avatkozunk egymás dolgába. Fantasztikus, mondja Grün, ez ilyen egyszerű? És mondd, melyek a fontos dolgok? Fontos dolog, mondja Kohn, hogy milyen lapot járattunk, milyen szivart szívok, mikor megyek ki az ütetőre. És melyek a lényegtelen dolgok?, kérdezi Grün. Hogy mikor lesz gyerekünk, hány gyerekünk lesz, elköltözzünk-e, állást változtatok-e. A vicc abban az értelemben jó, hogy az ilyesmit kétségtelenül a nők tudják jobban. Persze lehet közös megegyezés, megbeszéljük, ez mind nagyon szép, és persze részben igaz, de mégis, mély zsigeri meggyőződése, mely persze vitatható, hogy ezeket a dolgokat, legyen-e gyerek, hány gyerek legyen, mikor legyen,

a nők tudják igazából. Hacsak el nem rontották őket, hacsak nem intellektualizálták őket, hacsak le nem szakították őket ösztönös megérzéseikről. Erről eszembe jut kamaszkori naplóm egyik részlete, ahol arról elmélkedtem, hogy a nő a természetbe kötötten él, a holdjáráshoz igazodóan menstruál, szülni tud, életet ad, és – ezáltal is – a transzcendenciába kötötten él; fölfelé és lefelé is be van kötve a kozmoszba. A férfi viszont egy szerencsétlen kósza, aki ki van szakítva a természetből és a transzcendenciából is; intellektuális, racionális; saját testi-lelki numinozitásához¹, saját transzcendenciájához sincs valódi köze, túlzott és csak racionális tudatossága (és bizonytalan helyzetéből fakadó „erőszakossága”) miatt. Nem befolyásolják oly módon a természeti ritmusok, ahogy a nőket, szülni sem tud, tehát egy szerencsétlen, kósza lény. „Ha elnémul az égi szó”, hogy is van Madáchnál? „E gyöngye nő tisztább lelkülete, / Az érdekek mocskától távolabb, / Meghallja azt, és szíverén keresztül / Költészetté fog és dallá szűrődni.” Tehát Madách szerint is a nők keresztül szól majd az Úr, holott tudjuk, hogy ő milyen mélységesen csalódott Fráter Erzsikén keresztül a női nemben.

Először: én magam ifjúkoromban mint egyke irtózatosan szerettem volna, hogy legyen egy húgom, de nem lett. Másodszor: mindig azt gondoltam, hogy nekem sok gyerekem lesz. Azt gondoltam, hogy tizenegy. Hogy miért pont tizenegy? Focicsapatot akartam-e kiállítani, nem tudom, de volt egy ilyen korai kamaszkori fantáziám. Aztán később feleségül vettem első szerelmemet, és amikor különváltunk, ő terhes lett valakitől, én pedig közöltem, hogy vállalom azt a gyereket, de a gyerek elment, nem született meg. Hogy mostani házasságomból négy

¹ A latin *numen* istenséget, isteni (szellemi) erőt vagy megnyilvánulást jelent. (*Numen adest.* Jelen az isten.) Jung numinozitáson az emberben rejlő isteni (szellemi) megnyilatkozását, jelentkezését, a vele való találkozást, telítettséget (kegyelmi pillanat!) érti.

gyerek is született, az a sors különös kegye és feleségem erénye és érdeme folytán van így, nem az én érdmemem.

Mit tanácsolnál az újdonsült szülőknek, honnan tanulják a gyermeknevelést? Régebben a Pikler Emmi-féle gyermeknevelési módszert követték, aztán Spock doktornak lett nagy kultusza. Manapság van hasonló divatkönyv? Te mit ajánlanál?

Ez egy jó és nehéz kérdés. Alapvetően azt mondanám, hogy hallgassanak önmagukra, ha hozzáférhetőek önmaguk számára, és ez elsősorban az anyáknak szóló tanács. Nem azt mondom, hogy az anyai ösztön majd mindent megmond, hiszen már sokkal előrébb haladtunk a civilizációban, hogysem ezt mondhatnám. De eszembe jut egy zseniális angol szerző, Libby Purves, könyvének magyar címe: *Hogyan ne legyünk tökéletes anyák?* Már a cím is rendkívül fontos intés. Ha ugyanis tökéletes anya akarok lenni, akkor iszonyatosan fogok szorongani, kapkodni, sokszor kétségbe leszek esve. Ez nem jó a gyerekeknek. Azt szokták mondani, és nem oktanul, hogy milyen nehéz sorsa van az első gyerekeknek. Azért van nehéz sorsa, mert a szülőcsatorna is nehezebben tágul, de főleg persze azért, mert ezek az ifjú szülők sokat szoronganak, még nem volt gyerekük. Netán már a terhesség alatt szoronganak. Fontos a terhesség ideje, a terhesség boldog, kiegyensúlyozott ideje. De persze a gyerekek mindent kibírnak, mindent átvészelnek, még minket is. Aztán megszületik a gyerek, és ott van a szorongó szülő, aki lesi, mikor fordul át, mikor áll föl, mikor kezd beszélni. Merő szorongás az egész, ezért az első gyerek is szorongó lesz. Talán előbb áll föl, előbb szólal meg, hogy a szülők kedvében járjon. Netán perfekcionista lesz, és később a fogát fogja csikorgatni. Ő az egyetlen a testvérsorban, aki volt egyedül is, és aki elvesztette az abszolút királyságot. Persze mindig vannak kivételek.

Igen, az első komor, szorongó, perfekcionista, szögletes, nehezen barátkozik, túl komoly, visszahúzódó, sok gondot okoz, irigykedik a kicsire, féltékeny, és még sorolhatnám. Bezzeg a második, az mintha nem is lenne, észre sem veszem, kerek, gömbölyded, mindenkire mosolyog, neki minden könnyen megy. Amivel természetesen csak mélyíttem a szakadékot a két gyerek között, nem tudván azt, hogy ilyenkor fokozott gyöngédségre és védelemre nem a kicsi szorul, hanem a nagy. A nagy igényel életkorához képest sokkal kisebb gyereknek való, mindenestül elfogadó, babusgató gyöngédséget, hogy kioldjam őt ebből a helyzetből, amelybe önhibáján kívül került. A kicsi mindent kibír. „Úristen, már megint tele a pelenkája. De jó, Lacikám, hogy te már nem kakilsz be, vagy szólsz, amikor kell. Segítesz nekem, nem is tudom, mi lenne velem nélküled.” Egy csomó módon erősíthetjük a nagyot, amire nagyon rászorul. Honnan tudja ezt a szülő? Egyrészt ráérezhet, másrészt tájékozódhat. De mikor? Talán jobb a gyerek születése előtt? Akkor esetleg még jobban fog szorongani, mert annyi mindent elolvasott, hogy most már végképp nem tudja, mit csináljon. Nehéz kérdés. Annyi biztos, hogy könyvből nem lehet gyereket nevelni. Tapasztaltam pszichológuskollégákon is. Sok mindent megtanul az ember. Például megtanulja, hogy ha ráordítok a gyerekre, az olyan, mintha ráütnék, abortív rángások futnak le a gyerek idegrendszerében. Isten őrizz, hogy ráordítsak! A két gyerek veszekszik, az ember legszívesebben rájuk üvöltene: Kuss, takarodjatok a szobátokba, ott öljétek egymást! Nem akarom rábeszélni a szülőket, hogy ordítózzanak, de ez az egészséges megoldás. Amikor a pszichológus, tudván, hogy milyen rossz kiabálni, majd fölrobban, de azt sziszegi: Mikikém, hány-szor kértelek...! Ez rettenetesen rossz, mert a gyerek, miközben én okosan, higgadtan magyarázok neki, érzi az óriási feszültséget, és akkor még egy nagyot sóz a testvére fejére. Ez így nem

működik. Van egy búvszó, a kongruencia, az önmagammal való azonosság. Amit gondolok, amit érzek, azt mondom, azt mutatom ki. Ami nem azt jelenti, hogy agyonverem a gyerekeket, mert annyira feldühített, és akkor vagyok kongruens, ha agyonverem. Nem, vannak abszolút tilalmak, ez pedig abszolút tilalom. Pszichológushoz méltatlanul megengedő módon azt mondom, hogy egy nagyobb családban nem nagyon fordul elő, hogy ne csapjanak rá egyik-másik kisebb gyerek fenekére. Holott nem szabad és nem jó ütni-verni. Minél nagyobb a gyerek, annál kevésbé. Manapság kevésbé szabad, mint régebben, ezt is hozzátehetném. Igen, másképp fogják fel a gyerekek, más a környezetük, más világban élnek. Míg tehát egyfelől teljesen egyetértek a nem verés, nem ütés, nem ordítás parancsával, másrészt azt mondom, előfordulhat. Legyen erőm utána azt mondani: „Kisfiam, sajnálom, tévedtem.” Persze csak ha tényleg ezt gondolom. „De te is olyan dög voltál, hogy addig piszkáltál, amíg ezt kihúztad belőlem.” Mikortól kezdve lehet így beszélni egy gyerekkel? Sokkal korábbi időtől, mint gondolnák! Amikor a gyerek még nem ért semmit, akkor is mindent ért – vagy nagyon sokat. Hadd mondjak egy extrém példát. Az öt-hat hónapos kisgyerek mamája leszalad bevásárolni, és rám bízza a gyereket. De a gyerek kivételesen előbb ébred fel, mint szokott, és vigasztalanul sír. A karjaimba veszem, ringatom, fellemelem, cumiztatni próbálom. Semmit nem használ. És akkor megint a karomba veszem, és szép nyugodtan azt mondom neki: Ágikám, anyukád leszaladt bevásárolni. Haza fog jönni, megszoptat, és most addig semmi mást nem tudunk csinálni, mint hogy én foglak, és ezt elmondom neked. Megfelelő, nyugodt, duruzsoló, de normális hangon. A gyerek általában egy idő után abbahagyja az üvöltést, és elkezd figyelni. Néz rám, és felfog. Mit fog fel? A szavaim racionális értelmét? Természetesen nem. Azt a valamit, azt a képzetáramlást, azt a hangulatot,

azt az érzületet, kedélyt, ami engem áthat. Ebbe kerül ő is bele. Tehát ha én elég nyugodt vagyok, és képszerű képzetem van a dologról, nagyon korai időponttól lehet dolgokat mondani a gyereknek, aki ezt látszólag még nem érti. Mégis elkezd figyelni. Így teszem vissza az ágyába később éjjel is, amikor átjön... Ez az egyik iskola. A másik iskola azt mondja, hogy nem kell visszatenni. Én azt mondom, megnyugtatom, és utána visszatesszem. Nem magyarázok neki, csak mondom, hogy most visszatettelek, látod, bejöttem, hallom, ha sírsz, újra bejövök. Próbálj itt elaludni, én meg a másik szobában alszom. Nagyon fáradt vagyok én is. Beszélgetek a gyerekekkel. Elmondok dolgokat, amelyek bennem erős képzetek. A gyerek ebből valamit felfog. Honnan is kanyarodtam ide?

Tulajdonképpen onnan, hogy miből lehet gyereknevelést tanulni. Nagyon sok újabb kutatás bizonyítja, hogy már a magzati korban mennyi mindent megértenek a gyerekek. Jó divat, hogy az anyuka beszél vagy énekel a magzatához. Te mindenesetre azt mondd, hogy ne könyvekből tanulják a gyereknevelést?

Nem ilyen egyszerű. Ami pedig a magzati életre vonatkozik, itt az álláspontom kettős. Egyrészt én is hiszek ebben, másrészt ha ez mániává válik, és állandóan figyelek rá, neki beszélek, neki olvasok, akkor marhaságnak tartom. Azt, hogy az anya néha oda-szól, netán a kistestvér bekiabál, mert ilyen is van, nagyon jó dolgoknak tartom mindaddig, amíg megmarad egy természetes keretben. És igen, én is azt gondolom, hogy hatni lehet a magzatra.

Ugyanakkor az ember mégis próbál tanulni. Miért van ez így? Miért van az, hogy régebben, évezredekken keresztül tudtak könyv nélkül nevelni? Nagy családok éltek együtt. Nemzetségek, törzsek. Megkérdőjelezhetetlen hagyományok voltak, és ezek az együtt élő nagy családokban működtek. Dédikéről

szálltak a dédunokára, az unokára, a gyerekre. Sokkal többet tudtak. Ha csak a világ dajkarigmusait nézzük, akár Indiában, akár Angliában vagy Magyarországon, rengeteget tudtak a gyerekkel való testi-lelki bánásról. Angliában a XIX. század végén az utolsó percben összegyűjtötték ezeket a dajkarigmusokat. Kiss Áron is összegyűjtötte, sajnos dallamok nélkül, ezt aztán Bartók és Kodály megpróbálta pótolni. Ez nagyon fontos. Tehát tudták, hogy kell bánni a gyerekkel játékosan, rigmusokkal, mondókákkal, dúdolókkal, csiklandozókkal, döngönyözőkkel, höcöggetőkkel és egyebekkel. Ez mára feledésbe merült. Mondok egy példát. A gyereket régen is fürdették, mert a kisgyerek pisil-kakil-büdös, de nem kiskádban, hanem teknőben, dézsában. Ha fürdetnek egy gyereket, víz megy a fülébe. Mi rohanunk a fültisztító pálcikáért, tunkoljuk, ha kevés ment bele, kiszippantja a vatta, ha sok ment bele, még beljebb toljuk. Régen dédike fürdette a gyereket dézsában, víz ment az egyik fülébe, ilyenkor sok gyerek sikoltozni és zokogni kezd, mert ez nagyon furcsa érzés. Dédike bedugta a kisujját, rázogatta és énekelni kezdett: „Kék kő, veres kő, bújj ki kígyó fülembő” – cupp, és kirántotta a kisujját. Akár kijött a kis vízcsepp, akár nem, már amikor dédike bedugta a kisujját, és énekelni kezdett, a gyerek ámultan nézett rá. Az ének, a dúdoló, a varázslat – dédike tud valamit – vigasztaló, kiemelő, játékos dolog. Kivettük a gyereket, letettük a gyúródeszkára vagy az asztalra, vagy mostanában a mosógépre, és akkor a régiek elkezdtek ütogetni a sarkát, és azt énekeltek, hogy „Lóg a lába lóga, nincsen semmi dóga, mert ha dóga vóna, a lába nem lógna”, és a gyerek sikongatott a gyönyörűségtől, és imádta, és jelezte, hogy még-még-még. Tehát a gyerekkel való bánásnak volt egy emberemlékezetig visszanyúló technikája, amelyik ebben az érintéses, hangadó, ritmusos, dallamos (mindenestől érzékletes) játékban valósult meg. Ma azt mondanánk: kommunikáció, a másik ember érzéki jelenlété-

nek és rám irányuló figyelmének a biztonsága. Az indiai anyák mindmáig gyakorolják ezt. Hangadással, testi érintéssel, masszírozással, kontaktusfelvétellel, szemkontaktussal – ezeket mind tudták és gyakorolták régen. Nem kellett könyvből tanulni a gyereknevelést. A gyerek totálisan átlátható világban élt. 120-170-200 évvel ezelőtt, amíg nem változott meg döntően a világ, ameddig a világ lényegében olyan volt, mint azelőtt harmincezer, háromszázezer évvel, addig a gyerek egy átlátható világban élt. Mit jelent ez? Anyám a tyúk alól hozza be a tojást, anyám megfeji a tehenet, abból lesz a tej. Apám kiviszi a búzát, szánt, vet, arat, malomba visszük, megőrlik, a sárga búzából fehér liszt lesz, apám hazahozza, anyám lángost és kenyeret süt belőle; gyúr, keleszt, dagaszt, kemencébe rakja, tüzet rak a fahasábból, amit apám kivágott az erdőn, megsül, eszünk belőle... Tehát minden, ami történik, átlátható! Miből mi lesz? Ezt teljesen világosan lehetett látni. Ez ma nem így van. Volt egy magyar óvodai vizsgálat. Honnan van a tej? A zacskóból, mondja az óvoda. Nagyon tájékozott óvoda szerint csőből, nagy csövekből jön a tej, mert ő látta a tévében, hogy a tejüzemben csövekből töltik a tejet a zacskóba. De hogy tehén és tej között kapcsolat lenne, és miért van a tejsokin tehén, arról fogalma sincs. Különben is a tehén lila, mert ezt látta a csokoládés papíron. Mit csinálnak a szülei? Kétszáz évvel ezelőtt egy gyerek pontosan tudta, hogy mit csinálnak a szülei, és próbálta utánozni. Ő is készített kis ostort, kis kocsit, kis ásót. József Attila írja a *Szabad ötletek jegyzékében*, hogy azt szerette volna, hogy neki is legyen olyan kis szekere, olyan kis kaszája, olyan kis ásója, mint a többieknek, és többnyire volt is. Azzal játszottak, ami a felnőttek mindennapi életét biztosító, élelmiszert adó foglalkozása volt. Ma? Mit csinál édesanyád napközben?, kérdezik a gyereket. Elmegy a dolgozóba. Mit csinál a dolgozóban? Felhív engem telefonon. Tájékozottabb gyerek szerint bevásá-

rol. Mert ugye leugrik az anya a hivatalból, ha éppen ott dolgozik, és bevásárol. Tehát a gyerekek egy átláthatatlan, mondhatnám úgy is, hogy elidegenedett világban élnek. És nincsenek a szülővel, és amikor a szülővel vannak, akkor nem *úgy* vannak a szülővel. Mert a régi gyerek úgy volt a szülővel, hogy totyogott utána és utánozta. Nem munkára nevelés volt, hanem spontán utánzás. És amit utánzott, az az életadó munka volt. Ezenkívül persze falun, vidéken nőtt fel, ott volt az udvar, az árokpárt, a mező, ahol a gyerekek együtt játszottak vagy libát legeltettek. Szóval szabadban voltak, nagy volt tér, sok a mozgás. Tehát a gyerekek való, sokmozgásos élet adott volt, és így nőttek fel. Mindez gyökeresen megváltozott, és felmerült a gyerekek nevelésének kérdése. Tulajdonképpen a városi élet kezdetekor, de különösen az iparosodástól kezdődően. És már akkor felmerült, hogy mesterségesen neveljük-e a gyereket, aki tulajdonképpen kis felnőtt, csak tökéletlen, vagy nyúlunk vissza az ősi időkhöz, és mondjuk azt, hogy a gyerek nem kis felnőtt, hanem önálló, autonóm lény, gyerek, akinek nem tökéletlen felnőttnek kell lennie, hanem tökéletes gyerekeknek, tökéletes kamasznak, tökéletes ifjúnak. Ebben kell autonómnak lennie, mondja a modern szemlélet Rousseau óta. Nagyon sok iskola egyetért ebben. A modern szülőnek valahogy meg kell mindezt tanulnia, ahogy újra meg kellene tanulnia Forrai Kati néni könyvéből a „Jár a baba, jár” típusú régi rigmusokat. Ezért végül is a könyvek nélkülözhetetlenek. Persze ha a szülőnek kedve és ereje van, kitalálhat újakat – ha „igaziak”, jól működnek. A könyvek szerintem annál jobbak, minél megengedőbbek, minél több variációt kínálnak, minél kevésbé dogmatikusak. Valamit nagyon jól tudott Pikler Emmi is. Nem a korai Pikler Emmire gondolok, „tartsuk tőzegen a gyereket, és be ne nyisunk hozzá”, hanem a késői Piklerre, aki már eltávolodott saját dogmatizmusától, és létrehozta a Lóczyt, amely mintaszerű in-

tézmény volt. Nagy súlyt fektetett a személyes kapcsolatokra, a korai kommunikációra. És igen, nem rossz valamit megtudni Piklertől a pelenkázáson túlmenően is. De nem szabad dogmatikusan ragaszkodni sem hozzá, sem Spockhoz, aki ráadásul később rájött, hogy nem egészen úgy van, ahogy ő gondolta. Ezért mondom, tájékozódjunk, az a jó. Tudjunk meg dolgokat a kisgyerekről és a kisgyerekkel való bánásmódról, lehetőleg még a gyerek születése előtt, de ne legyünk dogmatikusak. És legfőképpen hallgassunk megtisztított önmagunkra, vagyis az elvektől, a dogmáktól megtisztított önmagunkra.

Nem lehet az ember dogmatikus a liberális elvekben is?

Dehogynem. Abszolút lehet. Nincsenek-e nekem is dogmáim? Biztos, hogy vannak. Például az egyik dogmám az a mély meggyőződés, hogy ahol a lét fontos kérdéseiről van szó, ott mindig paradoxonok rejtőznek. És akkor azt remélem dogmatikusan, hogy ez engem majd megóv a dogmáktól, ha nagyon erősen azt gondolom, hogy egyszerre igazak a dolgok. Minden oldálnak megvan a maga igazsága és tévedése.

Kíváncsi lennék a dogmáktól mentes véleményedre a tévéről és a számítógépről.

Tudom, hogy itt Ranschburg tanár úrral ellentétes elveink lesznek. A számítógéppel kezdem. Otthon van számítógépünk, és azon dolgozunk. És van egy kisgyerekünk, aki az ölünkbe mászik, és mindig ugyanazt akarja csinálni, amit mi. Egyáltalán nem mondom azt, hogy ne engedhetnénk meg a kétéves gyerekeknek, hogy nyomkodja a billentyűket, persze amikor már jól elmentettük az elmentendőket – és biztosak lehetünk benne, hogy ez a kisgyerek négy-öt-hat éves korára sokkal zseniálisab-

ban fogja kezelni a számítógépet, mint mi. Tehát igenis meg fogom engedni, hogy amit egész nap lát, mondjuk, hogy nyomkodom a számítógép billentyűit, ő utánozza. Nem is fogom eltiltani a számítógéptől. Engedni fogom, hogy betűket varázsoljon elő, vagy ezt-azt csináljon, rajzoljon. A számítógépes játékoktól próbálom távol tartani egyrészt, másrészt igyekszem limitálni a számítógép varázsdobozja előtt eltöltött időt. Akár mindennap pöntyöghet rajta, de azért nem sokkal többet, mint 15-20 percet. Azt nem szeretném, hogy üljön a számítógép előtt, vagy a joystickot rángassa órákig. Esetleg még chipset is rágszáljon közben. Ezt igyekszem megakadályozni, jól tudván azt is, hogy ezeknek a gyerekeknek rengeteg mozgásra van szükségük, hiszen Henry Wallon elég szépen bebizonyította, hogy a gyerekek mozgás közben dolgoznak fel, és válnak egyre jobb ismerőivé önmaguknak, saját testüknek, a világnak, mozgás közben bontakoztatják ki képességeiket. Természetesen televízió is van. Viszonylag sok vizsgálat tanúskodik arról, hogy a televíziózás megszünteti a szemizmok úgynevezett fókuszálását, mert az egész képernyőt be akarom fogni. Amikor nagyon figyelek valamire, a szemizmaim fókuszálnak, egy pontra koncentrálnak a szem, mint olvasáskor. A tévé ezt lazítja ki. Ha úgy tesz, egyfajta ájulat lép fel már a szemizmokban is, és a televíziót néző agyi elektromos hullámai elkezdnek haladni az éber, koncentrált figyelmi állapotból az alvás, vagy mélyalvás, vagy meditatív hullámállapot felé, és egyre jobban kiszolgáltatják a központi idegrendszert a tévéből áramló képtömegnek.

Úgy tűnik, mintha természettudományos érvek mögé akarnád bújtatni a tévével szembeni kulturális fenntartásaidat.

Remélem, nem így van. Csak igyekszem ezeket az érveket is felsorakoztatni, hogy aztán szabadjára engedhessem a kulturális

fenntartásaimat. De hogy még obskúrusabbnak tűnjek, eszembe jutott, hogy a „nagy” Osztrovszkij, nem Az *acélt megedzik* írója, hanem a klasszikus, XIX. századi Osztrovszkij *Vihar* című darabjában parasztasszonyok ülnek a színpadon, amikor bejön egy autó. Arról beszélgetnek, hogy ebben a sátán lakik, különben nem tudna magától menni. Valami ilyesmit gondolok én is, hogy olyan erőket használunk, már az elektromosságban is, amelyekről tulajdonképpen fogalmunk sincs. Tehát valami igazságuk van a parasztasszonyoknak. Ezzel együtt természetesen autóba ülök, természetesen nézek tévét és így tovább. Most visszatérek oda, hogy a tévé a visszalapozhatatlan információival átmossa az agyat, holott a mélyalvásban vagy a meditációban belülről felemelkedő dolgokat „mosunk”, nem kívülről jövőket, és tesszük egyre énazonosabbá. Ezért relaxációból, meditációból, mélyalvásból tulajdonképpen pihenten nagyobb energiákkal ébredünk. Ezt a televízió bizonyos értelemben – meggyőződésem szerint – roncsolja. És arra még nem is tértem ki, hogy milyen minőségűek a műsorok! Ha a nagyszülőknél mindig megy a tévé, nevetségesnek tartom, hogy valaki azt mondja: „Anyám, ha megtudom, hogy megint kinyitottátok a tévét, amikor Misi itt volt, akkor soha többet nem hozom ide hozzátok.” A gyerek a mai világban él, szereti a nagyszüleit, a nagyszülők szeretik őt, ott a tévé, rengeteget nézik, sebj, ki fogja bírni. Los Angelesben, a legnagyobb Waldorf-iskolában nem azt mondják, hogy ne nézzenek a gyerekek tévét, hanem hogy limitálják a tévénezést, együtt kiválasztott műsorokat nézzenek limitált időben. Egy másik iskola szerint a jó megoldás, ha a gyerek valamelyik szülővel együtt tévézik. Az egyik szülő legyen ott, tudjon reflektálni, szóba tudjon elegyedni a gyerekkel, később is tudjanak beszélni arról, amit láttak. Mindezzel én egyetértek, bár Hegedűs Gézával is egyetértek, aki azt mondja, hogy ha egy gyerek tízéves koráig nem nézett tévét, regényolvasó

lesz, és ez nagy előny lesz kamaszkorában. Igen, regényolvasónak lenni kamaszkorban óriási önterápiás lehetőség. De nem vagyok ennyire dogmatikus, nézzen tévét. De azt, ha a lakásban folyton duruzsol a tévé, hogy válogatás nélkül néznek mindent a gyerekek, nagyon rossznak tartom.

És most jön az, hogy a műsorok jelentős részét rettenetesen tartom, de ez egész más kérdés. Én magam is sóvárogva megyek fel a padlásra egy nehéz nap után, mert nálunk ott a tévé, és kapcsolgatom, van egy pár csatornánk, három, ha jól számolom, és olyan rettenetesek, pedig néznék valami jót, én már öreg vagyok, nekem nem árt, s szívesen néznék filmeket, de amit látok, az olyan rettenetes, hogy nagyon hamar feladom. Aztán a másik kérdés: Agresszívvá tesz-e az agresszív film? A kutatások szerint egy érzelmileg jól tartott gyereknek az agresszív film sem árt. Egy amerikai vizsgálat szerint a valóságban látott agresszió növeli ugyan valamiképp az agressziós szintet, de nem nagyon, szorongással is jár, és pompásan tudja utánozni is a gyerek, vagyis lejátssza, lereagálja. A filmen látott virtuális világ jobban növeli az agressziót, de még elég jól lejátszható, a rajzfilmen látott agresszió növeli a legjobban a gyerekek agressziós szintjét, mert rosszul lejátszható, mert dramaturgiai tisztességtelenség van benne. Tom ráugrik Jerryre, vagy fordítva, az ellapul, de máris fölugrik, és szalad tovább. Hogyan, miért? Az utánozhatatlan és „remek” japán rajzfilmekről még nem is beszéltem. Tehát amikor szombat délelőtt odalökjük a gyerekünket – ezt tudnunk kell – a rajzfilmcsatorna elé, mert „az neki való”, akkor azt fogja nézi, amittől a legagresszívbabb lesz vagy lehet. Az amerikai vizsgálat szerint kilencéves korban a kiemelkedően sok agresszív filmet néző és kereső gyerek tizenkilenc éves korában a kiemelkedően agresszív csoportba fog tartozni. De nem azért, és itt van a baj, mert sok ilyen filmet nézett, hanem azért, mert már kilencéves korában azért nézett olyan sok

kiemelkedően agresszív filmet, mert óriási érzelmi nélkülözésben szenvedett. Tehát itt a döntő kérdés, hogy megvan-e a gyermek érzelmi biztonsága és személyes kapcsolata. Persze nagyszerű angol természetfilmek is vannak, remek dolgokat lehet látni, de tegyük hozzá, ha a gyerek csak a legszelídebb, legnagyobb angol természetfilmeket nézi a tévén, de órák hosszat, akkor is nő az agressziós szintje, azért, mert a tévé egyrészt leülteti, nincs mozgás, másrészt blokkolja a fantáziát, a belső képkészítést, amely viszont elaboráció: indulatok, érzelmek, vágyak, dühök, szorongások feldolgozása. A gyerek, amikor mesét hallgat és amikor játszik, belső képeket készít és vetíti ki a játékába. És ez a külső kép nézésénél nincs meg. Azért lesz nyugtalanabb az órákon át tévéző gyerek és csavargatja a haját és rágja a körmét és rezeg a kanapén, mert óriási a képéhsége, mert rengeteg a feldolgoznivalója, és nem tud különbséget tenni külső és belső kép között.

Van egy óvodai irányzat, Nyugat-Németországból indult el, amely játékszermentes óvoda néven híresült el. Magyarországon egy időben, különös, de jellemző módon, játékszermentes óvodának nevezték, ami persze nonszensz, játékszermentes óvoda nincs, vagy nem szabadna hogy legyen. Ez azt jelentette, hogy az óvónők rádöbrentek arra, hogy a gyönyörű modern játékok mennyire felkeltik a birtoklás vágyát. A gyerek reggelente nyaggatja a szüleit, hogy minél hamarabb induljanak, hogy ő emelhesse le a polcra elsőként a legszebb játékot, és egy idő után már csak szorítja magához, nem is játszik vele, csak az számít, hogy nála legyen. Már nem a többiekkel játszom, csak birtokolni akarom a gyönyörű játékszer. Ezeket a játékokat a gyerekekkel megbeszélve kivitték a csoportszobából, és olyan dolgok maradtak bent, amelyek – mint Goethe mondja – „mindenből mindenné” lehetnek. Az első két-három napban a gyerekek tébláboltak, unatkoztak, agresszív kitöréseik voltak, de mintegy

az ötödik naptól elkezdtek újra egymással, fantáziával kialakított szerepjátékokat játszani. Mert maradtak asztalok, székek, kendők, lehetett kuckót építeni, és imádták a dolgot. Később felvették ezt a módszert a kábítószer-megelőzési programba, és támogatást kapott. Miért? Mert a drogosoknál mindig kiderül, hogy érzelmi nélkülözés van a háttérben, és ezzel összefüggő kontaktushány.

Egyik kedvenc témád az iskola. Kifejtenéd, hogy miért gondolod úgy, hogy „az iskola beteg”?

Nagyon sommásan: mert figyelmen kívül hagyja a gyerek testi és pszichikai fejlődését egyaránt. Egy friss magyar vizsgálat szerint a hatéves gyerekek 7,2 százalékának a kézfeje érett meg a háromujjas ceruzafogásra. Ez azt jelenti, hogy 92,8 százalékának nem érett meg. Ennek ellenére a mai iskolában sok helyütt még mindig az a jelszó, hogy „karácsonyra ír-olvas”. Szemrehányást tesznek évek, évtizedek óta az óvodának, hogy nem gyakoroltatja a háromujjas ceruzafogást. Sőt, horribile dictu, ismernek egy pszichológuskollégát, aki egy kis könyvecskében intette az óvodákat és a szülőket, hogy már két-három éves kortól gyakoroltassák a háromujjas ceruzafogást, hogy a gyerekek aztán könnyen megtanuljanak írni. Gyakoroljanak valamit, amire képtelenek, hiszen anatómiailag éretlenek. A kézközépcsontok nincsenek eléggé összeforrva, az inak le vannak tapadva, az agyi beidegződés nem történt meg a finom koordinációhoz, és még egy év múlva is, amikor a gyerek hétéves, csak 14–16 százalék között van azoknak a száma, akiknek igazán „elkészült” a kézfejük erre a finom motorikára, 84–86 százalékuk tehát még mindig nincs erre felkészülve. Ez csak egyetlen példa, de még tudnék sebtében mondani akárhányat. Semmilyen értelemben nem veszik tekintetbe a gyerek testi, fizikai érettségét. Különös

módon a régi, ősi, mondjuk úgy, hogy az eötvösi magyar iskola ösztönös módon tudott erről. A tanító néni azt mondta a gyerekeknek, hogy menjetek haza, kérjétek édesanyátoktól újságpapírt, terítsétek ki a konyhaasztalra, vegyétek a kezetekbe, ököltre fogva, a legvastagabb postairont, és kerekítsetek rajta. A mai iskola oda jutott, hogy a régi elemista füzet széles sorközeit összehúzta, behúzott még két sort, mint a gyorsíró füzetbe, és a gyerekek kezébe gyakorta tűhegyes ceruzát ad, hogy ne piszkítson, és azt mondja, hogy oda rakd be, kisfiam, a kis kampókat, csak arra vigyázz, hogy meg ne nőjenek a sor vége felé. Miért ne nőnének meg, amikor eleve óriásinak kellene lenniük? A nyolcvanas évek elején elküldtem a kétféle módszert a Szentágotai-féle funkcionális anatómiai intézetbe, és szakvéleményt kértem, hogy a kéz funkcionális anatómiája szempontjából melyik a helyes módszer. Egy Szentágotai-tanítvány, Hámori József, aki akkor ott az aggyal, a kéz beidegződéseivel foglalkozott, válaszolt is. Azt írta, hogy természetesen a régi tanító néninek volt igaza, csak az a kérdés, hogy honnan tudta, hisz a kéz fejlődésének pontos menetét csak az ötvenes-hatvanas években tárták fel és írták le. De míg régen tudták ösztönösen, ma már tudhatnák tudományosan. Az egyik elveszett, a másik még nincs meg. A tudományos tudás nem tudta áthidalni az öt és fél kilométert a tanítóképzőig. Itt állunk a mai praxissal, amelynek fogalma sincs arról, hogy milyen a gyerek keze, és ennek alapján hogyan lehet dolgozni. Hadd tegyem hozzá: óriási egyéni különbséggel. A fiúk és a lányok eleve különböznek egymástól, a lányok érettebbek, de az egyes gyerekek is fantasztikusan különböznek. Kétéves eltolódás lehet, és a tapasztalat szerint a tehetséges gyerekek érnek később. Az egyik gyerek úgy jön az iskolába, hogy már ír-olvas, mert volt három nővére, és ő már háromévesen őket utánozta, a másik gyerek nyolc-kilenc évesen fog stabilan írni-olvasni, és nem

azért, mert az egyik butább és a másik okosabb. Esetleg pont fordítva. Erről az iskola semmit nem tud, és nem is akar. Hadd tegyek hozzá ehhez még valamit, friss nemzetközi vizsgálat. A norvég és a svéd gyerekek negyedik osztályban iskolai anyagon, feladatlapokkal vizsgálva sokkal rosszabbul olvasnak, mint a magyar és a cseh gyerekek. A nemzetközi átlaghoz képest a magyar és a cseh jobban teljesít, a norvég és a svéd rosszabbul. Amikor ugyanez a populáció eléri a tizenötödik életévét, akkor a norvég és svéd gyerek messze jobban olvas, mint a nemzetközi átlag, a magyar és a cseh gyerek sokkal rosszabbul. Vagyis ez egy olyan kulturális alapkészség, amelyet csak ráérősen, elhúzottan lehet tanítani! Az is elgondolkodtató, hogy ha egy norvég vagy egy svéd iskolában a hatodikos nem érti a matematikapéldát, a tanár nem azt mondja, hogy kisfiam, menj vissza az elemibe, nem megszégyeníti, ahogy Magyarországon tennék, hanem megállnak, és gyakorolják a legfontosabbat, az értő olvasást. Megszégyenítés nélkül. És ez így megy hetedikben, nyolcadikban, ha kell, kilencedikben is. Nálunk azt hiszik, hogy a gyerek elsőben megtanul írni-olvasni, lehetőleg karácsonyig, és kész, ezzel többet nem foglalkozom, csak a megszégyenítés szintjén. Ez egész egyszerűen elképesztő! Itt van a saját személyiség kompetenciájának az érzete. A magyar iskola ezt tervszerűen rombolja, és óriási károkat okoz azzal, amit úgy szoktak kifejezni, hogy a magyar iskola arra kíváncsi, hogy mit nem tud a gyerek. Az északi államok iskolái arra kíváncsiak, hogy mit tud, vagyis hogy miben jó. Abban fogják külön is fejleszteni. A többivel nem törődnek, majd viszi magával az osztály. A gyerek nem a folyamatos megszégyenítés állapotában él, hanem a folyamatos elismertség állapotában. Még valami. Magyarországon Karácsony Sándor, aki a pedagógia professzora volt Debrecenben, a két világháború között azt találta mondani, hogy az iskola abnormális hely, ami abból is látszik, hogy

az kérdez, aki tud, és annak kell válaszolni, aki nem tud. Ez az egész dolog mind-mind arra alkalmas, hogy a gyereket elbizonytalanítsa és szorongóvá tegye, a szorongás pedig csökkenti a teljesítményt. A magyar iskola elemi paradoxona, hogy úgy vár el teljesítményt, hogy módszeresen csökkenti. Az extrovertált gyerekeknek, aki kifelé fordul, aki könnyed, felületes, gyors, az iskola viszonylag jó lehetőséget nyújt, az introvertáltaknak, akit szoktak kulturális alkatnak is nevezni, aki mély, lassan mozdul, tapad, ha probléma van, nem megy tovább, kreatívan gondolkodik, annak kínszenvedés az iskola, le fogják becsülni, butának fogják bélyegezni. Karácsonynak erre is volt egy példája. Kétféle észjárás van, mondta, az egyik könnyedén és elegánsan siklik a felszínen, mint a borotva, ma iskolánkban övé minden érdem, a másik mélyen szánt, mint az eke, ha elakad, megáll, visszahúzódik, kerül vagy újrakezdi. Ez a gondolkodás – röviden – halálra van ítélve. A pszichológia tudja, hogy a kreatív gondolkodás egyszerre sokféle kap szét, ettől lesz kreatívvá, ami viszont rosszul használható a mai iskolában. A nem kreatív gondolkodás, amely egy szálon fut, mechanikus, lineáris logikán alapszik, jól használható. Mindez oda vezet, hogy az iskola katasztrofális hely a gyerekek számára, akik szenvednek, és minél tehetségesebbek, minél különlegesebbek, annál jobban. Nagyon kevés az olyan iskola, amelyik integrál és differenciál, vagyis a gyerekekhez méri a teljesítményt, nem a tananyaghoz. Ez rendkívül fontos dolog. Mondok egy példát. Lányi Mariettáék a Gyermek Házába felvettek egy Down-kóros kislányt. Az Át-helyező Bizottság, amelyet ma Tanulási Képességeket Vizsgáló Bizottságnak hívnak, feljelentette őket, mert ők képezhetetlennek nyilvánították a gyereket. Szerencsére a Gyógypedagógiai Főiskolán volt valaki, aki régről ismerte Lányi Mariettáékat, és a javukra döntött. A Down-kóros kislány maradhatott. Eljutott hatodikig, írt, olvasott, számolt, Toldiról írta a kis esszéjét. Ter-

mészteresen az ő esszéje nem olyan, mint a másik hatodikosé. Más. Rövidebb. Egyszerűbb. De kitűnő teljesítményt nyújtott ahhoz képest, hogy a tudomány képezhetetlennek minősítette. A példákat a végtelenségig lehetne sorolni arról, hogy nemegyszer milyen inkompetens a mai magyar iskola. Még két dolgot kell ehhez hozzáfűznöm, ha már azt mondtuk, hogy az iskola betegít. Nemes Livia és munkatársai végeztek egy nagy vizsgálatot. A fiúk, ugye tudjuk, mindig betegebbek, mint a lányok. Már Kodály megmondta, hogy mi, férfiak nehezebben bírjuk a rázkódtatásokat, gyengébbek vagyunk, mint a nők. Ez így van gyerekkorban is. Már születéskor több kisfiú hal meg, ezért a természet egy kicsit többet gyárt belőlük. Amikor a gyerekek iskolába lépnek, először a lányok jobb tanulók, érettebbek is; jobb a magatartásuk. A tanító néni is mondja, hogy a kislányok okosak, kedvesek, öröm velük dolgozni. A fiúk gonoszak, agresszívak, buták, kényszerűek velük az élet. Igen ám, de a gonosz pszichológusok a megbetegedések alakulását vizsgálták. Kiderült, hogy míg az iskoláskor előtt úgy, ahogy kell, több fiú beteg, iskoláskor után megfordul a trend! A lányok szignifikánsan betegebbek. Betegségük formája: fejfájás, szédülés, szemkáprázás, gyomorfájás, hasfájás, szorulás, hasmenés, hányinger, hányás. Átesnek a szomatikus kivizsgáláson, semmi bajuk, így jutnak el a pszichológushoz. Betegséggel fizetnek azért, hogy olyan jól teljesítenek az iskolában, hogy eleget tesznek annak, amit a mai iskola elvár tőlük. Rendesek, türelmesek, jó magatartásúak, szorgalmasak. Teljesítenek egy csomó, nem testi és nem lelki állapotukhoz szabott követelményt. Ezért jogos az a kitétel, hogy a magyar iskola betegít. Mondhatnám, hogy a kontinentális iskola betegít. A német, francia mintájú iskola betegít, de nálunk egy kicsit jobban, mint az „őshazában”. A német iskolarendszer az ötvenes-hatvanas években átesett egy demokratizálódási folyamaton, ahol a gyerekeket kezdték

tekintetbe venni, és ez jót tett neki. Ezzel együtt majdnem olyan rosszul végeztek a PISA-vizsgálatokon, mint mi. De abban a pillanatban a német tartományi oktatási miniszterek repülőre ültek, és rohantak Finnországba. Miért olyan jó ott? Nyilván nagyon jól működik a szakfelügyelet. Nagyon meglepte őket, hogy ott nincs szakfelügyelet. Magyarországon nem ez volt a reakció, hanem az, hogy „rossz a mérés”. Mi jók vagyunk. Ez a másik illúzió. Kiküldünk tanulmányi olimpiákra diákokat, akik nyernek. Jól szerepel néhány válogatott gyerek néhány válogatott iskolából. De a PISA-vizsgálat a populáció egészét méri. És régésrég tudjuk, a hetvenes évek eleje óta magyar vizsgálatokból is, hogy nagy baj van a populáció egészét tekintve például az olvasási készséget illetően. Nem a PISA-vizsgálat eredményeiből kellett megtudnunk. Sokan ordítunk a hetvenes évek óta, hogy nagy baj van. De ezt az iskolák nem hallják meg.

Gyakran hivatkozol példaszerű múltbeli gyakorlatokra. Említetted Forrai Katalin könyvét és az Eötvös-féle iskolarendszert. Vissza lehet nyúlni a régi módszerekhez? Nem valószínű, hogy a magyar anyukák régi rigmusokat fognak tanulni. Miközben nagyon hitelesnek tűnik a bírálatod a mai nevelési-oktatási gyakorlattal szemben, kérdéses, hogy működik-e az, amit helyette ajánlasz, a régi szokások és gyakorlatok felmelegítése.

Természetesen nem kell, nem lehet a régihez visszatérni. Nagyon sok anya találta meg Forrai Kati könyve nélkül is a Weöres Sándor-verseket vagy Tamkó Sirató Károlyt, és anyák tömegei gajdolják a Weöres-verseket már akkor, amikor a gyerek ebből még semmit nem ért. Nagyon helyesen. Ha figyelek a gyerekemre, észre fogom venni, hogy ezek neki tetszenek, ezeknek ő örül, a dögönyözésnek örül, a levegőbe dobálásnak örül. Csak idő, figyelem és jelenlét kell hozzá. Biztatóan mondhatom,

hogy erre nagyon sok anya magától is rájön. Tehát nem arról van szó, hogy be kell magolnom az ősi rigmusokat, és ezeket kell gajdolnom a gyereknek. De a ritmikus mozgást, az érintést, a hangadást nem fogom tudni megkerülni. Már többször hivatkoztam Karácsony Sándorra, aki időnként meghökkentő dolgokat állít. Ő viszonylag hosszan értekezik arról, hogy mi a teendő a beteg gyerekekkel. Azt írja, hogy a beteg gyerek mellett ott kell ülni, és mesélni kell neki. Kitalálhatom én is a mesét, csak az a lényeg, hogy gajdoljam, énekelve, ritmikusan mondjam. Így kellene mesélni. Volt a kezemben egy modern nyugati Buddha-kiadás, amelyben Buddha beszédéből a nyolcszoros ismétlés egyszerűen ki volt hagyva. Meg volt jelölve, hogy ez a mondat nyolcszor hangzik el. „A világ lángban áll, szerzetesek, a világ lángban áll, szerzetesek...” A modern kiadásban ez egyszer van leírva, pedig Buddha nem véletlenül mondta nyolcszor. Nem, ennek értelme van. Máshonnan jön a közlés, és máshova érkezik meg, ha ilyen redundánsan használok. A nyelvnek nemcsak racionális felszíne van, hanem sok más rétege, hangzása, dallama, ritmusa is. A nevelés világszerte tapasztalható intellektualizálódása, racionalizálódása vezetett oda, hogy egy sor nagyszerű gyakorlat, amely a mai tudományos felismerések szerint remek volt a maga idejében, a semmibe foszlott. XX. századi, „felvilágosult” szakemberek mondták a következőket: „A gyerek hintáztatása kábító jellegű. Nem kábítanom, hanem élesítenem kellene a tudatát.” „A hintázás majdnem olyan, mintha mákonnyal itatnám”, mondta ezt egy kitűnő ember, a később sokkal jobb belátásra tért Pikler Emmi. Egy újabb áramlat azt állította, hogy sok a magatartászavaros gyerek. Rájöttünk, hogy hintáztatnunk kell. A vesztibuláris rendszert kell ingerelni, hogy tudományos legyen, tehát a belső fület, az egyensúlyrendszert kell ingerelni, mert ez rendkívül fejlesztő a koordináció szempontjából. Tehát a gyereknek hintáznia kell,

amit egy időben a racionális, intellektuális tudomány letiltott. Vagy: nem kell a régi meséket mesélni. Sárkány? Minek rémisztgeted a gyereket nem létező szörnyekkel? Ettől fog szorongani. A sárkány helyett legyen inkább kabinos bácsi, aki nagyon nagy, és szereti a kisgyerekeket, és jól tud velük játszani. Egészen a *Süsü, a sárkányig*. Tudom, hogy mennyire közkedvelt, de a kedves sárkány nem sárkány. A sárkány a mesében pontosan arról szól, hogy tudom, hogy te szorongsz. Ugyanis minden kisgyerek szorong, mert kisebb, mint a szülő, mint a szék, mert nagyon sok mindent nem ért. A mese azt mondja: tudom, hogy szorongsz, jogos, mert a világban vannak szorongató dolgok. A mese beszél először a gyerekek jóról és rosszról. De ezek a rossz dolgok legyőzhetők, a legkisebb királyfi, akivel senki nem törődik, a mentéje is rongyos, rozsdás kardját a szemétdombról húzta elő, a lova ócska gebe, csak később derül ki, hogyha parázssal etetik, táltos lesz belőle – ő fogja legyőzni a sárkányt. A mese a maga képi nyelvén olyan dolgokról beszél, amelyek a gyerek mindennapi élményei. Ezt nem lehet modern mesékkel helyettesíteni. De az „okos” pedagógia egy időben ezt tette vagy próbálta tenni. Nem lehet, mert van egy irracionális elem, egy képi elem, egy ritmikai elem, amellyel lehet és kell is élni. Iktassuk ki a zeneművészetet, mert racionálisan nem megragadható? Nagy hiba lenne. Valószínűleg azoknak van igazuk, akik szerint az emberi test arányaiban benne vannak a kvartok, kvintek, tercek, ezért okoznak olyan gyönyörűséget, amikor átéljük őket. Mert a mi mikrokozmoszunkban ezek valamit jelentenek. Úgy látszik, mégis Püthagorasznak volt igaza, aki a zenét és a matematikát összekapcsolta, s mindkettőt égi eredetűnek, a szférák zenéjéből származónak tartotta. Ezért jogos régiekre is hivatkozni, akik egy más tudatból dolgoztak, mert a modern tudat leszűkült a csak racionálisra, a csak intellektuálisra, és ez nagyon érződik a gyerekekkel való bánásmódban. Na-

gyon érdekes dologról beszélünk. Jung azt mondja, hogy a racionális korok azok, amelyek az irracionális kataklizmatikus kitörésének vannak kitéve. Tehát a racionális kor az, amelyben egy olyan örület, mint a nemzetiszocializmus, teljes diadalt tud aratni. Ez nem más, mint az irracionális kataklizmatikus kitörése a tömegekben. Mert a racionális kor nem kezeli az emberben élő irracionalitást, nem egyensúlyozza ki a racionálissal. Nincs kiegyensúlyozva a bal és a jobb félteke, hogy modern legyek. A mi civilizációnk túlzottan bal féltekei, holott erre a kiegyensúlyozottságra óhatatlanul szükség van. A bal félteke ugyebár tudományos, logikus, lineáris, mindent ízekre szed, de soha többé nem tudja eleven egészzé összerakni, nincs humora, ha kell, hazudik, képmutató. A jobb féltekének humora van, őszinte, élő egészben lát, művészeti szemléletű. Ezért mondták, hogy a nyugati civilizáció bal féltekei, az ősi kultúrák, az archaikus kultúrák, a keleti civilizációk jobb féltekeiek. Mindig hozzá kell tenni, hogy az embernek a két félteke között van egy gerendaszerű ízéje, a kérégestest, amely összeköti a kettőt, és lehetővé teszi a kiegyensúlyozásukat. Pavlov nagyon sok mindennel foglalkozott, nem csak a kutyák nyálsipolyával, ahogy ezt annak idején tanultuk. Mi azt hittük, hogy ő egy szovjet ember, és utáltuk. Pedig Pavlov zseniális, Amerika-szerte rajongva elismert tudós volt. Azt mondta, hogy ő az emberi tipológiában két nagy csoportot különböztet meg: a tudóstípust és a művésztípust. A tudóstípus mindent ízekre szed, elemez, lineáris logikával, és soha többé nem tudja eleven egészzé összerakni, szétesik neki a világ, mondta keserűen Pavlov. A művész pedig eleven egészben lát. Sokkal kevésbé pontosan, sokkal kevésbé megmagyarázhatóan. Ábrázolni tud, képekbe kivetíteni. Aztán Pavlov azzal vigasztalta magát, hogy a nagy tudós mindig nagy művészi erővel dolgozik, a nagy művész pedig mindig jelentős tudósi kvalitást is mozgósít. Mint Bartók. A mai civilizációban

gyakran feledésbe merül, kiveszett az iskolából és a pedagógiából a művészet. Kezünkbe veszünk egy pedagógiakönyvet, és csodálkozva kérdezzük: Tényleg ez fog bennünket képessé tenni arra, hogy a gyerekekkel kapcsolatba lépjünk? Eleven kapcsolatba? Szó nincs róla. Hiába tanulom meg a kategóriáit, ettől még nem leszek jó pedagógus. Valami másról van szó a pedagógiában: művészetről, mondja Steiner jogosan, intuíción, improvizáción. Helyt kell állnom a pillanatban. Az osztályban vagy a gyerekemmel. Nem lehet utánagondolni, hogy mit is olvastam a kilencéves gyerekről. Reménytelen. Steinernek van egy négy előadásból álló kis ciklusa, amelynek később a tanítványok a *Meditatív módon feldolgozott embertan* címet adták, és pontosan ezekre a kérdésekre keresi a választ. Láttak-e önök olyan festőt, aki a kezébe vesz egy esztétikakönyvet, és ennek alapján fest egy jó képet? Ilyen nincs. Hiába tartja be az összes esztétikai kategóriát, abból nem lesz jó kép. Ez megcsócsált tudás, előzetes tapasztalatok felkérődzése, újravágása, nem az itt és most jelenlét egyszeri, kreatív pillanata. Ugyanilyen megcsócsált tudás a pedagógia. Hiába tanulmányozzuk, nem fogunk tudni nevelni, nem fogunk tudni a gyerekekkel élő kapcsolatba lépni. Mitől fogunk tudni?, kérdezi, ha tetszik, obskúrus módon, Steiner. Embertannal kell foglalkoznunk, azzal, hogy milyen lény az ember, milyen a fejlődő ember, a „werdende Mensch”, a keletkezőben lévő ember. Milyen hatévesen, kilencévesen, tizenkét évesen, ezzel foglalkozunk. Ezeket a képzeteket engedjük át magunkon, töprengjünk rajtuk, álmodozunk, ha tetszik, meditáljunk róluk, és akkor, amikor ott állunk a pillanatban a saját gyerekünkkel vagy az osztállyal szemben, intuitív módon fogunk tudni improvizálni. Hogyan? Erre nincs logikus magyarázat. Búvópatakszerűen kitör belőlünk a tudásunk, anélkül hogy racionálisan végiggondolnánk, hogy mit is kell most tennünk, mi a mester tanácsa erre a helyzetre. Rossz

Waldorf-tanárok a rossz Waldorf-iskolákban mindent végig-gondolnak. Mit mond a mester? Pedig nem erre van szükség, hanem a pillanatnyi jelenlétre. Ezt a mentalitást kellene valahogy elsajátítani.

Mindaz, amit a kontinentális és a magyar iskolarendszerről mondasz, nagyon evidensnek tűnik. A PISA-vizsgálat elég régen volt már, és a magadfajta alternatív pedagógusok szintén elég régóta mondják a magukét, sőt kecsegtető reformkísérletek is voltak. Akkor miért nem az van, ami jó? Hülyék „fönt” az emberek?

Nem, ott „fönt” nem hülyék. Gazsó Ferenc óta, 1983–1985 óta nagyon sok pozitív kezdeményezés indult el fönről. Sokan vannak „lent”, a pedagógusok között, akik törekszenek a jóra, jóllehet szörnyű kontraszelekción ment át a magyar pedagógustársadalom az elmúlt negyven-negyvenöt évben. Régen sem volt gazdag egy tanár, de 1949 előtt egy magyar pedagógus megengedhette magának, hogy egy kis kétszoba-hallos vagy háromszoba-hallos, cselédszobás lakásban lakjon, és tartott egy cselédlányt. És az egész család a két gyerekkel elutazott két hétre Olaszországba szerény körülmények között nyaralni. Nem volt gazdag ember, de minimális jólétben élt. Nem kellett külön-órákat adnia, másodállást vállalnia. Szerb Antal a Vas utcai iskolában tanított, közben meg írta a regényeit, a zseniális magyar irodalomtörténetet, a talán még zseniálisabb világirodalom-történetet, szép helyen lakott, sétált, merengett. Tehát egy többé-kevésbé előkelő életet élő értelmiségi volt. Ez nagyon megváltozott. 1949 után jött egy kor, amikor eleve úgy szabták meg a béreket, hogy ne lehessen egy családnak egy fizetésből megélni, mindenki dolgozzon, a gyerekeket pedig nevelje az állam. Napközi régebben is volt, mint a nyomorenyhító akció része, de ha jól emlékszem, 49 előtt a magyar gyerekek kilenc ez-

reléke járt napközibe. Mert Weiss Manfréd szakmunkásának felesége, miután Csepelen fel tudták építeni kis családi házukat, ha már megszületett a második gyerek, otthon maradt. Amikor a 70-es években Kemény Istvánék kutatásaiból mindez kiderült, titkosították az adatokat. Még a párton belül sem volt szabad terjeszteni. A lényeg az, hogy létrejött egy kontraszelektált tömeg. Ugyanakkor volt egy nagyszerű változás, ezt se hagyjuk figyelmen kívül. Hatalmas tömegek kerültek be az iskolákba. Sokkal nagyobb tömegek érettségiztek le, tanultak tovább, mint előtte valaha is. Ebben az értelemben a szocializmus lépést tartott a Nyugattal. Aztán következett a Ratkó-korszak. Mesterséges beavatkozásra – az abortusz teljes tiltására – felszökkent a születések száma. Kétszer, hogy úgy mondjam, mert amikor a Ratkó-gyerekek szülőkorba léptek, akkor jött a második hullám. Volt olyan középiskola, ahol kilenc (!) párhuzamos osztály volt. Nagy tömeg áramlott a pedagógusi pályára (nemegyszer ideológiai szempontok szerint kontraszelektíven), míg kitűnő emberek elhagyták a pályát nemegyszer az anyagi és a társadalmi megbecsültség hiánya és az ideológiai nyomás miatt. Az Országos Pedagógiai Intézet saját magának sem akarta elhinni, ötször mérte, hogy az osztatlan tanyasi iskolákban a gyerekek jobban megtanulnak írni-olvasni, elemi módon számolni, mint a nagy diadallal és melldöngetve létrehozott osztott iskolákban. Persze, mert „tanítva tanulunk”. A tanyasi tanító néni egyébként is mindig tudta, mi kell a gyerekeknek. Ha szünet van, akkor „gyerekek, ki az udvarra szaladgálni”. A városi iskolákban a gyerekek kettesével sétálnak a szünetben a folyosón, mert különben lökdösik egymást és az arra haladó tanárt. Ezt csak egy tébolyult elme találhatta ki, ahogy azt a beírást is az ellenőrzőbe, hogy: „Rendetlenül ül. Megintem.” A szülő megkérdezi: „Mi az, hogy rendetlenül ül?” „Bal lábfejét jobb lábikrájára kapcsolja.” Ez téboly. Miért olyan nagy az iskolába lépő gyerek

feje? Mert teljes felnőtt agya van. Ugyanakkor az iskolába lépő gyerek tüdőlebenyeinek felszíne egyötöde a felnőtt tüdőének. Tehát ötször kisebb tüdővel kell ellátnia az agyát oxigénnel, amely ráadásul még fejlődik, mint a felnőttnek. Neki négy-öt órát kellene rohangálnia és üvöltöznie a szabad levegőn. Normális iskolában az udvaron rohangálnak a gyerekek. A magyar iskolákban előfordul, hogy „sétálnak” a folyosón; a magyar iskolákban az építési szabvány megengedte, hogy a folyosót egyre jobban szűkítsék, ezért kiderült, hogy a gyerekek lerúgják a falak élét. A jobb iskolákban ezért faburkolatot tettek a fal élére, keményebb iskolákban vasburkolatot. A Klebelsberg-kori iskolákban nagyon széles folyosók voltak, lekerékített sarkokkal és lépcsőfokokkal, hogy a gyerek, aki rohan és elesik, ne törje be a fejét. Mi létrehoztuk azokat az iskolákat, ahol vasél van a folyosón, ahol a gyerek csak sétál, de ha mégis rohanna, akkor elesik, és betöri a fejét. Mintha nem a gyerekeknek építették volna az iskolákat.

Egy nagyvárosban biztos sok mindent nem lehet megtenni, amit egy tanyasi iskolában igen. Nekem mégis az jut az eszembe, hogy én ugyan Budapesten nőttem fel, de az „utcán” laktam, reggeltől estig csavarogtunk. Szó sem volt arról, hogy ha én egy barátommal akarok találkozni, akkor a szülőknek háromszor kellett egymással telefonon egyeztetni, hogy ki visz-hoz bennünket. A gyerekek egymás közötti kapcsolata is rettenetesen megváltozott. Miért? Nem hiszem, hogy pusztán azért, mert több autó jár az utcán.

Először azt hittük, hogy az emberiség harmincezer éves, aztán azt, hogy háromezrezer éves, most kezdjük sejteni, hogy esetleg hárommillió éves, és ki tudja, mire jövünk még rá. „Mélységes mély a múltnak kútja”, így kezdi Thomas Mann a *József és testvéreit*. A legutóbbi időkben, miközben biológiailag nem vál-

toztunk, a környezetünk sokkal dinamikusabban változott, mint az elmúlt harmincezer, háromezer, hárommillió évben. Azelőtt változatlan volt a környezetünk, most totálisan megváltozott. Világos, hogy ami régen ment magától és ösztönösen, az ma nem megy. A világ valóban átláthatatlanná vált a gyerekek számára. Ezt kell valahogy tudatos módon ellensúlyoznunk, miközben éppen a tudatosság az, ami elzár minket bizonyos dolgoktól. Itt van egy paradoxon. Olyan, mint Sztanyiszlavszkij színészparadoxonja. Ő azt mondja, hogy a tudatosság előli az ihletet. Ihlet nélkül nincs művészet. Tudatosság nélkül nincs művészet. Most akkor mi legyen? Azzal vigasztaljuk magunkat, hogy ahol élet van, ott ellentmondások vannak, ahol élet van, ott paradoxonok vannak. A fontos dolgok mindig paradoxonokban jelennek meg.

Amit a kontraszelekcióról mondtál, az világos. De azt még mindig nem értem, hogy ha fölülről jöttek jó kezdeményezések, akkor hogy lehet az, hogy a sűrűn megvonalkázott írófüzetet nem lehetett megváltoztatni?

Fölülről jöttek jó dolgok, alulról jöttek jó dolgok. Ennek eklatáns példája a Gazsó által létrehozott Közoktatás-fejlesztési Alapítvány. Gazsó rájött arra, hogy a Kulturális Minisztérium évente szétszór háromszázmillió forintot kulturális célokra. És jó néhány megyei párttitkár ebből nyomtatta ki az életrajzát bársonyba kötve, rézveretekkel. Ezt a pénzt Gazsó bevonta, és létrehozta a KÖFA-t, amelynek az volt a lényege, hogy a tanító, a tanár saját kezdeményezéséből közvetlenül a minisztériumhoz pályázhatott támogatásért. Nem tudta őt megakadályozni ebben az igazgatója, az igazgatóhelyettese, a szakfelügyelő (akit Gazsó egyébként eltörölt), a művelődésügyi osztályvezető. A tanárok pontosan tudták, hogy mi kéne, meg is kaphatták

volna a támogatást, de középen dekkolt egy vastag középkauder réteg, amely már az első világháború óta infiltrált volt ideológiailag (teljesen mindegy, hogy milyen ideológiával!). Nem az volt az érdekes, hogy jó szakember-e, ahogy még Móra Ferenc iskolájában, hanem az, hogy ideológiailag megfelel-e. Hogyan nevel leventét, hogyan neveli a szocialista embert? Nehogy már egy percig is azt higgyük, hogy az egyik jobb vagy rosszabb, mint a másik. Ideológiailag infiltrált közoktatás jött létre abszurdítások tömegével. Ez kitenyésztette a megbízható embert, akinek már nem is az ideológia volt a fontos, hanem az, amit fölülről parancsoltak. És ha nem parancsoltak, kétségbe volt esve. Gyűlölték Gázsót, aki velük szemben a tanítóval és a tanárral próbált összefogni, mert ez a létüket veszélyeztette. Ezek a szakemberek gyűlölettől habzó szájjal támadták Gázsót és a reformjait. A tanító néninek hol szocialista embert kellett nevelnie, hol hiszekegyet kellett imádkoztatnia. A gyerek szempontjából a kettő egyre megy. Hazugság, képmutatás. Németh László is rámutatott, hogy a gyerekeket érzelmi hazugságra neveljük. Szavaltatjuk őket, mondja a *Lányaimban*, hazáról és anyáról. Aztán meg csodálkozunk, hogy felnőttkorukra egyikben sem fognak hinni, de sebj, majd képmutatóan ők is azt hazudják, hogy hisznek benne.

És az elmúlt tizenhét év? Amikor már se leventéket, se szocialistákat nem kellett nevelni?

A közoktatás, amint erre a szociológusok is rávilágítottak, a legnehezebben változó társadalmi alrendszerek egyike. Fantasztikusan nagyszerű dolgokat akartak Spanyolországban, Portugáliában, Romániában, Lengyelországban, Magyarországon a fordulatok évei után. Ezek különböző diktatúrák voltak, tök mindegy, hogy milyen színben, netán egyházi feketében vagy

szocialista vörösben. Nagyszerű kezdeményezések voltak, amelyek egy idő után visszaestek, visszacsúsztak, előről kellett az egészet kezdeni. Van ezeknek a rendszereknek egy inerciája, egy tehetetlensége, amit a német pedagógusok és szülők az ötvenes, hatvanas években, ezt már említettem, viszonylag sikeresen áttörtek. De ez nem mindenütt következett be, és nálunk sem következett be. Szem- és fültanúja voltam anno az Országos Pedagógiai Intézetben annak a kezdeményezésnek, melynek az volt a törekvése, hogy olyan tantervet állítsunk össze, amelyben kevés az anyag. Magyarországon, mint köztudott, tizenegy tananyag-csökkentési kampány volt, és mind a tizenegyben nőtt a tananyag összmenntisége. Jöttek a telefonok. Ha én X tanszék vezetője vagyok Y egyetemen, és lenyomom az anyagomat előbb, tehát nem hetedikben kezdem a tantárgyamat, hanem, mondjuk, környezetismeretbe oltva már harmadikban, akkor nekem több tanárt kell erre kiképeznem. Egyébként erről is örök vita folyt: ki tud jobban tanítani biológiát kilencéveseknek, a tanító néni, aki nem ért hozzá, vagy a remekül képzett szaktanár. Eiben Ottóék nagy vizsgálata bizonyította, hogy a tanító néni, aki nem tudja az anyagot, jobban tud tanítani. Nem az anyagot kell tudni, hanem a gyereket ismerni ahhoz, hogy valamit közvetíteni tudjak. Vagyis ha le tudom nyomni az anyagomat erővel és erőszakkal az új tantervben egy korábbi időpontra, akkor növelhetem a tanszékemen dolgozók számát, mert több tanárra lesz szükség, akkor intézetvezető leszek, nem is tanszékvezető, akkor levelezőből előbb leszek rendes akadémiai tag. (Nonszensz, hogy az akadémikusok Magyarországon fizetést kapnak, nem is keveset. Közleményeikért is fizetnek nekik. Más országokban ők fizetnek tagdíjat, és nem kapnak pénzt a közleményeikért.) Egyszóval egzisztenciális és presztízsérdek – tehát nem is csak szakmai sovinizmus! – volt a mögött, hogy nyomjunk tananyagot be és le, minél többet és mi-

nél előbb. Így alakult ki egy olyan magyar tananyag-szisztéma, amelyben egyetemi tananyag jelenik meg hetedikben, nyolcadikban, emésztetlenül. Olvashatatlan fizika- és egyéb tankönyvek. Bejönnek a gyerekek az iskolába magas érdeklődési szinttel, és olyan dolgokkal találkoznak, amelyek elvileg érdeklik őket. Az érdeklődés csökken, zuhan, eltűnik. Még fel-feltámad a kamaszkor előtti időig, ha jön egy-egy új tanár vagy tárgy, de utána újra csökken és eltűnik, mert nem tudnak meg semmit az emberről és világról, jóllehet kíváncsiak rá, mert egy nekik nem való tananyagot nekik nem való módon akarnak és tudnak csak közvetíteni presztízs- és egzisztenciális okokból, ahelyett hogy természettudománnyá vonnák össze. Ezer, mélyre nyúló oka van annak, hogy olyan katasztrofális a magyar iskolarendszer, mint amilyen. Az embernek sokszor az az érzése, hogy a gyerek senkit nem érdekel. És az utóbbi tizenhét évben nem egy olyan reformnak voltunk szemtanúi, amelyek megvalósítására jelentős összegeket szántak, egzisztenciális érdekek mozogtak, de a gyerekek nem kaptak végül semmit.

Az esetek nagy részében a változtatások csak papíron történnek meg, a valóságban nem. Amikor például arról van szó, hogy alakítsuk át a magyar közoktatást, és azt mondjuk, hogy integrálni kell, differenciálni kell, új módszereket kell alkalmazni, olyan dolgokról beszélnek, amelyeket egyes iskolák és pedagógusok 20-30 éve vagy még régebben csinálnak. Winkler Márta, Lányi Marietta, Horn György és így tovább. És akkor azt mondják a szakemberek, hogy nagyszerű, pontosan ezt kell csinálni, és itt vannak ezek a nagyszerű emberek, akik ezt meg is csinálták, és ötször ellenőrizték magukat, és módosítottak, rájöttek, hogy hol a hiba, mert csak így lehet, és most már jól működik, ezekre tessék építeni. Akkor az a válasz, hogy nem tudunk ezekre építeni, mert – itt jön a kamuflázs – csak új dolgotra adhatjuk ki a pénzt. Az utcáról bejött ember fog progra-

mot írni, és az utcáról pályázó iskola fogja ezeket kipróbálni. Ők pedig kívül maradnak. Miért? Megőrült valaki valahol? Bulgakovnak van egy remek gondolata, 1927 táján vetette papírra. El kellett döntenem, írja, hogy mindenki megőrült-e körülöttem, és csak én maradtam normális, vagy én örültem-e meg, és mindenki más normális; a magam részéről az előbbi lehetőség mellett döntöttem. Vagyis mindenki megőrült, csak ő maradt normális. Az embernek sokszor ez az érzése. Nagy elánnal érkeznek programok, örült pénzek elfolynak, hiába üvöltenek emberek, hogy így és így kéne csinálni, ebből semmi nem lesz, szétpukkan, mint a buborék. Katasztrófa. Miközben legfelül tulajdonképpen jól akarnak, kormányoktól függetlenül, és legalul sokan tudnák, hogy mi kell, szétpukkan a dolog. Mondok még egy példát. 1998-ban, a választások előtt Magyar Bálinték még hoztak egy rendelkezést, mely szerint Magyarországon hatodikig nem kell osztályozni. Lehet szövegesen értékelni. Jött a kormányváltás. Pokorni Zoltán egyik első beszédében azt mondta, hogy Magyarországon ma már hatodikig nem kell osztályozni. Lehet szövegesen értékelni, és jó lenne, ha a kollégák élnének ezzel. Ugyanígy volt a kétszintű érettségivel is, az is továbbment. A Pokorni-féle miniszterség idején utaztam az országban, és előadásokat tartottam. Ugye tudják, kedves kollégák, mondtam, hogy Magyarországon ma már nem kell hatodikig osztályozni. Mert az osztályozás szorongást kelt, frusztrál, a szorongás és a kudarc pedig csökkenti a teljesítményt. Hogy-hogy? Ki mondja ezt a hülyeséget? Hol van ez leírva? Biztos tévedés. Jön az új magyar kormányzat, és azt mondja, hogy akkor ezentúl másodikban sem kell osztályozni, hiszen elsőben már 1975 óta nem kell osztályozni. És akkor jön a szavalókórus. Tönkretették a magyar iskolát, eltörölték az osztályozást az első két osztályban. Katasztrófa. Hiába van meg legfőleg a jóindulat vagy akár a szakértelem, nem megy át. És hiába van ott az az

egy, kettő vagy öt pedagógus, kiröhögik, megszegényítik őket. Tegyük hozzá, vannak nagyszerű iskolák, ahol ez nem így van, ahol igenis történnek jó dolgok.

Mindenképp meg kell említenünk Konfuciust – Kung Fu-ce, Kung-ce, ahogy tetszik –, mert az ő nevéhez fűződik a világ első és máig legsikeresebb iskolareformja. Konfucius idejében a kínai birodalom szétesett állapotban volt, mint oly sokszor fennállása alatt. Konfucius azt kérdezte: mi kell ahhoz, hogy a birodalmat jobb állapotba hozzuk? Jeles államférfiak. Mi kell ahhoz, hogy jeles államférfiak legyenek? Jó iskolák. Mit tanítsunk ezekben a jó iskolákban? Elsősorban táncot és éneket. Miért? Hát azért, mert a tánc és az ének az egyént összehangolja a kozmosz harmóniájával, és a jó államférfinak mindenekelőtt a kozmosz harmóniájával kell önmagát összehangolnia. De ne menjünk ilyen messzire. Nagyszerű barátom, Molnár Gyula, mély katolikus, aki nem bírt végighallgatni egyetlen prédikációt sem a saját egyházában, inkább kiment a templom elé szivarozni, miközben napi áldozó volt, szóval ez a barátom közgazdász akart lenni, és elment az akkori leghíresebb közgazdászok egyikéhez, Heller Farkashoz, a határhaszon-elmélet világhírű kidolgozójához. Elé állt, és azt mondta: „Professzor úr, közgazdász szeretnék lenni, mit kell tennem?” „Tud zongorázni?”, kérdezte Heller Farkas. „Nem.” „Milyen hangszeren játszik?” „Sajnos nem játszom hangszeren.” „Akkor jelentkezzen akárhova, de a közgazdasági egyetemre ne. Menjen, és két évig tanuljon szorgalmasan zongorázni. Ha ezen túl van, jöjjön el hozzám, és mutassa be, hogy mire jutott.” Ez az első, amit tudnia kell egy közgazdásznak. Intenzív kapcsolatban kell lennie a zenével. Tudnia kell zenei módon gondolkodni. Konfucius tehát nem egyedülálló. A konfuciánus iskola nevelte ki a mandarinokat, azokat a főtisztviselőket, akik kétezer-ötszáz évig egész jól elkormányozták a kínai birodalmat. Itt visszacsatolok oda,

hogy az iskolában valami másról vagy másról is van szó, mint a pusztá intellektualitásról. A görög gyerekek, a szabad görög gyerekek – ekkor még inkább csak a fiúk –, körtáncot, fuvolát és éneket tanultak elsősorban, az anyanyelv és a matematika mellett. Persze megtanultak írni-olvasni. Ez így ment tíz-tizenegy éves korig. Akkor mentek át a gymnaszionba. A gymnaszion Athénban: a gyakorlótér. Mondhatnánk: előbb az érzelmi nevelés és egy kulturális alapozás, lelki-nevelés... Mi jön ezután? Még mindig nem az intellektuális képzés, előbb a test megerősítése a kora pubertásban. Addig nincs napi tornaóra előírt gyakorlatokkal, mint a magyar óvodában és általános iskolában. Addig szabad mozgás vagy táncos mozgás van korrigálás nélkül! A gymnaszion, a gyakorlótér elsősorban az öt rituális mozgást gyakoroltatja. Futás, ugrás, diszkoszvetés, gerelyhajítás és birkózás. Ezek rituális mozgások, istentiszteleti mozgások. Futás és ugrás: én és a föld. Gerelyhajítás és diszkoszvetés: a tárgy és a föld az én erőm által. Birkózás: én és a másik. Csak amikor itt tizennégy-tizenöt éves koráig kiképződött, akkor ment át a gymnaszionból egy kis ligetbe, ahol egy mellszobor állt, amely egy Akademosz nevű hőst ábrázolt, ezért a ligetet akadémiának (Akadémeia) hívták, és ott tanítottak a peripatetikusok. A sétálva oktatók. Szókratész, Platón, majd Arisztotelész. És akkor kezdődött az intellektuális képzés, méghozzá egy olyan szókratészi szlogennel, hogy „Én senkit nem tudok sem mire megtanítani, csak bábaművészetem van, azaz mindenkit a saját véleménye megszületéséhez tudok elvezetni”. Ehhez képest nézzük meg, milyen a mai iskola. Mi a skolasztika örökösei vagyunk. Mert Róma még a rétori iskola. A szép és helyes beszéd. Már csak deréktól fölfelé mozog az ember, de ott még igen. A mimika, a kéz gesztusai, a helyes hanghordozás – mindez még nagyon fontos. Aztán jön a skolasztika iskolája, ahol ül a gyerek a padban, és a fejébe tölcserézik a tudást, a lectióval, a

felolvasással. Ebből jön a lecke. Felolvassák Arisztotelész bizonyos mondatait, az Ó- és az Újtestamentumot és az egyházatyák írásait. Aztán jön a nagy modern reform, az újkor egyetemei, Sorbonne, Bologna, Pádua, Oxford, Barcelona. Az egyetemisták kiírják a skolasztikus iskola falaira, hogy „ez az iskola itt nem tart engem”, és elmennek az új egyetemekre. Mit tudnak ezek az egyetemek? Zseniális újításuk van: bevezetik a tizenhat-tizenhét éves gyerekek számára a lectio mellé a disputát, a vitatkozást! Mindenről lehet vitatkozni. „Amiről ma Oxfordban vitatkoznak, holnapra attól ég lázban egész Anglia”, tartja a régi mondás. A Sorbonne-on húsvét előtt öt napig mindent lehetett vitatni, még a dogmatika alaptételeit is, és ezért senkit nem küldtek inkvizíció elé. Vitatkozni lehetett a dolgokról, erre a mai ifjúságnak is hihetetlenül nagy szüksége lenne. Az 1200-as évek új egyetemei többet tudtak az ifjúság élettani-lélektani szükségleteiről, mint a mai iskolák, amelyek a kész tudás visszaböfögését várják el még az egyetemistáktól is. (Ideológiai öntettel. Régen a szocialistának nevezett ideológiát várták el, mindegy, hogy mit gondolt magában a gyerek, csak köpje elém a megfelelő szöveget, ma pedig nem egy helyen, különösen a bölcsészettudományokban, bizonyos jobboldali hangvételű ideológiai hozzáállást várnak el a felvételre jelentkezőktől. Ahelyett, hogy akkor is, most is az élénk vitát, a kételyt várnák el, hiszen a kétely az ifjúkor hite. Kétely nélkül nincs egyéni hit, csak dogma.)

Mindig is szívesen és szeretettel beszéltem az alternatív iskolákról, különösen a Waldorfról. Mi a Waldorf-iskola lényege? Hogy működik a Waldorf-módszer?

Azért beszélek szívesen az alternatív iskolákról, mert a Waldorf-módszer kidolgozója a szellemi szabadság híve volt, amiről sok

Waldorf-követő sajnos megfélekedzik, és azt gondolja, hogy a szellemi szabadság addig terjed, hogy mindenki azt gondolja, amit én, aki egyedül látom helyesen a világot. Szegény kezdeményező forogna a sírjában. Mégis mit kínálnak az alternatívák? Röviden: gyerekközpontúak. Sokan úgy mondják, személyiség-központúak. Tőlem legyen személyesség-központú, amelybe természetesen a tanár személyisége is beleértődik. Két szuverén személyiség találkozik az iskolában. De mit jelent ez a gyerekközpontúság? Azt jelenti, hogy tudom, milyen a gyerek. Vagy ha nem is tudom, mert nincs befejezett tudás, mindent megteszek, hogy megismerjem. Törekszem arra, hogy tudjam, mikor milyen a gyerek testi, lelki, szellemi értelemben; miért más egy hétéves, és hogyan más, mint egy kilencéves, mint egy tizenegy éves, mint egy tizennégy éves. És ahhoz képest, hogy más, milyen tananyagot kell neki közvetítenem és hogyan. Lehet, hogy tévedek annak felmérésében, hogy milyen? Természetesen. Miért ne tévednék? De törekszem mindig arra, hogy egyre közelebb kerüljek a megismeréséhez. Maga ez a törekvés, ez az úton járás a lényeg. Nem az a célom, hogy lenyomjak, hogy a fejébe verjek egy tananyagot, hogy egy bizonyosfajta embert faragjak belőle, legyen az levente vagy szocialista, hanem az, hogy individuumokat bontakoztassak ki. Legyél azzá, aki vagy! Ne azzá legyél, akivé én akarlak tenni. Ez a döntő minden alternatívában. Minden alternatív módszer célja, hogy ne akarja átformálni a gyereket, hanem hagyja kibontakozni a képességeit, minden alternatíva és minden demokrácia pluralisztikus, és a szó legjobb értelmében individuális. Nagy vizsgálatok bizonyítják, hogy az individualista társadalmakban jönnek létre az igazi, hatékony közösségek. Természetesen az ember közösségi lény is. Individuum nélkül és annak szabadsága nélkül nincs közösség, közösség nélkül nincs szabad individuum. Aki azt mondja, hogy a közösséget helyezzük az individuum elé,

mert az a fontos, hogy te proletár vagy, az a fontos, hogy te szocialista vagy, az a fontos, hogy te árja vagy, az a fontos, hogy te német vagy, az a fontos, hogy te magyar vagy, az a fontos, hogy te katolikus vagy, az a fontos, hogy te mohamedán vagy, az megcsönkítja, tönkreteszi, elpusztítja az individuumot és ezen keresztül a közösséget is. Bartók Béla nem véletlenül ment el Magyarországról. Jóllehet a Rádió egykori elnöke egy műsorban azt szuggerálta Bartókról beszélgetve, hogy Bartók azért ment el, mert előre látta, hogy milyen szörnyű szocialista rendszer jön (amely szocialista rendszerben ez a kiváló elnök aszszony marxista egyetemet végzett, és nagyszerű karriert futott be), pontosan tudjuk, hogy azért ment el, mert tombolt egy „nemzeti” színezetű, „keresztény” kurzus, amely személyében fenyegette a feleségét. Azért alkalmazok jelzőket, mert itt sem a keresztény nem igaz, sem a nemzeti, csak a külsődleges, képmutató jelszó. A felesége és a kurzussal való szembenállás kényszerítette távozásra, amely kurzus egyébként őt hazaárulónak bélyegezte, mert a román népzenét ugyanolyan értékesnek tartotta, mint a magyart. Bartók, aki soha nem jött ki a szobából, ha vendég jött, az első zsidótörvény megalkotása után, amikor Molnár tanár úr felkereste a feleségét, azonnal kijött, páratlanul kedves házigazdának bizonyult, mert nem bírta elviselni ezt a hihetetlenül korlátolt, ostoba és embertelen rendelkezést. Bartók tehát a zsidótörvények, a keresztény nemzeti kurzus miatt ment el. Bartók az olyan megnyilatkozások miatt ment el, amilyeneket Csoóri Sándor megengedett magának a rendszerváltás után. Ezt nagyon fontos tudni. És Bartók a modern magyar nemzettudat egyik gényusza Ady Endre, József Attila, és tegyük hozzá, Radnóti Miklós mellett. Honnan is kanyarodtam ide dühöngve?

Az alternatív iskolától.

Az alternatív iskola nem leventéket és szocialistákat, hanem individuumokat akar kibontakoztatni, akik majd mélyen gyökerезnek abban, amit ők maguk választanak. Ha akarnak, magyarságukban, ha akarnak, cigányságukban, ha akarnak, magyar-cigány, ha akarnak, cigány-magyar mivoltukban. És mélyen gyökerезnek, ha akarnak, katolicizmusukban vagy ateizmusukban, ha individualitásuk szabadon azt választja. A Waldorffban én egy hozzám közel álló rendszert találtam meg. A Waldorff nem ateista, nem materialista, a Waldorff spiritualista rendszer. Az emberi individuum a Waldorff szerint a transzcendensből jön, feladata van a Földön, erre kell őt kiképezni. A Waldorff-tanár feladata, hogy levezesse a Földre a megérkezett individualitást, és kibontakozáshoz segítse, hogy itt majd hatékonyá tudjon válni, teljesíteni tudja „feladatát”, amelyet más nem ismerhet. Ha azt mondom, hogy egy individuumnak sorsa van, lehet-e az a sorsa, hogy ő ebben az életében ateista-materialista legyen? Hogyne. Természetesen. Rudolf Steiner hosszan írt két úrról, akiket Bécsből ismert, és akik ateista-materialisták voltak, és azt írta, hogy senki annyit nem épített az általa ismert, mégoly hívő emberek közül a spirituális világ egészén, mint ez a két ateista-materialista, akik konzekvensek és hűségesek voltak saját individuális felismeréseikhez. Tehát nem ilyen egyszerű és primitív módon fogjuk ezt fel. Steiner megvédte Ernst Heckelt. Heckel monista-materialistának vallotta magát, ezért kigolyózta őt a német akadémikus tudomány, amely magát természetesen kereszténynek vallotta. Rudolf Steiner, aki spiritualista volt, tehát nem értett egyet a monista-materializmussal, azt mondta, hogy nincs nagyobb látója a természetnek a német tudományos életben, mint Ernst Heckel, aki órákig ült egy bogáncs vagy egy kagyló előtt, és hihetetlenül gyönyörű rajzokat készített ezekről. Ihletett ember volt, nem csak rációval dolgozott. Steiner példát adott arról, hogy kell a világot felfogni, amit saj-

nos nagyon sokan a Waldorfban vagy egyéb steineriánusok körében nem követnek. Én a magam gyarló módján szeretném követni. Ezért szeretek mindig alternatívákról beszélni. Fájó lélekkel és szívvel látom, hogy Lányi Marietta iskolája, a Gyermek Háza jobb és waldorfbab, mint a Waldorf-iskolák jelentős része Magyarországon, és Horn György Alternatív Közgazdasági Gimnáziuma jobb és waldorfbab, mint a Waldorf-középiskolák jelentős része. Ne legyünk dogmatikusak, ne legyünk szektásak, nézzük egyben az alternatívákat, amelyeknek az a lényege, hogy a gyerekből indulnak ki. Nem vagyok ezzel egyedül. Christofer Claudel, a European Council of Waldorf Education elnöke arról beszélt, amikor legutóbb Magyarországon járt, hogy mit és hogyan kell megtanulnunk a kooperatív pedagógiában, a kiscsoportos oktatásban és számtalan olyan dologban, ami Steiner idejében még nem vagy nem úgy volt. Múltkor járt itt a kasseli Waldorf-tanárképző két professzora, a solymári Waldorf-tanárképzőn vendégeskedtek, ahol én is tanítok. A vezetőjük elmesélte, hogy egy nagy berlini alternatív konferencián vettek részt, ahol rettenetes volt waldorfsként ülni, mert ott volt az összes létező alternatív rendszer képviselője, és mind éltek, lángolóak voltak, tüzesek, érdekesek, úton járók, izgalmasak, elkötelezettek, és ők waldorfsként úgy ültek ott, mint akik mindent tudnak, mert megmondta a „mester”, és szürkének, fáradtnak, érdektelennek érezték magukat. Isten ne adja, hogy a Waldorf ide torkolljon.

Zürichben kiadták a modern pszichológia enciklopédiáját tizenhat kötetben. Ebből két vaskos kötet lett a *Konzekvenciák az orvostudományban*, és két ugyanolyan vaskos kötet a *Konzekvenciák a pedagógiában*. Ez utóbbi megállapítja, hogy léteznek bizony konzekvenciák, csak éppen nem vonták le őket. Felveti, hogy vajon miért csak a Waldorfban nem használnak rúd alakú íróeszközt az óvodában vagy az első osztályban, amikor pedig

tudjuk, hogy a gyerek keze nincs kész az ezzel való biztos bánásmódra. Ezt csak a Waldorf tudja? Nem. Mindenki tudhatná. Mégis rúd alakút használnak. A Waldorf téгла alakút használ. Olyan, mint egy kövecske, amilyenel az aszfaltra rajzolnak. Hozzányomják a hüvelykujjukkal a másik három vagy négy ujjukhoz, mert ez egy biztos fogás. Ha bemegyünk a Waldorf-óvodába, csodaszép rajzokat látunk, és arra gondolunk, hogy ezeket biztos öt év terméséből válogatták össze. Pedig nem. Az utolsó két hónap valamennyi rajzát látjuk, melyek azért ilyen jók, mert a ceruzafogás nem görcsös, ha szabadon mozog a kéz, jó lesz a rajz. A téglácska méhviasszból van, mert a méhviassz szigetel, és nem von el hőt az ujjbegyekből. Ilyen kis gyerekeknél még számít, hogy írás vagy rajzolás közben elvonjuk-e a kézfejből, az ujjakból a hőt. Ezek a krétácskák telített színűek, nem pasztellek. A tudomány is megmondja, hogy ebben az életkorban a gyerekeknek a telített színekre van szüksége, hogy a színérzéke fejlődjön. A legegyszerűbb, legprimitívebb példát hoztam fel arra, hogy a Waldorf milyen típusú ismeretekkel bír a gyerekről, és hogyan próbál ezekhez alkalmazkodni a metódusaiban, az eszközeiben. Még egy példát mondok. A waldorfosok elsős koruktól furulyáznak. Régen Magyarországon, a zenei általánosban, ahol szintén furulyáztak a gyerekek, a kis elsősök is, beszereztük az NDK-ból a nyolclyukú szoprán furulyákat, aztán modernizálódunk, és japán műanyag furulyákat vásárolunk. Mindkettő egyformán hosszú, voltaképpen felnőtt szoprán furulya. Mi a helyzet a Waldorfban? A Waldorfban speciális furulya van. Először is nem nyolclyukú, hanem pentaton, azaz ötlyukú, holott a német zene tizenkét fokú, a német népzene is. Mégis, ebben a steineri iskolában mintha Kodály állt volna a háttérben, a pentatóniát – pontosabban a kvintváltást, de mindenképpen az öt hangot a nyolc helyett – gyakorolják. Igaz, Kodályt is megvádolták, hogy azért ragaszkodik a pentató-

niához mint zenei anyanyelvhez, mert így elkerüli a munkásmozgalmi dalokat. Ez a másik agyrém. Rudolf Steiner szerint egy zenei anyanyelv a kvint tartományban él. A lényeg az, hogy a kisgyerekeknek az ötjegyűség a jó, és csak lassan megy át kiskamaszkorban a tizenkét fokúságra. Ebből adódóan, továbbá kezének méretéből adódóan az a jó, ha külön gyártunk olyan kis furulyát a gyerekeknek, amelyen eléri a lyukakat. Jól, egyszerűen, erőlködés nélkül. A magyar pásztorsíp hasonlít erre a kis furulyára. Csak be kellett volna hoznunk a pusztáról az ének-zenei általános iskolába. De ez nem jutott az eszünkbe, mert nem a gyerek felől gondolkoztunk, hanem a zeneoktatás felől. A Waldorfnak eszébe jutott, holott a német pásztorok, ha vannak még egyáltalán, nem ilyen pásztorsípot használtak.

Nagyon érdekes, hogy a steineri kategóriák „egybeesnek” a később kidolgozott piaget-i kategóriákkal, aki a legkevésbé sem volt spiritualista, nem intuícióból dolgozott, hanem ötezer jegyzőkönyvből, mégis pontosan tudta, hogy egy bizonyos életkorban a konkrétum, a képszerűség a fontos, csak később jön az absztrakt műveleti kor. Mindez a piaget-i rendszerben és a mindkettőtől független Karácsony Sándor-i rendszerben is megjelenik. Ha odafigyelünk a gyerekre, ezt észre tudjuk venni. A kisgyerekeknek nem érdemes úgy meghatározni a tehenet, mint párosujjú, kérődző patást, esetleg mint gerinces emlőst, mert ebből semmi nem marad meg a gyerekekben. A kisgyerekeknek élő képeket, mesélő képeket, belső képeket adjunk, ne kivetített képeket. Mutassuk meg neki a mezőn legelésző tehenet, a mezőn kérődző tehenet. Árad majd a festményéből, hogy beleélte magát a tehénbe, a tehénségbe, élménye volt a dolgról. Német természettudósok, akik Waldorf-iskolában tanultak, nagyon szépen elmondják, hogy vezette be őket a Waldorf-iskola a természet szenvedélyes átélésébe. Persze a kamaszkori forduló után itt is jönnek az absztrakt meghatározások. De akkor és csak akkor. Nem előbb.

A végtelenségig ragozhatnám, hogy mit tud, mi mindent tud a Waldorf-iskola a gyerekről. Az ős-Waldorf-iskola integrál. Ezt azért mondom fájdalommal, mert a mai magyar Waldorf-iskolák ehhez nem értenek. Vagy rettegnek a nehéz gyerekektől, és nem veszik fel őket, vagy pedig jó emberek, felveszik, de nem tudnak mihez kezdeni velük. Mert nem lehet harminc százalék a nehéz gyerek egy osztályban, csak nyolc. De ezt tudni kell. Mint ahogy azt is, hogy milyen lehet az a nyolc, és mit kell velük csinálni. Lányi Marietta tudja, az ős-Waldorf tudta.

Ezeknek az alternatív iskoláknak az a nagy kockázatuk, amiről te is beszéltél, hogy az alternatív elvek nem mindig állnak összhangban a pedagógus képességeivel, és ilyenkor formalitásokká válnak, esetleg épp ellenkező hatást érnek el. Én tapasztaltam ilyet. A lányom olyan iskolába járt, ahol tegezni lehetett, sőt kellett a tanárt, ahol óra alatt ki lehetett menni vécére, ehettek, és egyéb, rendkívül demokratikus és szabadelvű szabályok voltak, csak éppen a tanár árgus szemekkel figyelt, és utána jól kiszúrt a szabadságukkal valóban élő gyerekekkel.

Ez egy rendkívül helytálló észrevétel. Tragédia, hogy így van, de így van. Nem mindig, tegyük hozzá. Igen, sajnos és hála istennek, minden pedagógia személyfüggő. Van rossz Waldorf-tanár? Van, sőt, például a Waldorf vonz olyan beteg embereket, akiknek súlyos nehézségeik vannak az életben. Azt remélik, hogy itt majd gyógyulni fognak a gyerekek által. Ez árt a gyerekeknek is, de nekik is. De nem kell elmennünk a betegséig. Van, aki egyszerűen csak rossz tanár. Ez baj. Mégis azt kell látnunk, hogyha eltekintünk ezektől az extrém esetektől, hogy a Waldorf bizonyos lehetőségeket teremt tanárnak és gyereknek egyaránt. A tanári konferenciának persze résen kéne lennie, de arra is van példa, hogy az egész tanári konferencia a középkori

tömeghisztéria apácakolostori tüneteit mutatja valamiféle hatalmi klikkharc következtében, amely az igazgató és a hatalmi struktúra nélküli, félreértelmezett szabadság hátulütője. De ha a tanári konferencia jó, ha nem a mundér becsületét védi, hanem a gyerekek mindenek felett álló érdekéből indul ki, nehézségek esetén a hibát önmagában keresi, nem a gyerekekben vagy a szülőben, vagy a fenntartó alapítványban, egyesületben, ha a mentorálási rendszer – az új tanárok megfigyelő támogatása – jól működik, tudni fogom, hogy megy-e a dolog. A Waldorf és a Rudolf Steiner neveket a német Waldorf Szövetség levédette Genfben. Ezek a nevek általános védeltséget élveznek, és a magyar szövetségnek eleget kellene tennie a névvédelemből rá háruló kötelezettségeknek. Persze akkor rögtön kiabál a magyar Waldorf-iskola, hogy milyen jogon, ki hatalmazta őket fel? Mégis, ezeket a harcokat meg kell vívni.

Visszatérve a kérdésedhez. Igen, ezek a problémák nap mint nap felmerülnek, ezekkel szüntelenül konfrontálódni kell, ezek megkerülhetetlenek. A szülők jelzéseit véresen komolyan kellene venni. Ezzel szemben nemegyszer tapasztaljuk a mundér becsületének fent emlegetett védelmét. Ez abnormális.

De van még valami, amit sokszor a fejedhez vágtak már. A Waldorf-iskolából kikerül a szabad kreatív individuum, a te eszményképed. De mi történik ezzel a szabad, kreatív individuummal abban a világban, amely minket körülvesz? Te nagyon sokszor azzal vádoltad meg Makarenkót, hogy csekistákat² képzett, Sztálin ávósait.

² Az 1917-es októberi bolsevista puccsot követően kitört polgárháború viharában az orosz birodalom politikai életében akkor még nagyon is kisebbségben lévő bolsevik párt a hatalom megszerzése, megtartása érdekében 1917 decemberében létrehozta terrorista, megfélemlítő osztagait (Összoroszországi) Rendkívüli Bizottság néven. Ennek orosz nyelvű betűrövidítése a (V)Cseka, és ezen a néven lett hírhedt és félelmetes kivégző, majd politikai rendőri, később állambiztonsági szervezet a vérben és lángban vergődő, hatalmas országban.

Ma már kevesen ismerik Makarenko nevét, és még kevesebben olvasták az Új ember kovácsát. Én azt hiszem, hogy tévedsz, és azt feltételezem, hogy Makarenko komolyan vette a kommunista ember-típus nevelését, összeszedte a polgárháború nyomán csellengő árva gyerekeket, és ezekből a gyerekekből az ő elveinek megfelelő remek kommunistákat nevelt. Azt feltételezem továbbá, hogy ezekből a gyerekekből nem csekisták lettek, ellenkezőleg, kilencven száza-lékuk mint „igazi kommunista” a Gulagra, Sztálin táboraiba került. Ha így van, nem lehet-e hasonlóan tragikus sorsa a szabad, kreatív individuumnak ebben a világban?

Makarenkót illetően sokszorosán igazad van. A csekistát Mérei mondta, én pedig boldogan átvettem tőle. Mérei rendkívül dühös volt Makarenkóra, mert Makarenko együttműködött Sztálinnal a pedológusok³ kiirtásában, és Mérei azt hitte, hogy ő mint pedológus a leghaladóbb, a legkommunistább. Meg is kapta a Kossuth-díjat az első Kossuth-díj osztásakor, 1948-ban. Aztán 1949-ben valaki rájött, hogy a pedológusokat Makarenko és Sztálin polgári individualistáknak nevezte. Ne feledjük, hogy a fasizmus és a bolsevizmus egyforma hévvel üldözte az individualizmust és a liberalizmust. Tehát Mérei ezért nagyon dühös volt Makarenkóra. Aztán amikor új kiadásokban megjelentek azok a könyvecskéim, amelyekben ezt idézem, a korrek-túra során mindig felmerült bennem, hogy azért ez így egy ki-csit sommás. Miután tanulmányoztam némileg a Summerhillt,

³ Pedológia: gyermektan, gyermektanulmány(ozás); a gyerekekre vonatkozó élettani, lélektani, szociológiai és antropológiai ismeretek rendszere; azért kell megismernünk a gyerek életkoronként változó szükségleteit, hogy segíthes-sük individualitása kibontásában. Az irányzat Amerikából indult a XIX. század végén, első jeles magyar művelője Nagy László, első magyar iskolai megvalósu-lása Domokosné Löllbach Emma zseniális Új Iskolája – ide járt Bibó István csakúgy, mint Göncz Árpád. (1936-ban, Sztálin parancsára központi bizottsági határozattal töröltették a szót is a szovjet pedagógiai szótárból.)

Alexander Sutherland Neill nagyszerű életművét, megint eszembe jutott a zseniális – ma már így mondom – Makarenko, akit annak idején utáltam, pedig valamire nagyon jól rájött. És ma már én is úgy látom, hogy Makarenko meggyőződéssel, pedagógiai zsenialitással rájött valamire, és nem hagyható ki a pedagógia történetéből. Nagyon érdekes kérdésnek tartom, amit felvetsz, hiszen csekisták is kerültek a Gulagra. Magyarországon is hasonlóan történt. Az állami gondozottakból verbuválta magának az állambiztonsági hatóság az utánpótlást. Ez teljesen egyértelmű. Élt és visszaélt ezeknek a fiataloknak a kiszolgáltatott helyzetével. Makarenko ebben, úgy tűnik, közreműködő volt, talán valamiféle hitből eredően. Mindenesetre én is sokkal bonyolultabbnak látom ezt a kérdést. Ezt a fajta kommunistázást, ami ma megy, nem tudom elviselni, és amit soha nem gondoltam volna, az egykori kommunisták iránt a legmélyebb szimpátia patakjai törnek fel belőlem, bár eddig azt hittem, hogy ilyen helyzetbe soha életemben nem kerülhetek.

Hogy illeszkedik be a szabad, kreatív individuum a mai világba? Vajon nem üvegházban nő-e fel? Rövid és egyszerű válaszom: nem. A vizsgálatok azt mutatják, hogy jól helytállnak az életben. Éppen most jelent meg egy vastag kötetben a Waldorf-iskolába járt gyerekek tíz-húsz-harminc éves visszatekintő analízise. Már a hetvenes évek közepén is meglepte a közvéleményt annak a nyomon követéses vizsgálatnak az eredménye, amelyet a német szövetségi kormány rendelt el azt felderítendő, hogy ezek a tizenkét éven át nem osztályzott és nem átválogatott Waldorf-gyerekek hogy érettségiznek. Kiderült, hogy többen érettségiznek közülük és jobban, mint a tizenkét éven át osztályzott és kétszer átválogatott gyerekek. Ekkor a német Waldorf Szövetség ki is adott egy nyilatkozatot, hogy aki csak ezért adná Waldorf-iskolába a gyereket, ne tegye, mert a statisztika csak a múltat minősíti, semmi garanciát nem vállalnak a jövőre

nézve, mert nem ez a céljuk. Tehát igenis jól helytállnak a Waldorf- és egyéb alternatív gyerekek. Meglepő módon hamar sajátítják el az állami érettségire készülve az anyagot, semmi nehézséget nem okoz számukra. A szakértők szerint nem hal ki belőlük az érdeklődés a tárgyak iránt, se a vállalkozó szellem és a kreativitás. Nagyszerű jegyzőkönyv van a birtokunkban a magyar Waldorf-iskolából is, amelyben döbbenten írja le az elnök, hogy ő illet még nem látott. Egy nyilvánvalóan nagyon gyenge képességű gyerek leérettségizik, képességeihez mérten viszonylag jól, és mindezt elfogulatlan, erős érdeklődéssel, tehát nem rémülten, hogy úristen, valahogy át kell csusszanni, hanem még az érettségén is látszik, hogy őt érdekli a dolog, amiről szó van. Ez nagyon fontos. Norvégiában néhány éve eltörölték az érettségit a Waldorf-iskolákban. Azt mondták, ha a Waldorf-növendék elkészíti a mester munkáját, a vizsgamunkáját – a tizenkettedik év végén illet csinál mindenki –, előadja és megvédi, az egyenlő az érettségivel, mehet egyetemre. Hatvanöt év után nyilván jók a tapasztalataik, különben nem hoztak volna meg egy ilyen döntést. Egy zürichi számítástechnikai főiskola professzora nagyon elszánt híve volt annak, hogy lehetőleg már az anyaméhben számítógép elé kell ültetni a gyereket, és írt egy cikket a nyolcvanas években arról a számára döbbenetes jelenségről, hogy érkeznek a főiskolára a nagymenők, akiknek már óvodáskorukban a klaviatúrához nőtt a kezük, és tényleg, rögtön látszik, hogy szárnyalnak, és érkeznek a waldorfosok, akik sokkal nehezkesebbek, akik hatodikos korukban ültek először számítógép előtt, és a nehezkés waldorfosok az első három szemeszter után, amikor merőben új anyagok jönnek, egyszer csak az élre törtek. Miért? Hogy lehet ez? Megőriztek egy olyan érdeklődést, kreativitást, rugalmasságot a gondolkodásukban, amely hiányzott a többiekből, és amely őket az élre lendítette. A vizsgálatok már nagyon régen azt mutatták, hogy a waldorfo-

sok – nem csak a waldorfosok persze – nagy vargabetűket tesznek, mielőtt megtalálnák az életpályájukat. Először is érettségi után egy waldorfosnak rendszerint eszébe sem jut egyetemre menni. Nincs kötelező katonai szolgálat, világ körüli útra megy. Nem gazdag, utcán zenél, beáll dolgozni, pénzt keres. Egy-két évig cselleng a világban. Utána elmegy a lassan kiválasztott egyetemre, de nagyon könnyen lehet, hogy egy-másfél év után rájön, hogy nem ez az, amire vágyik, és átmegy egy másik egyetemre. Így megy előre, ugyanígy megy a munkahelyein, mert nem vonzza igazán az egzisztenciális hajsza, hogy még nagyobb autója, még nagyobb háza legyen. Több szabad időt akar, amatőr színházba jár, táncol, verseket ír. És ezáltal – úgy tűnik – a waldorfosok mentálisan egészségesebbek és kiegyensúlyozottabbak maradnak. 1919-ben szerveződött az első iskola, tehát majdnem kilencvenéves tapasztalataink vannak. Ma több mint kétezer Waldorf-intézmény van a világon, és egyre inkább úgy tűnik, hogy valamit tudnak, valamit nem rontanak el a gyerekekben.

A rendszerváltás után

„Olyan balsejtelmek gyötörnek,
hogy a demokráciát, amelyben élünk, maga
a demokrácia fogja elpusztítani.”

A rendszerváltás után

Jelentett-e az életedben bármilyen változást 1989?

Az én életutam a rendszerváltozás idején omlott össze – de ez csak véletlen egybeesés. Akkoriban gyakorlatilag eltávolítottak arról a két munkahelyről, ahol az egész életemet töltöttem. Az MTA Pszichológiai Intézetéből és az egyetemről. Nem bocsátottak el, csak éreztették velem: itt az ideje nyugdíjba menni. A háttérben – nem tudom másként mondani – a féltékenység húzódtott. Az egész életemet végigkísérő szakmai féltékenység, ami elsősorban a televíziónak köszönhető. Annak, hogy 1972 óta televíziós sorozatokban szerepeltem, és azóta is rendszeresen hívnak. Nekem mindig sokszorosan kellett bizonyítanom, hogy nem csak ahhoz értek, hogy szépen fogalmazok a kamera előtt. Aztán 1993–94-ben, a Szabolcs utcai kórházban történt valami, ami nagyon fontos volt, de nincs köze a rendszerváltáshoz. Ez a kórház – a Haynal Imre Egyetem – mint orvostovábbképző működött, de önálló egyetem jellegét nem tarthatta meg, mert az akkortájt megjelent új felsőoktatási törvény szerint csak az az intézmény lehetett egyetem, ahol graduális, vagyis szakképzés folyik, és a Szabolcs utcában csak továbbképzés folyt, úgynevezett posztgraduális képzés. Engem ezért fölkértek, hogy hozzak létre náluk egy pszichológiai tanséket, vagyis in-

dítsunk új pszichológus-szakképzést. Ez volt életem nagy pillanata, hisz mindig arra vágytam, hogy úgy taníthassak pszichológusokat, ahogy szeretnék, mert szerintem ezt rosszul csinálják – legalábbis akkor rosszul csinálták – az egyetemen. Egy esztendő töltem a tantervek kidolgozásával. Ott tartottunk, hogy már elkészült a tanszékvezető egyetemi tanári kinevezésem, és pótfelvételit hirdettünk volna meg, amikor szakmán belüli emberek, akik a legnagyobb „jóindulattal” viseltettek irántam, megfúrták, és egyszer csak összeomlott az egész. Én pedig – bár „hivatalosan” csak két évvel később – vettem a kalapomat, és otthagytam egyetemet, intézetet, mindent a világon, mert akkor már nyugdíjba mehettem. Nem tudtam harcolni. Tehetetlen voltam, amikor beleütköztem abba a falba, amelyet féltékenységből és rosszindulatból a saját szakmám emelt. Évekig őriztem azt a papírt, amelyikben azt írta a tudományos tanács – elnöke az ELTE Pszichológiai Tanszékének a vezetője volt –, hogy orvosi egyetemen lehetetlenség pszichológusokat képezni. Na már most jobb hely a pszichológusképzésre, mint az orvosi egyetem, nincs a világon. Én tehát vettem a kalapomat, otthagytam az egész társaságot, és egyik pillanatról a másikra nem tudtam, hogy miből fogunk élni, akkor még kicsi fiam volt. Az emberek szeretete – a cikkeim, a könyveim és az előadásaim – segítettek át a bajon, és a már említett Morcsányi Géza, akinek jóvoltából néhány hónapig gyerekversekkel foglalkozhattam.

Szóval ez már a rendszerváltás után történt, de nincs köze a rendszerváltáshoz. Két kormány is érintve volt, és mindkettő támogatta az új szakképzést. Soha, sehonnan, semmilyen ellenvélemény nem hangzott el. Amin mégis megbukott, az a szakma, amely belülről fúrta meg. Ettől kezdve éveken keresztül gyakorlatilag szabadúszóként éltem, de nem rosszul. Sőt, rájöttem arra, hogy így jobban lehet keresni. Megint mondom, az

emberek, a pedagógusok, a szülők szeretetének segítségével – no meg azért is, mert így többet, szabadabban írhattam. Ugyanakkor a rendszerváltás előhozott valamit, ami sok-sok évtizede élt bennem. Megerősített abban, hogy én polgár akarok lenni, sokkal „harcosabb”, mint korábban voltam. Azok a Csokonai-sorok, hogy „Mint egy Russzó Ermenonvillében, / ember és polgár leszek.”, olyan mértékben kezdett el kalapálni bennem, hogy azonnal elkezdtem úgy viselkedni, ahogy egy polgárhoz illik. A polgár számomra egyrészt emberi mentalitást jelent, tehát azt, hogy az ember vigyáz a méltóságára, azt, hogy joga van nem vigyázni a szájára, hogy kimondja a véleményét, és van véleménye. Másrészt azt, hogy valamilyen módon részt vesz az őt körülvevő társadalom alakításában, mert tudja, hogy az államot ő fizeti, és ezt megpróbálja az államon számon kérni, ugyanakkor megpróbál segíteni. Ennek a gondolatnak a jegyében vállaltam el a megalakulóban lévő Anyaoltalmazó Alapítvány felkérését is, amelyről még nem meséltem. Én vagyok az alapítvány kuratóriumának az elnöke. Létrehoztunk egy anyaotthont, amely az ország első nem egyházi, hanem világi intézménye lett, a kivert anyák otthonát. Ilyen Magyarországon addig nem volt. Korábban ha egy anya az utcára került, például ha a férje vagy az élettársa kipofozta a gyerekekkel együtt, akkor menhelyre kellett mennie, a gyerekeket pedig automatikusan állami gondozásba vették. Mi létrehoztunk egy olyan anyaotthont, amely a gyerekeivel együtt befogadja az utcára került anyát, mert az állami gondozásnál iszonyatosabb dolog egy gyerek számára nem képzelhető el. Azonkívül megpróbáltuk reszocializálni a családot, tehát segíteni abban, hogy valamilyen módon visszakerüljön abba a társadalmi helyzetbe, ahonnan kikerült. Ez az anyaotthon és az Anyaoltalmazó Alapítvány számomra fontos változás volt, és ezt a rendszerváltozásnak köszönhetem. Ma már sok ilyen anyaotthon működik, és nagy

szükség van rájuk Magyarországon. Szakmailag tehát ezt hozta a rendszerváltás, emberileg pedig azt, hogy elkezdtem megnyilatkozni politikai kérdésekben is. Valójában persze egész életemben politizáltam. Az, amit én akár a gyermekvédelemért, akár a családvédelemért tettem, mindig is egyfajta politika volt, de a napi politikai kérdésektől távol tartottam magam, noha notórius újságolvasó voltam, és sajnos ma is tévéhíradó-függő vagyok, miközben a televíziót utálom. Úgy éreztem, hogy amikor bajt sejtek, „Mint egy Russzó Ermenonvillében”, meg kell szólalnom. Ezt én egyértelműen a rendszerváltozásnak tudom be, mert én sem 1956-ban, sem azután semmilyen politikai ügyben nem hallattam a hangom, de azóta többször is. Büszke vagyok rá, mert idegen területre tévedtem ugyan, de személyes fejlődésem szempontjából ez nagyon fontos lépés volt. Igenis kimondom a véleményemet. Rendkívül érdekes és ijesztő az állandó ellenségképgyártás, amely ebben a hihetetlenül gyűlölködő és nagyon sok vonatkozásban dichotomizálódott világban folyik. Én határozottan megszólaltam az egyik oldalon, és soha egyetlen negatív visszajelzést sem kaptam. Az emberi szeretet ugyanúgy áramlik felém, ami egyébként komoly szorongással és felelősségérzettel tölt el. Aminek fiatalkoromban örültem, amire büszke voltam, ma nyugtalanít. Miért pont én, meg tudok-e ennek felelni? Közben elég zárkózottan élek. Én itt érzem jól magam, ebben a 15 négyzetméteres szobában a könyveim között.

Amikor egyetemi tanárnak hívtak Szolnokra, kiderült, hogy nincs meg a nagydoktorim, és ezért a kinevezés akadályokba ütközött. Habilitálnom kellett, én pedig azt se tudtam, mi az. De ezt a címet meg kellett szereznem ahhoz, hogy kinevezhesenek. A habilitációs anyagokat két nap alatt össze is állítottam. Aztán érkezett rólam egy vélemény, amelyben negatívumként az szerepelt, hogy engem csak itthon ismernek az emberek, a

határon túl nem. Miközben engem, akárcsak Moldova Györgyöt, aki ezt meg is írta, nagyon is kielégít és büszkévé tesz, ha „csak” itthon ismernek és szeretnek az emberek. Kíváncsi lennék, hány habilitált doktornak adták ki annyi nyelven a könyveit, mint nekem. Persze megszólalt bennem a pszichoanalitikus. Jóakaróim ezzel elárulták magukat, hisz mindig is zavarta őket bennem, hogy engem itthon elismernek, és népszerű vagyok. Ezt képtelenek nekem megbocsátani. Ez a dolog lényege. Az egyetlen igazi veszteség, hogy nem alapíthattam meg azt az önálló tanszéket, ahol pszichológusokat lehetett volna képezni úgy, ahogy én szerettem volna. Ráadásul a Szabolcs utcai kórházzal szemben van egy régi laktanyaépület, amelyik lakatlan volt, és ahol elindítottunk volna egy budapesti gyerekközpontot, amely egyrészt klinikai központ lett volna ágyakkal és ambuláns rendeléssel, másrészt egy nagy gyerekközpont, ahol tere lett volna a játéknak, a szórakozásnak, a szülőkkel együtt töltött közös időnek. A pszichológiailag beteg gyerekek számára nincs annál jobb, mint ha a terápia egy ilyen egészséges közegben folyik. Rengeteg elképzelésem volt akkor, a kilencvenes évek elején, és úgy éreztem, hogy most nagy dolgokat lehet létrehozni, de mindezekből semmi sem valósult meg. Amikor már minden eldőlt, és én otthagytam az egészet, és nyugdíjba mentem, az egyik „jóakaróm” azt mondta: „Hát miért nem kínáltál meg minket professzori állással, mindjárt más lett volna minden.” És tudod, miért nem kínáltam meg őket professzori állással? Mert nem jutott eszembe. Egyébként boldogan megtettem volna.

Visszakanyarodék ahhoz, amit a dichotómiáról, a világ kettéosztottságáról mondtál. Bár nem hiszem, hogy ez a kettéosztottság az egész világra igaz, de ha igaz is, beszéljünk most Magyarországról és a szűkebb környezetünkről. Azt hiszem, hogy ennek a gyűlölkö-

désnek, ennek a szörnyű dichotómiának az egyik fontos oka a múlt feldolgozatlansága. Szerinted, aki szakember vagy, az egyes embernek – és most nem az országról, nem a nemzetről beszélek – milyen esélye és milyen eszköztára van saját múltja feldolgozására?

A számomra egyik legnehezebb kérdést érintetted ezzel. Itt mindenki valami zajos evidenciával mondja megállás nélkül, hogy ez a feldolgozás kibeszélést jelent, és hogy a magyar történelem egyik tragédiája az, hogy nem beszélte ki magából a nemzet ezeket a traumákat. Nem biztos, hogy én hiszek ebben. Hogyan is írta Goethe az egyik *Velencei epigrammájában*? „Kösd fel, aki rajong, noha túl van a harmadik X-en – Őt csalták, és most már ő csal – a csirkefogó!” Egyénekkel foglalkoztam egész életemben, tehát egyéni példát mondok, miközben tudom, hogy a tömeg és az egyén sok szempontból különbözik. Ha férj és feleség között konfliktus támad, és elhatározzák, hogy kibeszélik, rendszerint másfél órányi beszélgetés után az egy konfliktus helyett újabb öt konfliktussal kelnek fel az asztal mellől. Ilyenkor óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy szükség volt-e arra, hogy leüljenek beszélni. Az egy konfliktus még mindig jobb volt, mint az újabb öt, melyeket a beszélgetés hozott a felszínre. Végiggondolva, még mindig a házaspárnál maradva, mi az oka annak, hogy ez a kibeszélés általában nem működik, rá kellett jönnöm, hogy a kibeszélések többnyire a valódi konfliktus elfedésére szolgálnak. Tehát nem arról beszélnek, ami a konfliktus valódi oka, sőt, leginkább úgy beszélnek, hogy az igazi ok lehetőleg elő se kerüljön. Nagyon sokszor ez nem szándékos. Többnyire tudattalan tartalmakról-folyamatokról van szó, melyekben ők ártatlanok. Védekeznek, mert nem jöttek még rá, hogy mi a valódi konfliktus. Lehetséges, hogy a konfliktus kis híján felszínre kerül, de szégyellik, és inkább mondvacsinált konfliktusokat gyártanak, ami nem oldja

meg a mélyben lévő igazit, ami az egészet indukálja. Sokszor úgy látom, hogy valami hasonló van a társadalomban is. 1989-ben és 90-ben sok olyan baráti beszélgetésben vettem részt, ahol kitűnő intellektusú és mentalitású emberek voltak, akikkel lehetett olyan kérdésekről beszélni, mint az antiszemitizmus. Miután én zsidó vagyok, nagyon óvatosan beszélek erről a kérdésről. Nem szeretek nyafogni, és nincs sok olyan ember, akivel én erről beszélni tudnék. De amikor 89-ben és 90-ben azt mondtam, hogy itt éveken belül életre fogják beszélni az antiszemitizmust, akkor kinevettek, és ezek az értékes emberek a legnagyobb jóindulattal azt mondták, hogy a paranoiám, a gyerekkori üldöztetésem megoldatlansága beszél belőlem. Én viszont kötöttem az ebet a karóhoz. Na most erre azt mondaná sok, a kérdéssel foglalkozó történész vagy filozófus, hogy ezek elfojtott dolgok, amelyeket nem beszéltek ki. Nekem viszont a nyolcvanas évek elején az volt az érzésem, hogy Magyarországon megszűnőben van az antiszemitizmus, hogy a felnövekvő fiatal generáció számára ez már nem jelent semmit. Ezek a gyerekek már nem ismerik a zsidó stigmákat. Nagyon nagy örömmel éreztem, hogy ez az egész kérdéskör nagymértékben kikerült a fiatalok intellektuális és emocionális akciórádiuszából. Azt tapasztaltam, hogy az antiszemitizmus a kihalófélben lévő generáció puttonyában van, és elviszik magukkal, az új generációban pedig már nem lesz jelen. Ezért éreztem úgy, mintha most újrászülték volna. Nem egy elfojtott aspektust szabadítottak ki, mint a palackból a szellemet, mert abban a palackban már nem volt szellem, de újra belepréselték. Utána természetesen már nem lehetett a dugót visszanyomni. Ez a szellem természetesen kiszabadult a palackból, pedig már nem is volt benne. Beletették. Az egészben az a fájdalmas, hogy ezt nagyon sokan a legnagyobb jóindulattal tették, azzal a szerintem téves eszmével, hogy elfojtott, megoldatlan konfliktusok vannak a

társadalomban, és ezeket föl kell dolgozni. Ebből lett az életre beszélés. Azt hiszem, hogy nincs valamirevaló, magas intelligenciaszintű ember ma Magyarországon, aki velem ebben egyetértene, de én akkor is azt hiszem, hogy ez így van. Mindenki számára evidens, hogy itt csontvázak dőltek ki a szekrényből. Én meg úgy érzékelem, hogy már nem volt a szekrényben csontváz, vagy legalábbis a csontvázak legnagyobb része elporladt, és azt az egy-két csontvázat, amely esetleg még viszonylag épségben ott volt, hagyni kellett volna elporladni, és nem hússal-vérrel-bőrrel életre kelteni. Nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy ez így történt. Néhány megfertőzött értelmiségi a szólásszabadság jogán, valamint néhány jóindulatú, beszédkényszertől szenvedő ember, aki szeret okoskodni, aki szeret tetszelegni a társadalom lelkiismerete szerepében, mindenáron beszélni akart róla, és szép csöndesen, aztán egyre hangosabban újra fölépítették azt, ami már porladóban volt.

Egyfelől valóban lehetnek elfojtott, ki nem beszélt dolgok, másfelől meglevő, de egyáltalán nem antiszemita tartalmú indulatokat töltönek meg újra ezzel a tartalommal. Szerintem ez a két megközelítés nincs egymással kibékíthetetlen ellentétben.

Nincs ellentétben?

Szerintem nincs. Ez is, az is igaz. Viszont amikor a múlt feldolgozásáról beszéltél, akkor félbehagyta a gondolatmenetet azzal, hogy szerinted a kibeszélés nem a megfelelő eszköz. Akkor mi a megfelelő eszköz?

Ha megint az individuumra térek vissza, hiszen ez az én szakterületem, akkor azt kell mondanom, hogy a lényegyet kell feltárni. Az első feladat az, hogy megtaláljuk a konfliktus igazi

okát. Az esetek többségében egy ilyen igazi ok van. Esetleg kettő, de akkor már nagyon sokat mondtam. Az összes többi műtermék, amit saját maguk gyártanak azért, hogy elfedjék a valódi okokat. Mindaddig, amíg a műokokról beszélgetünk, ezek nem szűnnek meg. Tehát mindenekelőtt meg kell találni az igazi okot, ami nem könnyű. Ehhez nagyon sokszor valóban hozzáértő szakemberre van szükség. Megint a családra és a házaspárra gondolok. Egy nagyszerű amerikai pszichoanalitikus által leírt, nagyon régi példát mondok. Úgy hívták ezt az embert, hogy Eric Berne, aki ezeket a műtermékeket játszmáknak nevezte. Játszmák zajlanak, és én azt hiszem, hogy talán az antiszemitizmus is egy ilyen játszma, és általában a fajelmélet az egyik nagy játszmája a társadalmaknak. De én nem akarom ezt az elméletet rávetíteni a társadalomra. A lényeg az, hogy van egy férj és egy feleség, akik állandóan veszekszenek. Az asszony zugivó, és a férfi beleőrül, amikor a nő megy a kredenchez, és veszi elő a konyakosüveget, a férfi viszont láncdohányos, és az asszony beleőrül, amikor a csikkről rágyújt egy újabb cigarettára. Este hazamennek a munkából, és egyszerre csak a férfi, aki addig egész nap öt cigarettát sem szívott el, egyik cigarettáról a másikra gyújt, és észre sem veszi, az asszony meg elsápad, és abban a pillanatban veszekedést provokál, és megy a kredenchez a konyakért. Üvöltenek, és a végeredmény, hogy a férfi kint a hallban fekszik le a díványra, az asszony meg a hálószobában. Tart ez mindaddig, amíg ki nem derül, hogy ezek az emberek reszketnek az esti közös lefekvéstől, az egy ágyban alvástól. Mert a férfi fél, hogy csődöt fog mondani, az asszony meg fél bevallani, hogy neki már nem hiányzik a szex, kezd elege lenni. Minden este kétségbeesve rángatják elő saját provokatív szokásaikat, hogy módjukban legyen elkerülni a közös lefekvést. Amíg csak arról van szó, hogy szokj le a dohányzásról, és ne vedd elő a piát a kredencből, mert a részeg nőnél nincs

undorítóbb, addig soha nem lesz megoldás. De ha azt mondjuk, hogy uram, maga fél, hogy nem fog fölállni a farka, maga meg, asszonyom, fél bevallani, hogy már nem is kívánja igazán, akkor meg lehet oldani. De erről nem beszélnek. Küszöb körüli a dolog, de akkor sem mondják ki, mert félnek, szégyellnek a valódi problémáról beszélni. A klinikai pszichológus dolga, hogy ezt a lényegyet megtalálja. Azt az egyet, amire fölfűzhető az összes többi. De addig mese habbal az egész. A kérdést a társadalomra vetítve, azt hiszem, az antiszemitizmus – és általában a xenofóbia – ugyanolyan „mellébeszélés”, mint a fenti példában a láncdohányzás vagy a zugivás. Minél többet „ragozzuk”, annál kihívóbbá és annál erőszakosabbá válik. Azt hiszem, nem beszélni kell, hanem a törvény erejével, következetesen fellépni ellene – éppen azért, hogy a valóban fontos dolgokról közösen beszélhessünk. Arisztotelész írja a *Politikában*, hogy a türannosznak – a hatalomra törő vagy a hatalmát őrző zsarnoknak – érdekében áll, hogy a vezetése alatt álló közösség tagjait szembefordítsa egymással és elérje, hogy gyökeret verjen közöttük a bizalmatlanság és a gyanakvás. Ezt nem lenne szabad megengedni! Még valamit mondom neked. Bizonyos körülmények között, és ezt még a társadalomra is ki lehet vetíteni, egész tisztességesen le lehet élni ilyen elfojtott konfliktusokkal az életet. Nem törvényszerű, hogy ebből súlyos gondok legyenek. A valódi konfliktus megkeresése és annak a kioltása csak akkor fontos, ha a peremen már gyűlnek ezek a műtermékek, ezek az egymást gyilkoló és öngyilkoló játszmák. Rengeteg olyan család éli le együtt az életét, végül is önmagukkal és a választatásukkal nem elégedetlenül, ahol ugyanezt föl lehet fedezni, ezt az alapvető konfliktust, amit ők elfojtanak. Ha sokat gondolkodom rajta, mindig zavarba jövök, hogy mi a különbség önuralom, önkontroll és elfojtás között. Tudok konfliktusokról, tudok inkompatibilitásról, össze nem illésről, és külön-

böző megfontolások alapján úrrá leszek rajtuk, mert ez jobban kifizetődik. Akkor ez egy elrontott élet? Nem. Ez egy jól vezetett élet, és meggyőződésem, hogy ez a társadalomra is valamilyen módon rávetíthető. Thomas Mann, legalábbis az én olvasatomban, nagyon sokat foglalkozik ezzel a kérdéssel. Adrian Leverkühn zsenialitása például, melynek révén kitör a polgári életforma keretei közül, egyenesen az ördögtől származik. Olyan balsejtelmek gyötörnek, hogy a demokráciát, amelyben élünk – és a demokráciát általában –, maga a demokrácia fogja elpusztítani. Ugyanis a demokrácia teljes mértékben ki van szolgáltatva az antidemokratáknak, akik, ha nem fojtja beléjük a szót, elpusztítják, ha pedig beléjük fojtja, önmagát pusztítja el. Sokszor attól félek, hogy Magyarország nem alkalmas arra, hogy valódi demokrácia legyen, és ennél fogva nem is lesz. Demokrácia csak jóléti társadalomban lehetséges, és a jóléti társadalom válsága a demokrácia csődjéhez fog vezetni. Szorongva gondolom: akár világégéshez is.

Azt mondtad, hogy te kifejezetten politikai kérdésekhez is hozzászólsz, de csak az egyik oldalon. A hozzászólásaid fő témája nyilván az antiszemitizmus kérdése, miközben én azt gondolom, hogy ez a problémák közül csak az egyik. Lehet, hogy tipikus, de akkor is csak az egyik. Ugyanakkor azt is mondtad, hogy téged szeretnek az emberek. Látjuk, tapasztaljuk, hogy ez a rettenetes, gyűlölködések formájában megjelenő kettősség egészen abszurd helyzeteket produkál az emberi kapcsolatokon belül is. Te viszont, akit szeretnek, olyan helyzetben vagy, hogy lenne lehetőséged szólni a másik oldalhoz. Egyike lehetnél azoknak, akiket a másik oldal is meghallgat. Mit mondanál azoknak a fiataloknak, akik árpádsávos zászlót lengetnek, és üvöltöznek, miközben fogalmuk sincs arról, hogy kik voltak a nyilasok és mi a fasizmus?

Azt nem mondtam, hogy az árpádsávos zászlókat lengető fiatalok hallgatnak rám. Mert ha ezt mondtam volna, akkor vagy megalomániás lennék, tehát őrült, vagy nyilván nem lennék a helyemen, mert akkor nekem kellene miniszterelnöknek vagy államfőnek lennem. De annál szörnyűbbet az országnak el sem tudnék képzelni, mint hogy én legyek a miniszterelnöke vagy az államfője, és megalomániás sem vagyok. Van egy meglehetősen nagy holdudvarom – már ez a megfogalmazás is nagyképszerűség –, azok az emberek, akik egyrészt emlékeznek rám, másrészt ezt az emlékezetet továbbadják a környezetüknek. Az emlékezet örökíthető. Társadalmi szinten meg egyéni szinten is. Tizenöt éve nem tanítok az ELTE-n, ennek ellenére az egyetemisták újabb és újabb generációi folyton hívnak, mert átöröklődött, hogy ott engem nagyon szerettek a diákok. Amikor televízióztam, akkor is az volt az alapvető gondom, hogy azokhoz szerettem volna szólni, akik kikapcsolják a televíziót, amikor én megjelenek. Ezekkel a televíziót kikapcsoló emberekkel nem tudok szót érteni.

Nem vagyok politikus, nem tudok felállni egy emelvényre, és onnan beszélni a tömegekhez. Ez nem az én műfajom. Egyetlen módon tudnék segíteni, vagy próbálhatnék meg segíteni, amitől viszont el vagyok zárva: ha megint kapnék fórumot. De ehhez már nyilván öreg vagyok. Ha megint beszélhetnék családokról, családi problémák megoldásáról. Nem ugyanúgy, mint annak idején, amikor volt ilyen fórumom, hanem másképp, a mai világhoz szólnék. Azt hiszem, nagyon sok embert meg tudnék szólítani. De ilyen fórumom nincs, mert nincs ma olyan televízió, amelyiknek eszébe jutna egy hetvenkét éves télapót ilyesmire felkérni. Szóval ettől el vagyok zárva, pedig talán sok embert el tudnék érni, függetlenül attól, hogy most éppen melyik politikai oldalon állnak.

Erről azért még muszáj valamit mondanom. Nem hiszem, hogyha itt egyik pillanatról a másikra kormányváltás lenne, bármilyen tekintetben lényeges változás történné.

Azért beszélek mindig az antiszemitizmusról, mert ezt az egyetlen különbséget látom. Az ideológiában, a világképben jelentkező különbséget, ami nem gyerekjáték! Úgy gondolom, talán nem is belső indíttatások, hanem az élet sodorta az egyiket oda, hogy mérhetetlen hatalomvágyában kokettálni kezdett a revíziós, árvalányhajás, nagymagyaros eszmékkel, amelyek szoros összefüggésben vannak az antiszemitizmussal és általában az idegengyűlölettel. Ez pedig rákényszerítette a másikat, hogy elzárkózzék előle. Ez is egy játszma, itt is játszmák zajlanak. Miután az egyik kokettál vele, a másik nem tud mást tenni, mint hogy mereven elzárkózik, és olyan ideológiákat hangoztat, amelyek nekem *par excellence* rokonszenvesek. Az emberi egyenjogúságról, a bőrre, nemre, fajra való tekintet nélküliségről. Ha megnézed Nyugat-Európa baloldali pártjait, nagyon kemény antiszemitizmussal találkozhatasz. A baloldalnak nem privilégiuma az, hogy ne legyen antiszemita. Csak Magyarországon van így egy játszma termékeként. Engem ez természetesen oda húz, mert nekem ez nem játszma, hanem élet-halál kérdése. *Horribile dictu* fordítva is alakulhatott volna. Ez ilyen borzasztóan egyszerű.

Volt egy nagyon kedves ismerősöm – író, irodalomtörténész, esztéta –, akit nagyon szerettem és becsültem. A fia újságíró lett, egy erősen jobboldali vagy szélsőjobboldali internetes lap munkatársa. Néhány hónappal ezelőtt e-mailen megkérdezte, hogy írt egy mesekönyvet, és megkérdezte, volna-e kedvem fülszöveget írni hozzá. Azt válaszoltam, hogy most ugyan nagyon elfoglalt vagyok, de egy-két hét múlva, persze ha tetszik a könyv, nagyon nagy örömmel írok róla. Ő pedig visszaírt, hogy nem csalódott bennem, ő tudta, hogy én egy olyan ember va-

gyok, de tudom-e egyáltalán, hogy ő kicsoda. Azt feleltem, hogy persze, pontosan tudom, de engem ez nem érdekel, ha tetszik a mesekönyv, írok róla, a többi nem számít. Elküldte a kéziratot, és nekem, mit ad isten, tetszett. Írtam hozzá egy nagyon kedves fülszöveget. Barátom fia nagyon boldog volt, azt írta, hogy az egész család megkönnyezte a soraimat. Sok sikert kívántam neki. Egy-két hét elteltével küld nekem egy e-mailt, hogy írt egy tanulmányt, amit most elküld nekem, olvassam el. Elolvastam, hát mit mondjak, az írás nem ébresztett bennem intellektuális izgalmat. Búcsú a politikai újságírástól, ez volt a címe, és arról volt benne szó, hogy ő ezentúl író lesz, nem újságíró. És ennek a nagy cikknek a jelentős része rólam szólt, arról, hogy van ez a becsületes Ranschburg Jenő, akit elcsábított a baloldal, és hiába teszünk mi meg mindent jobbról, hogy keressük a kapcsolatot, de hát nem lehet, még velem sem lehet beszélni, pedig ez a Ranschburg tényleg egy rendes ember, tessék megnézni, mit írt a könyvemről – és szó szerint lehozza a fülszöveget, amit írtam. Szóval ezzel a becsületes Ranschburggal, aki ezt írta az én könyvemről, mégsem lehet szót érteni, mert elcsábította a baloldal, és mindig az antiszemizmusról beszél, pedig ez egy vicc, ennek semmi jelentősége, a jobboldalnak ez csak arra kell, hogy megnyerje vele a választásokat.

Én azonnal visszaírtam neki, hogy legyen olyan szíves, írja át ezt a cikket, és engem hagyjon ki belőle. Nekem mindegy, hogy mit ír, nincs is hozzá közöm, de a barátságunkra való tekintettel legyen olyan kedves, engem hagyjon ki belőle. Ahhoz a gondolatmenethez, hogy ő miért hagyja abba az újságírást, nincs szüksége Ranschburg Jenőre. Visszaírt, hogy már leadta a cikket, de egyébként sem változtatna rajta.

Na most ezek után érdemes elgondolkodni, hogy ki az, aki vel nem lehet beszélni. Napokon keresztül úgy éreztem, hogy nekem erre reflektálnom kell. Aztán rájöttem, hogy mégsem,

mert nem érdemes. Nekem tényleg mindegy volt, hogy ő jobboldali, ha tetszik a könyve, mert szép mesekönyv, akkor írok róla. Szóval bennem nincs efféle dichotómia. Én nem azért szóltam meg a baloldal mellett, mert gyűlölöm vagy megvetem a jobboldalt. Nekem teljesen mindegy, hogy ki jobboldali és ki baloldali, ha segítségre szorul és a közreműködésemet kéri, ha tehetséges, ha értékes, akkor az én számomra ugyanolyan értékes marad. Ami miatt én a baloldal mellett kiálltam, egész egyszerűen az, hogy ezt a jobboldalt egyetlen ember mérhetetlen hatalomvágya arra készítette, hogy kacérkodni kezdjen olyan ideológiákkal, amelyek engem óhatatlanul a másik oldalra kergettek. Nincs mit tenni.

Ha megkérdezed, hogy én ki vagyok, akkor azt felelem, hogy polgár vagyok, ami azt jelenti, hogy konzervatív. Minden polgár konzervatív, egy öreg polgár meg különösképpen az. De hol van a konzervativizmus ebben a jobboldalban? Sehol. Az a konzervativizmus, amelyhez az én lelkem nagyobbik fele szívesen csatlakozna, nem létezik. Azon felül természetesen demokrata is vagyok, továbbá nevelési elveim, ahogy én a gyerekeimet neveltem, és amit propagáltam, ha mindenképpen minősítenem kell, liberálisak. Azon felül szociáldemokrata is vagyok. Nem hiszek abban, hogy az elszegényedő embereket magukra kell hagyni, és a piac farkastörvényei alapján működni képes egy társadalom. Minden vagyok, csak az nem, ami a mai jobboldal Magyarországon, mert az egyik sem ezek közül.

A rendszerváltás után

***Mit jelentett számodra a rendszerváltás?
Mennyire voltál euforikus, mennyire voltál
szkeptikus, hozott-e valami konkrét válto-
zást az életedben 1989-90?***

Euforikus voltam. Eufóriával töltött el, hogy én megértem, ami-
re állandóan vártam, hogy összeomlott ez a rendszer. Tele vol-
tam várakozással. Valami lesz, valami kialakul. Okos emberek
mondták, hogy ebből tragédia lesz, mert Magyarországnak
nincs tőkéje, nincs gazdasága. De lám, mégiscsak lett valami,
bejött a tőke. A rendszerváltás felszabadított, már nyíltan mond-
hattam bármit, amit addig szordínóban előadott iskolakritika-
ként szabadott csak mondanom, bár azért nem volt ez annyira
szordínó, hiszen olyan nyilatkozatom is megjelent, hogy a ma-
gyar iskola gyilkos, testi és lelki értelemben egyaránt. De mégis
csak itt, csak ezen a vonalon lehetett támadni, és a rendszerről
nem lehetett nyilatkozni. Ez megszűnt. Lehetett szabadon isko-
lát alapítani. Mindenképpen szabadabb embernek éreztem ma-
gam, és érzem mindmáig. Útlevel, utazás, a szabadság érzése.
Míg addig mindig peremhelyzetben, az előrelépés minden lehe-
tősége nélkül éltem, most valahogy megnyíltak az utak. Lehetett
sok mindent csinálni, szervezni, kiadni, megjelentetni. Latino-
vits mondta egyszer, hogy nem azt akarja, hogy színháza legyen,
és ott sikeres legyen, csak azt akarja, hogy legyen egy színháza,
ahol akár meg is bukhat. Ez egy jó kitétel, fontos, hogy lehessen
vállalkozni, ha nem sikerül, akkor nem sikerül. És a rendszervál-

tás mindezt lehetővé tette. Tragikus fordulat, amely mélyen a magyar történelemben gyökerezik, hogy Magyarországból ennyire kettéhasított ország lett, amit még ráadásul továbbhasítanak, mert némelyek egyeduralomra törnek, a demokrácia játékszabályainak be nem tartásával. Emlékszem, ahogy annak idején lelkesen néztem, vagy legalább elismerően, amikor Orbán Viktor a Hősök terén a beszédét mondta Nagy Imre újratemetésekor. A feleségem meg azt mondta, hogy most kéne meghalnia. Miért kéne meghalnia, kérdeztem. Azért, mert ebből az emberből csak diktátor lehet, ha tovább él. Az a típusa a forradalmároknak, aki most van életének azon a csúcán, amikor még nem diktátor. Ezen én nagyon csodálkoztam akkor.

Azt mondd, hogy ez a szörnyű kettéosztottság valamilyen módon a múltban gyökerezik. Lehetséges-e a múlt feldolgozása akár egy nemzet, akár egy személy számára? Ranschburg szerint az a közkeletű vélemény, hogy a dolgokat ki kell beszélni, nem feltétlenül állja meg a helyét. Ő azt mondja, hogy az antiszemitizmus már szinte nem is létezett a rendszerváltozáskor, és nem arról volt szó, hogy egy szőnyeg alá söpört problémát végre ki lehetett beszélni, hanem arról, hogy újjáélesztettek valamit, ami már alig volt. Szerinte elfojtásokkal remekül le lehet élni egy életet, nem kell őket mindenáron felszabadítani. Vagyis a múlt feldolgozására nincs evidens recept. Mindig a németeket szokták példaként felhozni, ami valószínűleg tényleg jó példa. Mit gondolsz erről te?

Mikszáth a *Két választás Magyarországon*ban, de másutt is több helyen bemutatja, hogy mentek itt ezek a dolgok. Mondhatnám, hogy mindig ugyanúgy. Mikszáth zseniális. Van egy öreg görög kereskedő, aki sokat panaszkodik a törökökre, mert a törökök, amikor a háborúban elfognak egy görögöt, táborba küldik, rosszul táplálják, a legkisebb vétségért kivégzik. Akkor a be-

szélgetőtársa azt mondja neki, hogy a görögök viszont olajban sütik a törököket, ha elfogják őket. Istenem, mondja az öreg, hát nem süthetik pampuskazsírban⁴. A te kommunistád és az én kommunistám. A te kommunistád gonosz és nemzetgyilkos. Az én kommunistám, aki kommunistából most ékes, nemzeti keresztény lett, nagyszerű – ő titokban mindig is ez volt. Mindenki csak a saját szempontjait látja, és abban totálisan elfogult, mert ezt diktálják anyagi és presztízssérdekei. Én például mindig azt hittem magamról, hogy kuruc vagyok, aztán amikor Erdélyben jártam, láttam báró Bánffy labanc kastélyát, melyet egyébként leromboltak, szóval láttam, hogy mi mindent tettek ezek a labancok a környékért, a könyvtárért, Kolozsvárért. És akkor azt mondtam, hogy éljenek a labancok. Az is kiderült, hogy a kurucok, miközben portyáztak, a gyönyörű nagy kastélyt, amely Európa-szerte híres volt, többször felgyújtották, mert egy labanc kastélya, egy labancé, aki művelődést hozott, könyvtárat alapított, egyetemét támogatott. Ezek tébolyult dolgok.

A lényeg az, hogy a múltat fel kell dolgozni. Te a német példára hivatkoztál. Ne felejsük el, hogy nekik is kellett tíz-húsz év, mire igazán belevágtak. Nem lehet azon csodálkozni, hogy ez így van. Igenis, Cseres Tibor a *Hideg napok*ban megírja, ami volt, és a film bemutatja, ami volt. Rettenetes. Később, ugye, ezért bosszút álltak. De hamis dolog úgy beszélni erről a bosszúról, hogy nem mondjuk meg, hogy előtte volt egy *Hideg napok*. Ezt nem lehet. Nem lehet úgy beszélni Trianonról, mint ha mi a románoknak vagy a tótoknak biztosítottuk volna azokat a nemzetiségi jogokat, amelyeket már Kossuth is jónak láttott volna biztosítani. Nem biztosítottuk. Nem engedjük, hogy anyanyelvű iskoláik szabadon működjenek, másodrendű em-

⁴ Pampuska: fánk. Pampuskazsír: a legfinomabb tészta sütő zsír. Az olajban sütés szegényemberes volt, közönséges dolognak számított.

bereknek tartottuk őket, cselédnyelv volt a szlovák, a felvidéki arisztokrata nők beszéltek, mert a cseléd szlovák volt. Ez borzalmas. Mi is megtettük a magunkét. „Magyarosítani” – ez volt a program; de a románosítástól nagyon megsértődtünk. Fényes Elek XIX. század eleji első nagy statisztikáiból evidens módon kiderült, hogy az országban kisebbségben volt a magyar ajkú populáció. Csak ajkúságról lehet beszélni egy ilyen kevert országban, mint Magyarország. Nem lehet azt mondani, hogy vérvonal. Ilyen nincs. Ez evidens. A magyar ajkúak, vagy ha tesszik, a magyarok már a XIX. században is kisebbségben voltak, és különösen kisebbségben voltak például Erdélyben. Ezzel kellett volna valamit kezdeni, hiszen nagyszerű erdélyi románok voltak, akik magukat elsősorban erdélyinek vallották, és nem havasalföldi románnak. Ezt elmulasztottuk. Beszéltem már a másik Bánffyról, gróf Bánffy Miklósról? *Megszámláltattál... És hijjával találtattál... Darabokra szaggattatol* – ez Bánffy trilógiája. Nagyon jó, tessék elolvasni. Gróf Bánffy, az *Erdélyi Helikon* című híres lap egyik alapítója és sokáig főszerkesztője, a híres kolozsvári *Ellenzék* főrésztvevője, aki Magyarországon az első világháború előtt miniszter volt és az Operaház intendánsa, Trianon után hazament Erdélybe. Mert azt mondta, hogy ott van rá szükség. Trilógiájában megírta az erdélyi arisztokrácia történetét a XIX. század végén. Szívszorongató. Dekadensek, Pestre jönnek, kaszinóznak, külföld, kártya, nők. De ez még mind semmi az erdélyi magyar köztisztviselő középosztályhoz képest, amely olyannyira korrupt, hogy a pópák kezére játssza pénzért a magyar állami és nem állami földeket. A bukaresti bankok jelentős pénzeket juttatnak a pópáknak, akik összevásárolják ezeket a területeket. Bánffy gróf utazik haza a vonaton egy nagyon okos erdélyi román ügyvéddel, aki képviselő a magyar képviselőházban. Nem hajlandó magyarul fel szólalni, csak románul. A vonaton beszélgetnek. Az ügyvéd tö-

kéletesen beszél magyarul, akcentus nélkül, a magyar irodalom nagy ismerője és rajongója. Miért nem szólal fel magyarul? Azért, mert nem szólalhat fel románul. Ha felszólalhatna románul, természetesen magyarul szólalna fel, hiszen elemi érdekének tartaná, hogy mindenki értse, és ne kelljen tolmács. Egy erdélyi arisztokrata, akinek a szíve vérzik Erdélyért, zseniálisan megírja, hogy csesztük el ezt az egészet. Azért ezt világosan kéne látni. Minden állam szétbomlott. Igenis lett volna Magyarországnak sansza arra, hogy egy többnemzetiségű, nagyszerű lehetőségeket kínáló, tehát olyan állam legyen, amelyről nem akar elszakadni a magát erdélyinek valló román, mert szabadon lehet román, ráadásul magasabb nívón élhetett volna. A szlovákok a legnagyobb nemzeti ünnepükön tavaly vagy tavalyelőtt a Szent Koronát vetítették ki lézersugarakkal Pozsony fölé, mert az nekik, úgy látszik, ugyanolyan „szent”, mint az itteni jobboldalnak. De nem akarok ebbe a koronaügybe belemenni. Én is tisztelném a koronát, ha hagynák, de nem hagyják. Ezekkel a jelenségekkel konfrontálódni kéne, és akkor még mindig nem jutottunk el 1944-ig. A világon olyan állam nem volt, mondja Szekfű Gyula legitimista történész, amely saját állampolgárait kiszolgáltatta volna egy másik államnak akár csak munkára is, csak az 1944-es magyar állam. De nem is munkára szolgáltatta ki, hiszen már tudta, hogy miről van szó. Szemet hunyni e fölött? Mi az, hogy ezek zsidók voltak, és nem magyarok? Még magam is hallottam ezt a régi viccet a második világháború alatt Pesten: egy angol gentleman, két angol egy klub, három angol egy gyarmati világbirodalom. Egy német übermensch, két német dalárda, három német egy harmadik világháború. Egy magyar úr, két magyar három párt vezére, és három magyar nincs. Mert az egyik tót, a másik sváb, a harmadik zsidó. Ilyenek vagyunk. Kevert nép. Azért ilyen tehetséges. Nem azért, mert magyar, hanem azért, mert genetikailag rendkívül kevert,

és a kevertség igenis létrehoz valami lehetőséget. Min múlik, hogy ki a magyar? Vérségen? Ilyen nincs. Aki aminek vallja magát. A XX. században más megkülönböztetés egész egyszerűen kizárt. Van magyar zsidó, van zsidó magyar, van magyar, van zsidó. És két magyar szülővel? Úgyis lehet zsidó vagy akármi, mert magának azt választja! És láss csodát: ma már ilyen van! Mindenki az, aminek mondja magát, amit választ. Két zsidó szülővel lehet magyar, magyar zsidó, zsidó magyar, zsidó. Tudnunk kell, hogy hatszázezer magyar állampolgárt kiadtunk, és nemcsak hogy kiadtuk volna kényszerből, hanem önként, tülbuzgó lihegéssel, a legocsmányabb módon viselkedtünk. Hitler levélben kérdezi a Pesten dolgozó Eichmann: küldjön-e segítséget, erősítést? Mire Eichmann: köszöni, de erre semmi szükség. Ilyen buzgalmat a német hatóságnak nyújtott segítségben sehol Európában nem tapasztalt. ...Olvassuk ehhez Bibót. Beültünk a zsidó vagyonba, elloptuk, amit lehetett. Persze voltak apácák, szerzetesek és rajtuk kívül is rendes emberek, akik próbáltak segíteni, de sajnos ezekből sokkal kevesebb volt. Egyszer ezzel legalább a bibói mélységben konfrontálódni kell. Erről egyszer beszélni kell. Szerintem az aczéli politika, hogy ne beszéljünk róla, mert akkor nincs, látszatsiker volt.

És most jobb? Most beszélünk róla.

De nem beszélünk róla rendesen. Nem jutottunk még el a kollektív bűnbánat állapotába, ahova a németek igenis eljutottak. Ezt nem fogjuk megúszni. Amíg oda nem jutunk el, addig a legkülönbözőbb előjelű tébolyok lesznek. Hadd tegyek még egy obskúrus megjegyzést. Nostradamus, aki állítólag maga is félig zsidó volt, arról ír, hogy nézzétek meg, ahol a zsidókat elűzik és üldözik, ott tragédia lesz. Összeomlik az állam, kitör a pestis. Ahol a zsidókat befogadják, ott felvirágzás van. Ez volt

Magyarországon is. Az 1867 utáni felvirágzásban az is benne volt, hogy befogadták a máshol pogromokkal üldözött zsidóságot. Ez megkerülhetetlen kérdés, és a cigánysággal ugyanígy van. Ha nem fogjuk a cigányságot úgy magyarnak tartani, ahogy Amerika amerikaiknak tartja az afroamerikaiakat, akkor ez lesz a következő nagy problémánk. Ez pedig nem fog menni erőteljes számvetés nélkül. Faji gondolkodás nincs. Nincs alapja. Nem működik. Amíg ez kísért minket, addig sikertelenek leszünk.

Azt mondtad, hogy mélyen szembe kell nézni a múlttal. Látsz erre valódi esélyt? Azt is mondtad, hogy ez nem megy egyik pillanatról a másikra. Ez világos, de mintha az elmúlt 17 év nem vitt volna közelebb hozzá. Szembe lehet-e nézni a múlttal?

Szeretném sebtében kiszámolni, hogy 1945 óta hány év telt el, hogy hány évre volt a németeknek szükségük a szembenézésre. Körülbelül 20-22 az intenzív kezdetekig, és, mondjuk, újabb 30, amíg végül Günter Grass is leleplezte magát. A rendszerváltás óta még „csak” 17 év telt el... Ennek a szembenézésnek nálunk is be kell következnie, és én igenis látok rá esélyt. Engem ez a probléma hihetetlenül érdekel, mert mélyen, sokféleképpen átéltem. Magyarnak, nemzetinek és nem tudom, minek tudtam magam negyven éven át, magyarul tanultam, tájszavakat, népi kifejezéseket gyűjtöttem, hatalmas szószeredetem van. Arany János eredeti szövegét vállaltam visszaállítani, melyet a Szépirodalmi Kiadó tönkretett. Én, hogy úgy mondjam, „mély-magyarságban” próbáltam élni. Ma mind örülségnek tartom, ahogy ez megjelenik, és inkább úgy érzem, hogy a magyar zsidósághoz való közömet kell erősen hangsúlyoznom. Nem tudom, hányan látták azt a dokumentumfilmet, amelyet a Magyar Televízió is vetített. Az Izraelben élő magyar zsidók Arany Jánost tartják kedvenc költőjüknek, máig verseinek bűvöleté-

ben élnek. Vagy olvassuk el Charles Fenyvesi családregényeit, Fahidi Éva visszaemlékezését, aki azt írta meg, hogy milyen mélyen volt gyökerezve a magyar tájba, a magyar földbe, például Debrecenbe, Nyíregyházába és környékébe ez a fajta zsidóság. Eszükbe sem jutott, hogy ők mások lehetnének, mint magyarok. Mennyivel jobb magyarok voltak, mennyivel jobban tudták a magyar nyelvet és kultúrát, mint sokan a jobboldaliak közül! Nyelvében él a nemzet... Ezt mind látnunk kellene. És mea culpa, mea culpa – ezt mondom én.

Pontosan azért, mert te „mélymagyar” voltál, és a szocializmus idején végig kommunistaellenes, gondolom, hogy neked több esélyed lenne szót érteni a másik oldallal. Ha én próbálnám ezt tenni, nyilván rám olvasnák az apámat. Egy-két generációnyi idő kell még ahhoz, hogy ez ne így legyen. De te megtehetnéd. Van esélyed arra, hogy meghallgat a másik oldal?

Nagyon fontos és érdekes kérdés. A jelenlegi felhevült állapotban a másik oldal reprezentánsai ugyanúgy politikai szlogeneket szajkóznak, mint a szélsőségesek. Ez tragédia. Rengeteg ismerősöm van a jobboldal derékhadában, szélsőjobbon hála istennek nincs, azért léptem ki a református egyházamból, hogy ne is legyen, szóval egy csomó olyan ember van, akivel nagyszerűen tudok együttműködni például a szakmában, az alternatívításban, ahol természetesen többségben vannak azok, akik nem tartoznak a jelenlegi jobboldalhoz. Fontos, hogy „jelenlegi”, hiszen eredetileg valószínűleg jobboldaliak voltak, de nem ehhez az antidemokratikus és antiparlamentáris gesztusokat tevő jobboldalhoz tartoznak. Vannak tehát olyan kollégáim, akik jobbra szavaznak, de nagyszerűen tudok velük együttműködni. Úgy viselkedünk egymással, mintha normálisak lennénk. Ők tudják, hogy én és más kollégáim elvetjük azt a pártot, amelyikre ők

szavaznak, ők elvetik azokat a pártokat, amelyekre mi szavazunk, és közben együttműködünk a gyerekek számára létrehozandó, élhető iskola megteremtésében. Ma is. Ez egyszerű. Én ebben egy későbbi lehetőség csíráját látom. Nem tudom, hogy ha elkezdenénk politizálni, mennyire tudnánk higgadtak maradni. Én például elég izgatottá tudtam válni, amikor egyszer vitába bonyolódtam egy azóta meghalt barátommal, akiről egyszer csak kiderült, hogy nagyon is jobboldali. Nem csak ő volt inkorrekt velem, én is heves voltam, és érzelmileg túlfűtötten totálisan reménytelen politikáról beszélgetni. Mindketten csukottak voltunk. Ha az országnak bármilyen reménye és esélye van, csakis az, hogy eljussunk odáig, hogy ha a parlamentben üvöltözünk is egymással, utána együtt, mint a brit politikusok, a klubunkban békésen teázunk, kávézunk. Azokkal a kollégáimmal, akikkel együttműködöm az élhető iskola megteremtésében, idáig eljutottunk. Együtt tudunk dolgozni valamin, amit egyformán fontosnak tartunk. Idáig kellene eljutnia az országnak is. Nemrég Magyarországra látogatott Angela Merkel, aki néhány hónapja hosszan nyilatkozott arról, hogy sehol nem lenne a jelenlegi német kormányzat, amely nagy megszorításokkal jelentős sikereket ért el, ha elődje, Schröder kancellár nem tett volna még sokkal durvább megszorító lépéseket. Tehát nemcsak hogy most együtt van a nagykoalícióban a szocialistákkal, hanem elismeri azt, akit legyőzött, akit kitűrt a politikai életből, és azt mondja, hogy nem tudott volna előrejutni, ha a másik nem csinálta volna meg azt, amit megcsinált. Amibe egyébként belebukott, de ezzel előkészítette a terepet a mostani sikeres állapotnak. Angela Merkel mellesleg keletnémet. Valahogy nekünk is el kéne érünk a kulturáltságnak ezt a szintjét, és ha egy keletnémet el tudta ezt érni, akkor talán nekünk is van esélyünk.

Budapest, 2007. június–augusztus

Tartalom

Előszó	7
A háborútól a pályakezdésig	9
Ranschburg Jenő	10
Vekerdy Tamás	57
Szülők és gyerekek	97
Ranschburg Jenő	98
Vekerdy Tamás	150
A rendszerváltás után	197
Ranschburg Jenő	198
Vekerdy Tamás	213

Készült a Dürer Nyomda Kft.-ben, Gyulán
Printed in Hungary

Hétéves koromban gyerekorvos, 11 éves koromban költő akartam lenni. Így lettem végül (klinikai) gyerek(szak)pszichológus és író (írogató) ember. 1935-ben születtem, szeptember 21-én (és 14 éves koromtól büszkén tartom számon, hogy Széchenyi is e napon született). 16 éves koromban levelet írtam magamnak, hogy ha öregebb leszek, akkor se váljak (hülye) felnőtté, mert akkor mindennek vége; komolyan venni a világot úgy, ahogy a felnőttek teszik, az rettenetes. Ma is úgy van, hogy a gyerekeket mindjárt értem, a felnőtteket soha. 18 éves koromban hobó akartam lenni, valaki, aki nem lép be a normális élet mókuskerekébe, vidám (világ)esavargó, szabad ember. Apám rábeszélte (kért): végezzek el az ő kedvéért valamit, például jogot. Elvégeztem. Aztán statisztáltam, házitanítóskodtam. Voltam később riporter, szerkesztő (hírlapíró) gyerekekről szóló lapnál. Aztán újra egyetemista: a pszichológián. Szakdolgozatomat a színészi hatás eszközeiből írtam. Tanítottam a Színművészeti Főiskolán. Dolgoztam gyermekpszichológiai szakrendeléseken, írtam az iskola és óvoda bajairól, iskolafejlesztéssel kezdtem foglalkozni, amiből aztán iskolaalapítás(ok) is lett(ek). Ma is tanítok a solymári Waldorf-tanárképzőn, és ha hagyják, dolgozom a pedagógiai alternatívák központjában. Egy ideig lelkesen vettem részt az iskolázás szabadsága Európai Fórumának munkájában. Ma már úgy látom, nem a fórumok, nem a hivatalok segítenek, csakis a felnőtt és gyerek közötti személyes kapcsolatok.

Vekerdy Tamás

„Engedni felnőni valakit – ennél nehezebb és szebb feladatot elképzelni sem tudok. A modern nevelés tragédiája (...) tulajdonképpen az, hogy ezt nem teszi lehetővé. Nem engedi.”

„Az ember előtt két út áll: az egyik az, hogy megvalósítja saját magát, azt, akinek ő született; a másik az, hogy mindent megtegyen azért, hogy szeressék, mert ez a vágy is vele született. És a szeretetnek mindig ára van.”

„Olyan balsejtelmek gyötörnek, hogy a demokráciát, amelyben élünk (...), maga a demokrácia fogja elpusztítani. Ugyanis a demokrácia teljes mértékben ki van szolgáltatva az antidemokratáknak, akik, ha nem fojtja beléjük a szót, elpusztítják, ha pedig beléjük fojtja, önmagát pusztítja el.”

Ranschburg Jenő

„Az iskola abnormális hely, ami abból is látszik, hogy az kérdez, aki tud, és annak kell válaszolni, aki nem tud.”

„Legyél azzá, aki vagy! Ne azzá legyél, akivé én akarlak tenni. Ez a döntő minden alternatívában. (...) A alternatív iskola nem leventéket és szocialistákat, hanem individuumokat akar kibontakoztatni, akik majd mélyen gyökereznek abban, amit ők maguk választanak. Ha akarnak, magyarságukban, ha akarnak, cigányságukban, ha akarnak, magyar-cigány, ha akarnak, cigány-magyar mivoltukban. És mélyen gyökereznek, ha akarnak, katolicizmusukban vagy ateizmusukban, ha individualitásuk szabadon azt választja.”

Vekerdy Tamás

www.parkkiado.hu

2500 Ft

ISBN 978-963-530-799-9

9 789635 307999